

**ANKARA BASININDA ATATÜRK İLKE VE
İNKILAPLARININ YANSIMASI
(1923-1938)**

(Yüksek Lisans Tezi)

Yusuf KARSAVURANOĞLU

Kütahya- 2019

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ANKARA BASININDA ATATÜRK İLKE VE
İNKILAPLARININ YANSIMASI
(1923-1938)**

Danışman:
Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU

Hazırlayan:
Yusuf KARSAVURANOĞLU

Kütahya-2019

Kabul ve Onay

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim/Anasanat Dalında YÜKSEK LİSANS
TEZİ ÇALIŞMA RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

(İmza)

Üye.....

(İmza)

Üye.....

(İmza)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Prof. Dr. Atilla BATUR

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Ankara Basınında Atatürk İlke ve İnkılaplarının Yansıması (1923-1938)” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte, bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

.../.../2019

Yusuf KARSAVURANOĞLU

Özgeçmiş

01.04.1987 yılında Çankırı’ da doğan Yusuf KARSAVURANOĞLU ilk ve ortaöğretimini Çankırı’da tamamladı. Lisans eğitimini Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde 2014 yılında tamamladı. Anadolu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümünü 2015 yılında bitirdi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Hizmetler ve Psikolojik Danışmanlık bölümünü 2016 yılında bitirdi. 2015 yılında Şabanözü Anadolu Lisesinde 1 yıl Tarih öğretmenliği yaptıktan sonra Bilim Kolejinde Yönetici olarak görev yaptı. 2018 yılında Özel Rehabilitasyon Merkezinde Sosyal Hizmet uzmanı olarak çalıştı. Şu an Özel Vatan Kolejinde Tarih Öğretmeni olarak çalışmakta.

ÖZET

ANKARA BASININDA ATATRÜRK İLKE VE İNKILAPLARININ YANSIMALARI (1923-1938)

KARSAVURANOĞLU, Yusuf
Yüksek Lisans Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU
Kasım, 2019, 135 sayfa

Toplumsal ve yerel basın iletişim araçları içinde en yaygın ve en etkili olanı şüphesiz gazete ve dergilerdir. Türkiye de çok sayıda gazete ve dergi çıkarılmakta olup, bu gazete ve dergilerle halkın aydınlatılması sağlanmaktadır. Yurt düzeyinde ve büyük şehir merkezlerinde çıkarılan ulusal gazetelerin yanı sıra, bazı yerlerde bölgesel gazeteler de bulunmaktadır. Bu gazeteler, bulunduğu il ve ilçelerine hizmet etmesi açısından günümüzde oldukça fazladır. Yerel basın olarak adlandırılan Anadolu'nun muhtelif şehir, ilçe ve kasabalarında bin bir güçlükler içerisinde yayınlanan bu gazeteler, yayınladıkları dönem itibariyle toplumu aydınlatma görevini yerine getirmiş ve yayınladıkları bölgenin sorunlarıyla yakından ilgilenmişlerdir.

Yerel basın organları bulunduğu yörenin aynasıdır. Bu bağlamda özellikle Cumhuriyeti ilanından sonra Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Ankara' da yerel basın çalışmaları başlamıştır. Ankara basın tarihinde Hakimiyeti Milliye yayın hayatına başlayan ilk gazete olmuştur. Hakimiyeti Milliye gazetesini, Yeni Gün, Ulus, Cumhuriyet ve Halk gazetesi takip etmiştir. İnkılapların önce Ankara sonra ülke genelinde duyurulması görevini üstlenmişlerdir. Cumhuriyetin ilanı, Saltanatın Kaldırılması, Hilafetin Kaldırılması, Kılık Kıyafet devrimi, Latin Harflerinin kabulü gibi İnkılap hareketlerinin halka duyurulması ve toplumu bilgilendirmeleri açısından Ankara basını büyük rol oynamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Saltanat, Hilafet, Harf Devrimi, Halk, Hakimiyet-i Milliye, Ulus, Yeni Gün

ABSTRACT**THE REFLECTIONS OF ATATURK’S PRINCIPLES AND REVOLUTIONS IN
THE ANKARA PRESS (1923-1938)**

KARSAVURANOĞLU, Yusuf
Master Thesis, History Department
Thesis Supervisor: Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU
November, 2019, 135 pages

Without doubt, it is the newspapers and magazines which is the most widespread and influential among social and local communication tools. In Turkey, many newspapers and magazines are published and these all make the public get informed. In addition to the newspapers published around the country and in big city centers, there are also local newspapers in some regions. These newspapers serve to the cities and town where they are located and they are many in numbers. These newspapers called as the local press which are published through bad conditions in various city and town of Anatolia performed the task of informing the society and dealt with the problems of the region that they are located.

The local press organs are the mirror of their region. In this context, after the foundation of the Republic, like in many places of Anatolia, the local press activities began in Ankara too. Hakimiyet-i Milliye has been the first newspaper published in the history of Ankara press. Yeni Gün (New Day), Ulus (Nation), Cumhuriyet (Republic) and Halk (Public) followed Hakimiyet-i Milliye newspaper. They performed the task of circulating the revolutions first in Ankara and throughout the country. The Ankara press played a major role in making the public learn about the revolutions like the establishment of the Republic, the abolishing of the caliphate and the sultanate, the dress revolution and the acceptance of Latin alphabet.

Keywords: Republic, Sultanate, Caliphate, Alphabet Revolution, Hakimiyet-i Milliye, Nation, New Day.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM ANKARA BASINI

1.1. HALK GAZETESİ	5
1.2. HÂKİMİYET-İ MİLLİYE	5
1.3. CUMHURİYET GAZETESİ.....	7
1.4. YENİ GÜN GAZETESİ.....	11
1.5. TÜRK YURDU	13
1.6. CUMHURİYET DÖNEMİNDE GÖRSEL VE YAZILI BASIN	13
1.7. İNKILAPLAR KONUSUNDA BASININ TUTUMU (1923-1938).....	15

İKİNCİ BÖLÜM SİYASAL, HUKUKSAL VE TOPLUMSAL ALANDA YAPILAN İNKILAPLAR

2.1. SİYASİ ALANDAN YAPILAN İNKILAPLAR	24
2.1.1. Saltanatın Kaldırılması (1 Kasım 1922)	24
2.1.2. Saltanatın Kaldırılmasının Türk Basınına Yansımaları	26
2.1.3. Cumhuriyet'in İlanını (29 Ekim 1923)	27
2.1.4. Cumhuriyetin İlanının Basına Yansımaları	32
2.2. HALİFELİĞİN KALDIRILMASI (3 MART 1924).....	34
2.2.1. Halifeliğin Kaldırılmasının Basına Yansımaları	36
2.2.2. Çok Partili Rejim Denemeleri	37
2.2.2.1. TBMM'de Gruplar: Cumhuriyet Halk Fırkasının Kuruluşu (9 Eylül 1923).....	37
2.2.2.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kurulması (17 Kasım 1924) ..	46
2.2.2.3. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kurulması(12 Ağustos 1930)	52
2.2.3. Parti Denemeleriyle İlişkilendirilen Siyasi Olaylar	59
2.2.3.1. Şeyh Said Ayaklanması (8 Şubat 1925)	59
2.2.3.2. Takrir-i Sükun Kanunu (4 Mart 1925) ve İstiklal Mahkemeleri	61
2.2.3.3. İzmir Suikastı (16 Haziran 1926)	64

2.2.3.4. Menemen Olayı (23 Aralık 1930)	66
---	----

2.3. HUKUK ALANINDA YAPILAN İNKILAPLAR VE BASINA YANSIMALARI 68

2.3.1. Osmanlı Hukuk Sistemi.....	68
2.3.2. Teşkilatı Esasiye'nin Kabulü (1921)	70
2.3.3. Şer'iyye Mahkemelerinin Kapatılması ve Yeni Anayasanın Kabulü (1924).....	73
2.3.4. 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanununda Yapılan Değişiklikler.....	76
2.3.5. Medeni Kanun (1924-1937)	76

2.4. TOPLUMSAL VE SOSYAL ALANDA YAPILAN İNKILAPLAR VE BASINA YANSIMALARI 78

2.4.1. Kadınların, Siyasi ve Sosyal Alanlarda Erkeklerle Eşit Haklara Sahip Olması (1934)	78
2.4.2. Şapka ve Kıyafet İnkılabı (Şapka Kanunu) 25 Kasım 1925.....	79
2.4.3. Şapka ve Kıyafet İnkılabının Basına Yansımaları.....	80
2.4.4. Soyadı Kanunun Kabulü ve Eski Unvanların Kaldırılması.....	81
2.4.5. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kaldırılması.....	82
2.4.6. Takvim, Saat ve Ölçü Sistemin Değiştirilmesi.....	83
2.4.7. Toplumsal ve Sosyal Alanda Yapılan İnkılapların Basına Yansımaları	84
2.4.8. Milli Bayramlar ve Genel Tatil Günlerinin Kabulü	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM, KÜLTÜR VE EKONOMİ ALANINDA YAPILAN İNKILAPLAR

3.1. EĞİTİM VE KÜLTÜR ALANINDAKİ İNKILAPLAR..... 87

3.1.1. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Uygulamaları	87
3.1.2. Tevhid-i Tedrisat Kanunun Basına Yansıması	88
3.1.3. Dil Çalışmaları ve Harf İnkılabı	88
3.1.4. Harf İnkılabının Ankara Basınında Yansımaları	93
3.1.5. Millet Mekteplerinin Açılması ve Faaliyetleri (1928).....	94
3.1.6. Köy Enstitülerinin Kurulması ve Faaliyetleri.....	96
3.1.7. Güzel Sanatlar Alanındaki Gelişmeler	101
3.1.7.1. Resim ve Heykel Alanında Gerçekleştirilen Yenilikler	101
3.1.7.2. Mimarlık ve Müze Alanındaki Gelişmeler	103
3.1.7.3. Opera, Bale, Tiyatro ve Sinema Alanındaki Gelişmeler	104
3.1.8. Tarih Alanındaki Çalışmalar ve Türk Tarih Kurumunun Kurulması (12 Nisan 1931).....	105
3.1.9. Dil Devrimi ve Türk Dil Kurumunun Kurulması	106

3.2. EKONOMİ ALANINDA YAPILAN İNKILAPLAR..... 108

3.2.1. İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat- 4 Mart 1923)	108
---	-----

3.2.2. Köylüye Verilen Önem ve Aşar Vergisinin Kaldırılması (17 Şubat 1925).....	109
3.2.3. Teşviki Sanayi Kanununun Kabul Edilmesi (28 Mayıs 1927)	111
3.2.4. Planlı Sanayi Dönemi	111
3.2.4.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı.....	112
3.2.4.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	113
3.2.5. Kabotaj Kanunu’nun Kabul edilmesi (1 Temmuz 1926)	113
3.2.6. Devletçi Ekonomi Modelinin Kabulü (1930- 1938).....	114
3.2.7. Bankacılık Alanındaki Gelişmeler.....	115
3.2.7.1. Türkiye İş Bankasının Kurulması (26 Ağustos 1924).....	115
3.2.7.2. Sanayi ve Maadin Bankası’nın Kurulması (19 Nisan 1925).....	116
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	117
EKLER.....	119
KAYNAKÇA	127
DİZİN	135

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
bkz	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
d.	Defter
DPÜ	Dumlupınar Üniversitesi
s.	Sayfa
S.	Sayı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SBF	Sosyal Bilimler Fakültesi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	Ve diğerleri
yy.	Yüzyıl

TEZ METNİ

GİRİŞ

Basın, toplumların haberleşme ihtiyaçlarının giderilmesi, bilgilendirilmesi, eğitimi ve belirli hedefler doğrultusunda yönlendirmesi hususunda hiç şüphe yok ki ciddi bir öneme sahiptir. Basın faaliyetlerinin takibi ve tetkiki bir ülkedeki siyasi, idari askeri, sosyal ve kültürel yapıyı anlamanın en hızlı ve güvenilir yollarından biridir. Basın, demokrasinin, hukuk ve çağdaşlaşma anlayışının seyrinin takip edileceği en önemli mecralardan biri durumundadır.¹

Osmanlı Devleti’nde XVIII. yüzyıl sonlarıyla XIX. yüzyılın başlarından itibaren Ermenilerin, Fransızların, Rum ve de Musevi unsurlarının ana dilleri başta olmak üzere, farklı dillerde çıkarmış oldukları gazeteler aracılığıyla basınla ilgili faaliyetler gerçekleştirdikleri görülmektedir. Osmanlı Devletinde temel olarak Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın çabalarıyla 1828 yılından itibaren Mısır’da Arapça ve Türkçe yayınlanan “Vakayi-i Mısıriyye”. 1831’de İstanbul’da II. Mahmut’un desteği ile neşredilmeye başlanan resmî nitelikli “Takvim-i Vakayi” ve devletin desteğiyle çıkarılan yarı resmi nitelikte “Ceride-yı Havadis” isimli Türkçe gazeteler Türk basını adına önemli bir başlangıç olarak görülmüşlerdir. Ağâh Efendi’nin 1860’ta çıkardığı “Muhbir”, Ali Bey tarafınca 1869 yılında da çıkarılan “Basiret”, Başyazılarını Namık Kemal’in kaleme aldığı ve 1870’te çıkarılmaya başlanan “İbret”, Türk basınındaki iz bırakan gazetelerin arasında yerini almıştı.²

Meşrutiyet’in 1876’da ilan edilmesi, basın için kısmî bir rahatlamanın görülmesine sebep olmuş, fakat II. Abdülhamit’in Meclisi Mebusanı kısa bir müddet sonra feshetmesiyle “Jön Türkler” yine Avrupa’nın farklı ülkelerinde çıkarmış oldukları gazeteler aracılığıyla mevcut iktidara karşı tekrar muhalefete geçmişlerdi. 1899’da İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluşu muhalif basın organlarının, sayısının artmasına ve kuvvetlenmesine yol açtı. Bunlar arasındaki en önemli bası organları Meşveret, Mizan, Osmanlı, Şurayı Ümmet olmuştu. İstanbul da çıkan Tercümanı Hakikat, İkdam ve Sabah gazeteleri de bu dönemdeki önemli muhalif organları arasında yer almıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin faaliyetleriyle 1908 yılında İkinci Meşrutiyetinin ilanında etkili olmuş, meşruti idarenin yarattığı özgürlük havası Tanin, Yeni Gazete, Mizan, Serbesti,

¹ Ali Gevgili, “Türkiye Basını”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.I, s.206

² Necdet Ekinci, “Türk Basın Tarihinden Kesitler” *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, 1998, C.14, s. 675

Volkan, Tasviri Efkar, Tercüman, Sebilürreşat benzeri farklı düşüncelere sahip pek çok yayın organlarının basın yaşamında faaliyet göstermesine yol açmıştır³.

31 Mart Hadisesinden sonra kurulmuş olan askerî idare tarafınca tekrara basına sansür uygulamaları getirilmiş ve yaptıkları yayınlarda taşkınlıkta bulunan gazeteler de kapatılmıştır. Yayın hayatına son verilen gazetelerin, farklı adlarla tekrardan yayımlanmaları üzerine, “Basın ve Basın Kanunu’na dair tasarılar hazırlanıp Meclis’e sunulmuştur. Bu tasarılar 18/07/1909 tarihinde kanun şeklinde kabul edilmiştir. 1932’ye kadar yirmi iki yıl süreyle yürürlükte olan bu kanun, özgürlükçü eğilimler ile hazırlanmasına rağmen sonraları yapılmış olan değişiklikler ile basındaki özgürlüklere kısıtlamalar getirmişti. Devlet güvenliğini zedeleyecek ve de halkı isyana teşvik edecek vasıftaki yayınlar yapan yayın organlarının geçici süre ile kapatılması yetkisini hükümete vermiştir.⁴

Milli Mücadele döneminde Anadolu basını ve İstanbul basını şeklinde 2 merkezde gruplaşmıştır. Yeni kuşaktaki gazetecilerin ağırlıkta olduğu İstanbul basını, I. Dünya Savaşının yenilgisinden sonra, zor koşullar altında yayım hayatına devam etmeye çalışmışlardır. Mevcut Hükümet, peşi sıra sansüre dair kararnameler yayınlamaya başlamış, Şubat 1919’da çıkarılmış olan kararname ile her tür basılı kâğıdın askeri idareden veya Mülkiye Sansür Kurulu’ndan yazılı izin alınmadan basımı yasaklanmıştır. Gazetelerse sansürün çıkarmış olduğu yerleri sayfalarda boş bırakmak suretiyle yayınlamaya başladı.⁵

İstanbul gazeteleri, Kurtuluş Savaşı başladığında bu mücadeleyi destekleyenlerle bu harekete karşı olanlar şeklinde ikiye ayrılmıştı. Milli Mücadeleden yana olanlar sıkça sansüre maruz kalır, kimi gazetecilerse Bekir ağa Bölüğü’ne götürülerek sorguya çekilirdi. Milli mücadeleyi destekleyen gazetelerin başında; Yenigün İleri, Akşam ve de Vakit gazeteleri gelir.

Cumhuriyetin kurulmasından sonra ilk dönemlerde basın açısından ehemmiyetli olan gelişmelerden birisi de yeni alfabeye geçiş oldu. Latin harflerinin 1928’de kabulünden sonra, gazetelerle dergiler yazılarını yeni harfler ile dizerek basmaya

³ Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, C.1, İ.Ü. Yayınları, İstanbul, 1976, s.165

⁴ Tarık Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998. S.197

⁵ Ali Gevgili, a.g.e. s.69

başladılar, kimi gazeteler bu yeni harfleri öğretme adına köşeler oluştururken kimileri de yeni ve eski harflerle bir süre yayına devam ettiler. 1930'ların basın açısından en mühim hadisesi, 1930'da "Matbuat Kanunu'nun kabulü oldu. Mecliste hararetli tartışmaların ardından kabul edilmiş olan bu kanunun en önemli maddesi şudur: "Memleketteki genel siyasete dokunacak olan yayınlardan dolayı Bakanlar Kurulunca dergi ve gazeteler geçici süreyle kapatılabilir." Bu yolla kapatılmış olan gazetelerin sorumluları, kapatılmaları süresinceyse bir başka isimle gazete çıkaramazlardı.⁶

Cumhuriyet döneminde basın, Osmanlı'da olduğu gibi merkezden çevreye doğru yayılan söylemin aktarıcısı konumunda idi. Bu gerçeğin farkında olan kurucu anlayış, iletişim ağının oldukça zayıf olduğu Anadolu'da, vilayet matbaacılığı geleneğini genişleterek sürdürmüştü. Bu matbaalarda çıkan Ankara merkezli olan, Ulus, Halk, Hâkimiyeti Milliye, Cumhuriyet, Yeni Gün, gazete ve yayınları, Cumhuriyet fikirlerinin ve İnkılap hareketlerinin kökleşmesine katkı sağlamakla kalmamış, yörenin kültürel atmosferlerine canlılık katmıştı.⁷

⁶ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi -1 Devrimler ve Tepkiler*, Kültür Yayınları, 2009, s.239

⁷ Tarık Ateş, a.g.e. s. 107

BİRİNCİ BÖLÜM

ANKARA BASINI

1.1. HALK GAZETESİ

“Maarif Vekâleti tarafından halkı İnkılaplar konusunda aydınlatmak için haftalık mecmua şeklinde Ankara’da yayın hayatına başladı. 11 Şubat 1929- 22 Haziran 1931 yılları arasında 124 sayı çıkan Halk, bir kültür sanat dergisinden ziyade gazete niteliğinde yayın hayatına başladı.

Millet Mekteplerine okuma yazma öğrenmeye gelenler için haftalık çıkarılan özelliğe sahipti. Bu mecmua Millet Mekteplerinde başarıyı artırmak amacı ile Millet mektepleri ile aynı dönemde aktif rol oynadı. Mecmua niteliğinde olan halk, ilk sene sekiz sayfa olarak çıkmış, ileri ki zamanlarda sayfa sayısını artırarak yayın hayatına devam etti. Gazete, her nüshada bir haftalık en mühim meseleleri hakkında bir veya birkaç küçük makale ile hikâye, ilim ve fenlere dair bilgilendirici yazılara da yer verirdi.⁸ Atatürk Döneminde önemli bir yayın organı olan Halk ’ta “Haftanın Havadisi” “Sağlık Bilgileri” “Memleket Haberleri” “Vatanımızı Tanıyalım” gibi köşelerde halkı eğitici ve sosyal ve siyasi gelişmelerle ilgili bilgiler verilirdi. Gazetede halkı sosyal ve kültürel düzeyde bilinçlendirmek amacı ağır basmış, bu sebeple entelektüel düzeyde yazılar yoktu. 1930’a kadar ünlü yazarlar yazılarıyla Halk gazetesine desteklediler. Kazım Nami, Yusuf Ziya Ortaç, Aka Gündüz Halk gazetesini destekleyen yazarların başında gelir. Ankara basını içerisinde İnkılapların lehinde bir tutum sergiledi.⁹

Gazeteyi farklı kılan özellikler, gerçekten halkın gazetesi olmak için halkı aydınlatmaya ve yararlı olmayı hedeflemesidir. Muasır medeniyet seviyesine çıkma idealine hizmet etmeyi hedeflemiş, bunun için siyasetten ekonomiye, toplumdan sağlığa kadar pek çok konunun farklı yazarlar tarafından kaleme alınmış olmasıdır.

1.2. HÂKİMİYET-İ MİLLİYE

Milli Mücadele’nin gayesini, Rumeli ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin almış olduğu kararları halka iletmek, halkın Milli Mücadeleye desteğini temin etmek ve gerçekleşen siyasi hadiselerden toplumu bilgilendirmek amacıyla 10 Ocak 1920’de yayınlanmaya başladı. Özel gazete özelliğinde olmasına rağmen, Heyet-i Temsiliyye reisi olarak Mustafa Kemal Paşa tarafınca tasarlanmış, ismi belirlenmiş ve

⁸ Faris Yılmaz, *Türk Devrimi ve Basın (1922- 1925)*, Dokuz Eylül Yayını, İzmir 2000, s. 147

⁹ Selim Bayındır, *Atatürk Döneminde Halk Terbiyesi ve Buna Dair Bir Yayın Örneği: Halk Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2006, S. 9.

yönlendirilmişti. Bu yönden M. Kemal'in 14 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta çıkarmaya başladığı gazete olan "İrade-yı Millîye"nin devamı niteliğindedir.

İlk yazı işleri müdürü yedek subay olarak görev yapan, Recep Soyak olmuştur. Gazeteye haber ve yazı sağlama işinde de Hakkı Behiç görevlendirilmiştir. Hâkimiyet-i Millîye başlığı altında bulunan "Mesleği, milletin iradesini hâkim kılmak" ifadesiyse gazetede ki yayın politikasını açıklaması yönünden önemlidir.¹⁰

Haftada iki gün Ankara'daki Vilayet Matbaası'nın eski tesislerinde 28 x 42 cm. ölçülerinde 4 sayfa şeklinde yayınlanmaya başlayan giren Hâkimiyet-i Millîye, 18 Temmuz 1920'deki 47. sayısından sonra haftada üç gün yayınlanmaya başlanmış, 22 Ocak 1921'deki yüzüncü sayısından sonra ise yayımına iki hafta ara vermiştir. Millî Mücadele döneminde Çerkez Ethem'in emrindeki Arif Oruç tarafınca Eskişehir'de yayınlanan "Seyyâre-i Yeni Dünya" isimli gazetenin modern matbaası Ankara'ya taşınınca, 6 Şubat 1921'den itibaren Hâkimiyet-i Millîye gazetesi bu yayın evinin binasında cumartesi günleri hariç haftanın her günü çıkarılmaya başladı. Daha sonra kadrosu genişleterek başyazarlığa Hüseyin Ragıp getirildi. 23 Temmuz 1921 tarihinden sonra günlük olarak çıkarılmaya başlanan gazete, hükümetlerin ilk bütçelerinden ödenek ayrılması gazetenin yarı resmi bir özellik taşıdığı gösterir.¹¹

Hâkimiyet-i Millîye güç koşullar altında sınırlı mali imkanlarla yayınlanmaya başlamış ve bu koşullar içerisinde yayım hayatını devam ettirmiştir. Malzeme ve de para temininde zorluklarla uğraşan gazetenin işleriyle yakından ilgilenmekte olan Mustafa Kemal, İstanbul ve Eskişehir'den kâğıt, Harbiye Nezaretinden fotoğraf makinası temin etmiş, aynı zamanda gazetenin abone üye sayısını artırmak için bizzat kendisi çeşitli vilayetlerde çalışmıştı¹².

Gazetenin ilk zamanlarında 1200 ile 1500 tirajında basıldığı tahmin edilen, müdafaa-i Millîye merkez heyetlerineyse yeterli sayıda gönderilmiş olan Hâkimiyet-i Millîye'nin her sayısından yaklaşık yedi yüz adedi ise İstanbul'a gönderilirdi. Gazetenin İstanbul'a gönderilmesi ile Ayan ve Mebuslar meclis üyelerine ulaşılması da amaçlanıyordu. Yine gizli olarak İstanbul'da satılan gazetenin buradaki dağıtım işlerinde

¹⁰ Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi*, Ankara, 1968, s. 17-18.

¹¹ Ömer Sami Coşar, *Millî Mücadele Basını*, İstanbul 1965, s. 132.

¹² Server İskit, *Türkiye Matbuat İdareleri ve Politikaları*, İstanbul 1943, s.228, 236.

sorun olmaması için çeşitli tedbirler alınırdı. Gazetenin İstanbul'daki dağıtımıysa, İstanbul halkının Anadolu hareketinden sağlıklı şekilde haberdar olması sağlamak içindi.¹³

Fransız İnsan Hakları Beyannamesini ilave olarak veren gazete, Millî Mücadele, Kuvayı Millîye, Büyük Millet Meclisi kararları, İstanbul'un işgal edilmesi, cephedeki gelişmeler ile ülkenin geleceği benzeri hususlarda haberlerle yazılar da yayımladı. Gazetede imzalı makalelerse 1921 tarihinden sonra yazılmaya başladı. Gazetede yazar kadrosu, Anadolu'ya İstanbul'dan geçmiş olan aydınların katılmasıyla zenginleşmiş oldu. Hüseyin Ragıp, Hamdullah Suphi, Ahmet Ağaoğlu, Yakup Kadri, Ziya Gevher ve Falih Rıfkı başmakaleleri yazan kadroyu oluşturdu.

1920'de Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumîyesi kurulduğunda, genel müdür, bir süre için gazetenin başyazarı olmuştu.¹⁴

1.3. CUMHURİYET GAZETESİ

Cumhuriyet gazetesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna tanıklık etmiş, yeni kurulmuş olan rejimin halka benimsetilmesine ilişkin olan misyonu taşımış ve siyasal kimliğini ise bu doğrultuda korumaya gayret etmiştir. Ülkenin siyasetiyle yakın olan Cumhuriyet, zaman zaman siyasi ve sosyal hadiselerin seyrine tesir etmiş, kimi zaman da sadece tanıklık yapmış ve bu süreçlerden etkilenmişti.¹⁵

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ilan edilen yeni rejim, halk tarafınca büyük bir heyecan ile karşılanır. Bununla birlikte, yeni rejimin uygulamaya geçirilmesi esnasında yapılmış olan değişikliklerin, istenilen seviyede süratli olmaması ve de kimi çevrelerce devamlı bir tenkide uğratılması, bu yeni rejimi savunma ve de kamuoyu oluşturma hedefini taşıyan bir yayın organının teşkiline yol açmıştı. Cumhuriyet gazetesini kurma vazifesi, Kurtuluş Savaşı esnasında da milli mücadeleye Yeni Gün ile desteklerini sunmuş olan Yunus Nadi'ye verilmiştir. Zekeriya Sertel ve Nebizâde Hamdi'nin on biner liralık sermayeleri ve de M. Kemal Atatürk'ün destekleriyle kurulmuş olan Cumhuriyet gazetesi, 7 Mayıs 1924'te basın hayatımıza dahil oldu.¹⁶

¹³ Mustafa Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul 1982, s.352

¹⁴ Süreyya Oral, a.g.e. s.148

¹⁵ Osman Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.299

¹⁶ Ali Köktener, *Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet*, İstanbul, 1998, s.102

Cumhuriyet gazetesinin kuruluşundan bir yıl sonra Yunus Nadi, bu kez de yabancılara yapılan devrimleri anlatma ve de Türkiye'yi tanıtmaya adına Cumhuriyet gazetesinin Fransızca şekli olan “La Republiquei çıkarmaya başlamıştır. Toplamda 7 sayfa olan gazetenin, Basılı ilk sayısındaki ilk sayfası, Yunus Nadi'nin planlamış olduğu üzere, haber sayfasıdır ve M. Kemal Atatürk'ün demeçlerine, dış politikaya ilişkin hadiseler ve Yunus Nadi'nin yazdığı gazeteyi tanıtıcı bir makaleye ayrılmıştır.¹⁷

Gazetede ki ikinci sayfa makale ve yorum ağırlıklı olacak biçimde düzenlenmiştir. Üçüncü sayfa ise haberlerle yazılara ayrılmış şekildeydi. Yine birisi siyasal içerikli, ötekiyse sosyal içerikli olan iki karikatür bulunmaktaydı. Cumhuriyet gazetesinin toplumdaki her kesimi muhatap almayı amaçlamasının bir neticesi olarak; kadın sütunu, çocuk sütunu, spor sütunu, mali sütun benzeri bölümler ile, günlük hikayeler ve gazetenin tabibi benzeri popüler sütunlar teşkil edilmişti. Bu içeriğiyle kısa sürede yedi binlik baskı sayısına ulaşan Cumhuriyet, tirajını giderek arttırmış, II. Dünya Savaşı yıllarında ise 62.000 tiraja ulaşmıştı.¹⁸

Bununla beraber, gazetenin ilk çıktığındaki fiyatı 3 kuruşken, zaman içinde önce 5, daha sonra 8 kuruşa çıkmıştır. 1940'lı yıllara gelindiğindeyse artık 10 kuruşa varılmıştı. Gazetenin kadrosundaysa: Aka Gündüz, Ziya Gökalp, Hasan Bedreddin, Ahmet Hamdi Tanpınar, M. Zekeriya Sertel, Reşat Ekrem Bey, Peyami Safa, Ahmet Rasim, Muharrem Fevzi, Ahmet Refik, Agah Togay, İsmail Habib Sevük, Ahmet Hidayet, Cenap Şahabettin, Abidin Daver, Halit Ziya Uşaklıgil, Vedat Nedim Tör, Selahattin Enis, Cevat Fehmi Başkurt, Turhan Tan, Ahmet İhsan, Feridun Osman Menteşoğlu, Fuat Köprülü, Mümtaz Faik, M. Nermi, Ercüment Ekrem Talu, Halit Fahri Ozansoy, Agah İzzet, Mümtaz Faik Fenik, Agâh, Ömer Rıza Doğrul, Burhan Felek, H.Emir Erkilet, Arif Ahıskalı, İ. Habib Sevük, İ.Hami Danişment, M. Şekip Tunç, Nurullah Ataç, Burhan Toprak, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, K. İsmail Gürkan, Yavuz Abadan, Z. Fahri Fındıkoğlu, F. Osman, Kemal Salih Sel, Hasan Cemil Çambel gibi döneminin önemli yazarları göze çarpmaktaydı.¹⁹

3 ortaklı bir şirket olarak kurulmuş olan Cumhuriyet gazetesi, 1930'ların başlarına gelindiğinde ilk olarak, Nebizâde Hamdi'nin daha sonra da Zekeriya Sertel'in

¹⁷ Servet İskit, a.g.e, s. 74

¹⁸ Kazım Ertop, *Cumhuriyet (1924-1974)*, Cumhuriyet Yayıncılık, İstanbul, 1974, s. 117

¹⁹ Süreyya Oral, a.g.e. s.201

ortaklıktan ayrılmalarına tanık olmuştur. Gazete yönetiminde yetkili tek kişi Yunus Nadi olmuştur. Muhtevaya olduğu kadar teknik yönden yeniliklere de ehemmiyet vermekte olan Yunus Nadi, o dönem için Türk basınında bir ilk olan “linotip” makinasını getirtir. Gazetenin dağıtımını hususunda da yeniliklere giden gazete, taşra nüshalarını doğrudan bayilere kendisi göndermeye başlamıştı.

Türk basın tarihindeki teknolojik yeniliklere imza atmış olan Cumhuriyet gazetesi, kuruluş misyonuna göre hareket etmiş ve devrimlerin halka yayılmasında da öncülük etmiştir. Örnek olarak, 1928’deki harf devriminde yeni alfabeye geçiş için gazetede bir seferberlik havası egemen olmuştur. Yine gazetenin hafta sonunun pazara alınması, soyadı, lakap ve unvanların kaldırılmasıyla ilgili kanun, yeni ölçü sisteminin kabulü benzeri konularda da aynı desteği verdiği görülmüştü. Cumhuriyet gazetesi, kimi süreçlerin sebep olduğu tirajsal sıkıntılardan da hükümetin finansal yardımlar ve başlattığı promosyon ve de yarışmalarla baş edebilmişti.²⁰

İktidara ait gayri resmi yayın organı şeklinde vasıflandırılabilen olan Cumhuriyet gazetesi, M. Kemal Atatürk’ün ölümünden sonra getirilen kimi politiklardan hoşnutsuzluk duymuş, 1940’lara gelindiğinde ise, yönetimle arası önemli düzeyde açılmıştır. Hususiyetle de, Nadir Nadi’nin II. Dünya Savaşı dönemlerinde yazdığı “Alman Realitesi” başlıklı yazısı, mevcut hükümetle Cumhuriyet’i karşı karşıya getirir. Anılarında bu hususa değinmiş olan Nadir Nadi, ilgili yazısının maksadını aştığını kabul eder, gayesinin o dönemlerin siyasal atmosferi içerisinde çoksesliliği sağlayabilme kaygısı olduğunu ifade etmiştir. Ancak o tarihlerde Sabiha Sertel ve Hüseyin Cahit Yalçın başta olmak üzere, birçok kimse gazetede yayınlanan bu makaleleri, Almanya yanlısı bir tutumun içerisinde olma şeklinde yorumlanmışlardı.²¹

Ülkenin dış politikasının hassas olduğu bu dönemde, Cumhuriyet gazetesinin tutumu hükümeti rahatsız etmiş, kapatılma kararları ile gazete ilk kez tanışır. Cumhuriyet, Bakanlar Kurulu tarafından devletin genel siyasetine aykırı şekilde yayınlar yapması gerekçesi ile 29/10/1934’te on gün süre ile, 1940’ta ise yine aynı sebeple bu defa 3 ay süreyle kapatılır. 12/07/1941 tarihinde 2 günlüğüne, yine aynı senenin Aralık ayında devletin dış politikasına aykırı olan yayınlar yapması sebebiyle bir günlük yayını

²⁰ Kemal Alemdar, *İletişim ve Tarih*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1982, s. 269.

²¹ Ali Köktener, a.g.e. s. 102

durdurulmuştur. II. Dünya Savaşının bitmesinden sonra, Türk siyasal yaşamında ve de Cumhuriyet gazetesinde yönetim değişiklikleri olmuştur.

Türkiye, çok partili yaşama geçmenin hazırlıklarında iken, Cumhuriyet gazetesi ise kurucusu olan Yunus Nadi'nin ölümüne tanıklık eder. Nadir Nadi, gazete idaresini eline almış, bir taraftan gazetede ki değişimlere uyum sağlamaya çalışır iken, bir taraftan da iktidarla muhalefetin arasında olan dengeyi temine gayret etmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşunda muhalif bir partinin mevcudiyetini demokrasinin bir gereği şeklinde gören Cumhuriyet gazetesi, yeni parti için destekleyici yazılar yazmasa da, mesafeli duruşunu da korumuştur. Cumhuriyet, 1946'da kurulmuş olan Demokrat Parti'ye ise, halkın gösterdiği ilgi etkilenip heyecan duymuştur. Cumhuriyet gazetesinin Demokrat Parti'ye yakınlaşması iktidarı rahatsız etmiş ve 1946 ile 1950 arasında farklı nedenlerle hakkında 9 dava açılmıştır, Nadir Nadi ise çok sayıdaki davada yargılanmıştır.²²

Cumhuriyetle birlikte doğmuş olan ve bu düşüncelerle beslenen Cumhuriyet gazetesi, seksen beş yıl müddetince siyasetle iç içe olmuş, bu sebeple de politikanın çalkantılarından fazlaca etkilenmiştir. Geçen bu uzun sürede bir gazetenin siyasal bir tutarlılığı muhafazası zor olsa da, Cumhuriyet'teki Atatürk ilke ve inkılapları hususundaki duyarlılığının, devam ettiğini söylemek olanaklıdır. Şekilci bir Atatürkçülüğe her daim karşı koyan Cumhuriyet gazetesi, Atatürk ilke ve inkılaplarının rehberliğinde demokratik kurumlar ve kuruluşları ülkedeki siyasetin gelişmesi adına her dönem aynı kararlılık ile savunmuştur.

Bununla beraber, Cumhuriyet gazetesinin zaman içinde konulara olan yaklaşımıdaysa, dönemsel olarak kimi farklılıklar olmuştur. Tek partili dönemlerde devletçi çizgiyi muhafaza ettiğini ve günün politik şartlarına göre, ülke menfaatlerini gözetim misyonunu önde tutan bir politik çizgisi olduğu görülür iken, 1950'li yıllarda özgürlükçü politikalarla daha açık olan bir Cumhuriyet gazetesi görülür. Soğuk Savaşın dönemlerindeyse, Batı politikalarından yana tercihini kullanan, SSCB'ye karşı mesafeli duran Cumhuriyet gazetesi, politik sahada da çoğulcu bir demokratik anlayışı benimserken, aşırı sol ve sağ oluşumları dışlayıp, kendi içerisinde çelişmekte olan tutumlar sergilemiştir. Ekonomide ise özel sektör gelişiminden yana olan Cumhuriyet

²² Ömer Sami Coşar, a.g.e, s.51

gazetesi, ülkedeki imkanların yetersiz olduğu hallerde dış kredi, yabancı sermaye desteği ve dış yardımları normal karşılayıp, bunların neticelerini sorgulamamıştır.

Uluslararası sahada Batı önderliğinde kurulmuş olan oluşumlara da desteğini sunan Cumhuriyet gazetesi, ülkesel güvenliği ön plana alarak aktif bir siyasetin takibi gerekliliğini ifade etmiş ve zaman içinde uluslararası politikadaki gelişmelerde bu tavrı sebebiyle protestolara da maruz kalır. 1960 darbesinin ardından ise, gazetenin sağcı liberal siyasal çizgiyi desteklemeye bir üre daha devam etmiş, bu dönemlerde emek karşıtı olan kimi politikaları dahi savunmuştur. Ancak, yazı kadrosuna katılmış olan isimlerin etkisi ile ve sol grupların yazışma alanı şeklinde gazeteyi kullanmalarıyla beraber Cumhuriyet gazetesi siyasal düzlemde sola yerleştirilir duruma gelmiş ve sağcı gruplarsa tepkisini almaya başlamıştır. Ancak bu, gazetedeki yönetimin tercihi olmaması sebebiyle, bu durum bir zaman sonra yakıştırmadan ibaret kalır ve gerçekleşen askeri darbelerde ise gazetenin aldığı tutumla, bu durum daha somutlaşır.²³

1980 sonrasında Cumhuriyet gazetesi iç çekişmelerinin bir neticesi olarak liberal bir tavır almak durumunda kalmış, mali sıkıntılarını çözebildiği seviyede kendisini sola yakın tutan yazarlarını bünyesinde tutmayı başarmıştır. İlerleyen dönemlerde Cumhuriyet, muhalif bir konuma kendisini yerleştirir, sağcı politikalara karşı temkinli duruma gelmiş, bu sebeple son dönemlerde hükümetler ile önemli sıkıntıları yaşamıştı. Tüm bu yönleriyle beraber, siyasal çevrelerde, basın dünyasında ve de halkın nezdinde daima bir saygınlığı olmuş ve çoğu defa önemli haberler Cumhuriyet'in yazması ile inandırıcılığı elde etmiştir.²⁴

1.4. YENİ GÜN GAZETESİ

Yeni Gün, yayın yaşamına 02/09/1918 tarihinde İstanbul'da başlamıştır. 24-27/01/1919 ile 11-22/02/1919 tarihlerin arasında almış olduğu yayın durdurma cezalarına, birçok gazetenin yapmış olduğu gibi uymamış ve "Eski Gün" ismiyle yayınlarını sürdürmüştür. Yeni Gün gazetesinin 27/03/1919 ve 11/10/1919 tarihlerinin arasında ülkedeki şartlar ve de Yunus Nadi'nin sürgünü sebebiyle yayını kesilmişti.

²³ Bülent Faik, *Matbuat Basın Derken... Medya*, C. 3. 2.Baskı. Doğan Kitapçılık İstanbul, 1972, s.149

²⁴ Bülent Faik, a.g.e. s. 153

Yenigün gazetesi, 16 Mart 1920’de İstanbul’un tarihinde İtilaf kuvvetlerince işgali ve matbaasının da işgalcilere tarafınca basılması neticesi 16 ve 20 Mart 1920 arasında yayınlanamamıştır. Millî Mücadele taraftarı bir gazete olarak İstanbul’da yayınlanmanın güçlüğü ve de mücadele merkezinin Anadolu olmasının ardından Yunus Nadi matbaasının Ankara’ya taşınmış ve 10/08/1920 tarihinden itibaren ise “Anadolu Yeni Gün” ismiyle yayımlanmıştır. Yeni Gün gazetesi, 08/03/1924’ten sonra Cumhuriyet ismiyle yayına başladı.

Yeni Gün, 12 Nisan 1920 tarihli son İstanbul sayısı ardından, “Anadolu’da Yeni Gün” ismiyle 09/08/1920’de Ankara’da Karaoğlan Caddesinde, istasyon yanında hapishaneye bitişik üç katlı ahşap evde yayınlanmaya başlandı. Anadolu’da Yeni Gün gazetesi, milli kurtuluş hareketini tüm dünyaya duyuran bir yayın organı olmuştur. Gazetenin başyazarlığını yapan Yunus Nadi, aynı zamanda İzmir mebusu olarak Meclis’te görev yapıyordu. Bu şehirde yazı kadrosuna, Mahmut Esat Bozkurt ve Muhittin Birgen de katıldı.²⁵

Ankara’da yayımlanmaya başlanan ilk sayısı 17 Ağustos 1920 tarihli olanıdır. “Yeni Fikir” başyazısının ilk sayfasında “Türkler ve Sovyetler” başlıklı haber yer almıştı. Sovyet Rusya Türkiye ile güvene dayalı resmi ilişkiler kurmayı istemekte ve Türkiye’ye her konuda yardım edeceği vaadinde bulunmaktadır. İkinci sayfa da ise Ankara’nın Yunan istilasına karşı Anadolu’dan her yaşta erkeklerin oluşturduğu kabilelerle dolup taşıdığı belirtilmektedir.

Bu günlerde “Büyük Millet Meclisinde Şark İşleri” başlığı altında her gün cephelerden ayrıntılı haberlere yer verilmişti. 20 Ağustos 1920 tarihli sayıda aynı başlık altında Bakü’de düzenlenecek Doğu Halkları Kongresi hakkında Mustafa Kemal Paşanın açıklamalarına yer vermişti. Yeni Gün, bir Müslüman ülke olarak Türkiye’nin kurtuluşunun, Avrupa sömürgesi halindeki pek çok İslam ülkesi de kurtuluş demek olduğu fikrindedir ve bu fikrini her vasıtasıyla vurgulamak, halka da kabul ettirmek amacındadır. Bu nedenle bu savaşta Türkiye’den yana olan İslam ülkeleri temsilcilerine sayfalarında sıkça yer vermişti. Yeni Gün gazetesi Milli Mücadele döneminde sergilemiş

²⁵ İnüç, a.g.e. s.319

olduğu tavrını İnkılapların ilanında da, İnkılapların lehinde yazılar ve makaleler yayımlayarak halkı bu devrimler konusunda bilgilendirmeyi amaç edinmişti.²⁶

1.5. TÜRK YURDU

18 Ağustos 1911’ de Mehmet Emin Yurdakul’un verdiği katkılarla kurulan Türk Yurdu Cemiyetinde Yusuf Akçura, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Ahmet Ağaoğlu gibi isimler yer alır. Türk Yurdu Cemiyeti, Türk Ocağı’nın da o yıllarda kurulması dolayısıyla kapanır, ancak fikirlerini Türk Ocağı ve Türk Yurdu dergisiyle yaymaya devam eder.²⁷

24 Teşrinisani 1327 (7 Aralık 1911) yayın hayatına başlayan Türk Yurdu, 103 yıldır çıkmaya devam eden Türkiye’nin en uzun ömürlü dergilerinden birisi olması bakımından önemli bir konuma sahipti. İlk sayılarını İstanbul’da çıkaran derginin imtiyaz sahibi Mehmet Emin iken daha sonra bu görevi Yusuf Akçura devralır ve ilerleyen sayılarda Celal Sahir, Cemil Behçet, Enver Kamil, Ferit Celal, Abdülhak Şinasi Hisar, Saadettin Bilgiç, Mehmet Galip Erdem gibi birçok isim derginin sorumluluğunu üstlenir.²⁸

On üçüncü ciltten sonra Türk Ocağı’nın yayın organı şeklinde yayın hayatını sürdürür. Milli Mücadele yıllarının zor koşullarının etkisinden dolayı 1918’den 1924’e kadar yayın hayatına ara veren dergi 1924’ten itibaren Ankara’da çıkmaya başladı. 1928 Ağustos’un dan itibaren yavaş yavaş Latin Harfleri kullanmaya başlarken, 1929 yılının Şubat ayında tamamen Latin Harflerine geçti. 10/04/1931’de Türk Ocaklarının kapatılması ile Türk Yurdu yayına ara verirken 1942 de tekrar yayın hayatına devam etti. Ocak- Şubat 1968’ten 1970 Martına kadar çıkmayan dergi 1970’te 346. Sayıyı çıkardıktan sonra bu sefer daha uzun bir ara verir ve dergi 16 yıl boyunca yayınlanmaz.²⁹

1.6. CUMHURİYET DÖNEMİNDE GÖRSEL VE YAZILI BASIN

Basının toplumsal yaşamda ve toplumun bilinçlendirilmesinde büyük bir ehemmiyetinin olduğu açıktır. Bunu çok iyi bilmekte olan Atatürk, Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın başından itibaren basına büyük önem vermiştir. O, Ulusal Bağımsızlık Savaşı

²⁶ Pelin Böke, a.g.e. 117

²⁷ Şerafettin Turan, *Türk Basın Devrimi Tarihi*, Ankara, 1999, s.65.

²⁸ Faris Yılmaz, a.g.e. s. 239.

²⁹ Ömer Sami Coşar, a.g.e. s. 91.

boyunca ve Cumhuriyet döneminde milli bir basın oluşmasına gayret göstermiştir. Cumhuriyet döneminde halk ulusal devlet düşüncesi altında birleşmiştir. Türk halkında bu dönemde milliyetçilik bağları çok kuvvetlidir. Ancak yüzyıllardır saltanat ve halifelik düzeni altında yaşayanlardan bir kesimin yeni bir düzene geçerken bu düzeni benimsemekte zorluk çekecekleri de açıktı. Türk basınına mensup birkaç gazetenin bu kişilere hitap ederek muhalefet yaptıkları, ancak sonra bunlarında devrimlerin gelişmesi için çalıştıkları gözlemlenmişti.³⁰

Atatürk, basının bağımsız hareket etmesini istiyordu, Atatürk, basın sayesinde halkın yönlendirileceğine, daha Ulusal Bağımsızlık Savaşının başlarında inanmıştı. Ali Fethi Okyar, Atatürk İlişkisi, İttihat ve Terakki liderleri ülkeyi perişan halde bırakıp, kaçmış oldukları günlerde ortak olarak Minber Gazetesini çıkarmışlardır. Minber 1 Kasım 1918 günü çıkmaya başlamıştı. Minber Gazetesi Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın da ilk müjdecisi, başlangıç adımıdır.³¹

Atatürk daha sonra Sivas'ta İradeyi Milliye Gazetesini çıkarttırmıştı. 14 Eylül 1919'da yayımlanmaya başlayan gazeteyi Ankara'ya getirmek istemiş, ama Sivaslı'lar bu gazetenin Ulusal bağımsızlığı anlatan canlı bir anıt olarak kalmasını istediklerinden, bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Atatürk Ankara'ya geldiğinde de bir gazete çıkartmak gereğini duymuştu. Bu düşünce doğrultusunda, çok yetersiz şartlar altında, adının kendisinin verdiği Hâkimiyeti Milliye gazetesini çıkarttırmış, ilk sayısı 10/01/1920 Cumartesi günü yayınlanmıştır. Hâkimiyeti Milliye daha ilk çıkmış olduğu gün bir başyazı ile millet ve milletin hâkimiyetinden yana ve "Kuvayı milliye" taraftarı olduğunu ilan etmiştir.

Bu gazete Ulusal Bağımsızlık Savaşı boyunca halkın ve Anadolu basının önemli bir haber kaynağı olmuştu. Hâkimiyeti Milliye 1934'te Ulus ismini alıp, uzun bir müddet Türk basınındaki yerini korumuştur. Çok partili döneme kadar Ulus gazetesi bir hükümet organı niteliğinde yayınlanmış ve Cumhuriyet Halk Fırkasının resmî yayın organı

³⁰ Yücel Özkaya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2011, s.215.

³¹ Yücel Özkaya, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919- 1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989, s.10.

şeklinde çalışmıştı. 1954 yılında Yeni Ulus, aynı yıl Halkçı, 1955 yılından sonra Ulus olarak yayınıni sürdürmüştür.³²

Hâkimiyeti Milliye altı ilkedden biri olan devletçilik ilkesini ele alırken, Türk Devletinin “Milli Siyasetini” milli kuruluş hareketinin kaçınılmaz bir sonucu olarak nitelerken, devletçilik ilkesini savunmakta, ama her şeyi hükümetten, devletin bütçesinden beklemenin doğal olmadığını da savunmuştu. Hâkimiyeti Milliye yayınlarında israftan kaçınılması gerektiğinin yanı sıra, özel teşebbüsün geliştirilmesi ve korunması gerektiğini de savunmuştu.³³

1.7. İNKILAPLAR KONUSUNDA BASININ TUTUMU (1923-1938)

Saltanatın kaldırılması konusunda basının muhalif bir tutumu görülmedi halde, Cumhuriyetin ilanı sırasında İstanbul basınına mensup birkaç gazetenin muhalif tutum içerisinde oldukları gözlenmektedir.

Türk Basını Cumhuriyet ile ilgili her türlü haber ve makalelere sütunlarında yer vermeye Cumhuriyetin ilanından bir buçuk ay kadar önce başlamıştı. 24 Eylül 1923’ten itibaren İstanbul’da Tanin, Vatan, Akşam, İdam, İleri, Tevhidi Efkar; Trabzon’da İstiklal, Ankara’da Hâkimiyeti Milliye, İzmir’de Türk Sesi, Ahenk, Yeni Gün ve öteki taşra gazeteleri Cumhuriyetle alakalı haberler ve makaleleri yayınlamaya başlamıştı. Bunlardan Tevhid-i Efkâr ve zaman zaman Tanin, Cumhuriyet’in aleyhinde yayınlar yapmakta, ancak diğer gazeteler bu konuda olumlu yazılar yazmaktaydılar³⁴.

Muhalif basın arasında yer alan Tanin, 31 Ekim 1923’de Hüseyin Hamid’in bir yazısını yayımlamıştı. Hüseyin Hamid “Yaşasın Cumhuriyet” başlığını taşıyan yazısında Cumhuriyetin ilânını doğru bulmayıp ve alaylı bir dil kullanıyordu. Yine aynı gün Tevhidi Efkar gazetesinde Ebüzziyazâde “Efendiler Devletin Adını Taktınız, İşleri Düzeltebilecek misiniz” Başlığı altında Cumhuriyete saldırmakta, ancak Cumhuriyetin başarılı olmasını da arzu etmekte, başarıya ulaşırsa Cumhuriyetçileri alkışlayacaklarını açıkça dile getirmekteydi, Tevhidi Efkar ile Vatan gazeteleri Rauf Orbay’a ait Cumhuriyet’in aceleyle getirildiği yolundaki beyanlarını, Vatan’da Ahmet Emin

³² Durmuş Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, s.223.

³³ Şengül Özerkan, “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde Devletçilik: “Ekonomi Politikası ve Basın İlişkileri” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S:27, Ankara 1993, s.612

³⁴ Yücel Özkaya, “Türk Basınında Cumhuriyetin İlanının Öncesi ve Sonrası”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara, 1993, s.300

(Yalman) yasanın ayaküstünde tadil edildiğini, Akşam'da Necmeddin Sadık (Sadak) bunun bir emri vaki olduğunu dile getirmişlerdi. 4 Kasım 1923'te Tanin'de Hüseyin Cahit Anayasa değişikliği üzerinde uzun uzadıya tartışma olmadığını ve Atatürk'ün Halk Fırkası başkanlığından çekilmesi gerektiğini yazmaktaydı.³⁵

İzmir'de Türk Sesi, Ahenk, Yeni Gün gazeteleri, Cumhuriyetin ilanından önce de, sonra da desteklemişlerdi, Türk Sesi Gazetesi 27 Mayıs 1923'te yayın hayatına başlayan, ana haber kaynağı Anadolu Ajansı olan siyasal içerikli bir gazetedir.³⁶ Türk Sesi, Cumhuriyetin ilanına karşı çıkanların çıkar amacıyla hareket ettiklerini, İstanbul'daki birkaç muhalif gazetenin halktan hiçbir destek alamayacağını savunmaktaydı. Tanin, Akşam, İleri, Vatan, İkdam gazeteleri Cumhuriyetin ilanından çok sonra Cumhuriyeti öven yazılar yazmışlardır. Tanin bazı yazı ve haberlerinde Cumhuriyet rejimi hakkında şüpheleri olduğunu belirtmekle beraber, olumlu yazılara da yer vermiyor değildi. Cumhuriyetin ilanından bir süre sonra Cumhuriyet lehinde yazılar yazmaya başlamıştır. Tevhid-i Efkârın da bu konuda olumlu bir tavır almaya başladığı gözlemlenmektedir.

Muhalif gazeteleri Cumhuriyet'in yanında olmaya yönlendiren en önemli etkenlerden biri, halkın bu sistemi benimsemesinden ve güvenmesinden kaynaklanmaktadır. Cumhuriyetin ilanı millet tarafından sevinçle karşılanmıştı. Halktan cumhuriyete karşı hiçbir tepki gelmemiştir. Etkenlerden birisi de Atatürk'ün Cumhuriyeti ilan ve uygulamadaki kararlı tutumu, halkı yanına almış olmasıdır. Atatürk'ün Cumhuriyetin ilanına karşı, İstanbul'daki birkaç gazetenin karşı çıkmasından dolayı, büyük üzüntü duymuştu.

Atatürk, Nutuk'ta; Cumhuriyetin ilanının bütün millet tarafından sevinçle karşılandığını, ancak İstanbul'daki iki üç gazeteyle İstanbul'da toplanmış olan bazılarının, ulusun samimi ve genel olan bu sevincine dahil olmaktan çekindiklerini dile getirmişti. Bu yazarların tenkitlerinden örnekler veren Atatürk, bunların Cumhuriyetin esasları ve ilgili kanunda görmüş oldukları kusurları tenkitlerini samimi görmek için saf olmak gerektiğini de vurgular. O, bu yazarlar için, Cumhuriyeti iyi niyet ve samimiyet ile karşılasalardı, halkı karışıklığa düşürecek biçimde değil, Cumhuriyetin iyi taraflarını

³⁵ Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1994. S. 107

³⁶ Zeki Arıkan, "Kurtuluşun Sonra İzmir'de Çıkan İlk Gazete: " Türk Sesi"", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı.22, Ankara 1991, s. 76

tanıtan ve O'nun ilanının yerinde olduğunu halka sunan yazıları yazsalar, daha sonra yapacakları her tür tenkitin samimiyetinde haklı olabilirdi tezini ortaya atmaktadır.³⁷ Aslında bu gazetelerin dediği gibi Cumhuriyetin ilanı aceleyle getirilmemiş, bir buçuk ay bu konuda gazetelerde tartışılmıştır. Atatürk, basının yerinde ve yapıcı tenkitlerini benimsemektedir. İstanbul'da Cumhuriyetin aleyhinde yayın yapmış olan bir iki gazete de hatalarını anlayarak, halkın his ve düşüncesine uygun tarzda hareket etmeye başlamışlardır.

Cumhuriyetin ilanından sonra, İstanbul gazeteleri gündeme halifenin istifa edeceğini, istifa etmeyi düşündüğünü ortaya atmaya başlamışlardır. Basın mensuplarının soruları üzerine, Halife Abdülmecid hakkındaki bu söylentilerin tamamen asılsız ve yalan olduğunu belirtirken, Ankara da halifenin istifasının söz konusu olmadığını tasdik ediyordu.³⁸

Bu arada İstanbul Basınında hilafetin önemi ve büyüklüğünü açıklayan yazıların sayısı bir hayli artmıştı. İstanbul Baro Başkanı olan Lütfi Fikri Bey, 10/11/1923'te hanedan ve Hilafeti savunurken, 11 Kasım'da Necmeddin Sadık Halifeye çatıyordu. Aynı gün Hüseyin Cahit Yalçın, Halifeliği savunmakta olan bir yazıyı yazmıştı. Akşam, Hüseyin Cahit'e halifeyi savunmak, Cumhuriyet'e ihanettir şeklinde cevap verirken, Hüseyin Cahit buna verdiği cevapla şeriatın savunucusu olduğu şeklinde cevap veriyordu. Hüseyin Yalçın, hilafetin kaldırılması ile Türk Milletinin İslam Aleminde etkinliğinin kalmayacağını belirtmiş, Şer'îye Vekili Mustafa Fevzi Bey de Şer'îye Vekaletinin Bakanlar Kurulundan ayrılmasının mümkün olmadığını açıklamıştı.³⁹

Yunanistan'dan gelen göçmenler için Hindistan'dan yardım toplamak amacıyla gönderilen Kızılay Heyeti'nin eli boş dönmesi, Hint Müslüman liderlerinden Ağa Han ve Emir Ali'nin İsmet Paşaya gönderdiği halifelğin güçlendirilmesini isteyen mektubun İkdam, Tanin ve Tevhidi Efkar gazetelerinde yayınlanması, basında halifelik hususundaki tartışmaları alevlendirdi. Bu iki kişinin amacı Türkiye'de kafaları karıştırmak, karışıklık çıkarmaktı.

³⁷ Atatürk, *Nutuk*, (Bugünkü Dile Çeviren: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz) Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1991, s.551-552

³⁸ *Vatan*, 5 Teşrin-i Sani (Kasım) Pazartesi 1923, Sayı. 204

³⁹ *Tanin*, 6 Teşrin-i Sani 1923; *Vatan*, 9 Teşrin-i Sani 1923, Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1994, s.112-115

Ankara'nın bu konulardaki rahatsızlığı ve basının kamuoyu üzerinde bıraktığı olumsuz etki bir İstiklal Mahkemesinin İstanbul'a gönderilmesine bir kısım gazetecinin yargılanmasına neden oldu. 9 Aralık 1923'te göz altına alınan ve 11 Aralık ta tutuklanan gazetecilerin yargılanmalarına 15 Aralık günü başlanmıştır. Mahkeme sonucu 25 Aralık günü sonuçlanmış, Lütfi Fikri Bey, 5 sene kürek cezasına mahkum olmuştur. Ancak, 23 Şubat 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından affedilmiştir. Mahkeme diğer gazetecileri beraatına karar vermiştir. Mahkemenin kararını açıklamasından sonra salonda bulunan dinleyiciler “Yaşasın Cumhuriyet” sesleri ile kararı alkışlamışlar, İstanbul Matbuat Cemiyeti de İstiklal e gönderdiği bir telgrafla İstiklal Mahkemesini kutlamıştır. İstiklal Mahkemesinin basın mensuplarını beraat ettirmesi basında memnuniyetle karşılanmış, havanın yumuşamasına neden olmuştu.⁴⁰

Atatürk, basının Cumhuriyeti korumada önemli bir fonksiyona sahip olduğunu biliyordu. Nitekim 5 Şubat 1924'te İzmir'de basın mensupları ile yaptığı konuşmada basının Cumhuriyete sahip olması gerektiğini de bundan dolayı vurgulamıştı. Atatürk konuşmasında, Türk Basının ulusun gerçek sesi ve de iradesinin belirleme yeri olan Cumhuriyetin yeri olan Cumhuriyetin etrafında çelik bir kaleyi oluşturacağını, bunun bir düşünce, düşünüş kalesi olacağını, basından bunu istemenin Cumhuriyetin hakkı olduğunu savunmuştur. Atatürk, daha sonra herkesin kurtuluşu ve saadetinin birlik ve dayanışma sayesinde gerçekleşeceğini belirtip “Mücadele nihayete ermemiştir. Bu gerçeği ulusun vicdanına lüzumu gibi ulaştırmada basının vazifesi çok mühimdir” demişti.⁴¹

Atatürk, konuşmalarında basın mensuplarının kendi özel siyasi çıkarlarına değil, ülkenin milli çıkarlarına dikkat ve saygı göstermek zorunda olduklarını, böylece milli bütünleşmenin, ülkede birlik ve beraberliğin sağlanabileceğini anlatmakta ve basın mensuplarının dikkatini çekmekteydi. Artık basın yanlış bir adım atmış olsa bile, bu yanlışlığı düzeltebilecek esas, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki gibi demokrasi dışı yollar değil, basın özgürlüğünün kurallar olacaktı.

Atatürk, 11/12/1924 tarihinde Times gazetesi İstanbul muhabirinin sorularına verdiği “ *özel bir maksatla yayında olan gazetelerin, halkın çoğunluğu üstünde yaptığı*

⁴⁰ Hasan Türker, *Türk Devrimi ve Basın (1922-1925)*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 2000, s.147

⁴¹ *Hakimiyeti Milliye*, 7 Şubat 1924; Nimet Asan, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara 1959, s. 166

etki, her ülkede olmuş olduğu gibi, o gazetelerin lehine değildir”⁴² diyerek kamuoyunun yararlı yayın yapan gazetelere iltifat etmeyeceğini dile getirmiştir.

1924 yılı bütçesi hazırlanırken, halifenin yüksek bir ödenek istemesi Atatürk’ü hilafeti kaldırmaya sevk etmiştir. Gazi’nin 1 Mart 1924 tarihli konuşmasında, hilafet kurumunun gereksizliği ve kaldırılmasını öne sürmüştü. İstanbul Basını da artık devrimler konusunda ılımlı bir havaya girmişti. Önceleri Hilafeti savunan Hüseyin Cahit de artık bu savunuculuğunu ter etmişti. İstanbul basını Hilafetin kaldırılması yolunda olumlu yazılar yayınlıyordu. Nihayet 3 Mart 1924’te kaldırıldı. 4 Mart 1924 gece yarısı halife Abdülmecid uyandırıldı ve polis müdürünün yanına getirildi. Kendisine 5 Mart sabahı İsviçre’ye yola çıkması için hazırlıkta bulunması söylendi.⁴³

Halifeliğin kaldırılması konusunda basından bir tepki gelmedi. Bunda basın ile Atatürk arasında olan diyalogun önemli rolü olduğu açıktır. 1924 yılında gerçekleştirilen Tevhidi Tedrisat Yasasına basından bir tepki gelmemiş, basın bu yasaı desteklemiştir. Milli Eğitim Bakanı olan Vasıf Çınar, 11/03/1924 tarihinde medreseleri kaldırınca, yalnız Tevhid-i Efkar gazetesinin buna karşı çıktığını görüyoruz.

Türkiye de basın ile ilgili ilk hukuki düzenleme, 1909’a kadar süren 1964 tarihli Matbuat Nizamnamesi ile olmuştu. 1909 Anayasa değişikliği ile sansür yasaklandı. Ama 1913’ten itibaren sansür gene uygulanmaya başlandı. 20 Nisan 1924 tarihli Anayasa, 1876 Kanuni Esasi’sindeki “Matbuat kanun dairesinde serbesttir” kuralını tekrarlamakla birlikte ön denetimi kaldırıldı. Basın özgürlüğü konusunda herhangi bir açıklık ve güvence getirmemesine karşın, Atatürk’ün konuşmalarında basının hür ve bağımsız olduğunu sürekli dile getirmiştir.

Atatürk, kıyafet ile ilgili konuşmalarından en önemlisini, 31/01/1923’te İzmir’de gerçekleştirmişti. Kıyafet inkılabı ile ilgili görüş ve düşünceler, 1924 Şubatında Hüseyin Cahit tarafından ortaya konmuştu. Hüseyin Cahit, din adamları dışındaki kişilerin sarık ve cüppe ile dolaşmalarının yasaklanmasını istiyord.⁴⁴ Hâkimiyeti Milliye ve Cumhuriyet gazeteleri şapka lehine kamuoyunu bilinçlendirme görevini üstün bir gayret ile sergilemişlerdir. Hâkimiyeti Milliye’de Ahmet Ağaoğlu, Falih Rıfkı Atay ve Siirt vekili

⁴² Nimet Arsan, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara 1961, s.78

⁴³ Hasan Türker, *Türk Devrimi ve Basını (1922-1925)*, İzmir 2000, s.174

⁴⁴ *Tanin*, 20 Şubat 1924.

Mahmut Beyler bu hususta ehemmiyetli yazılar kaleme almışlardır. Yunus Nadi Beyin belirttiğine göre, İstanbullular, bu inkılabı içten şekilde benimsemiştir. Ayvalık Müftüsü olan Mehmet Şakir de bu hususta din adamlarının öncülüğünü yapmış, onun şapkalı fotoğrafları gazetelerde basılmıştır.⁴⁵ Gerek basın, gerekse halk şapka inkılabını benimsemiş, bu inkılap bu yüzden başarı ile gerçekleşmiştir.

Atatürk basının kendi kendini denetleyeceğine, basının Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyine erişmesinde ve halkın cehaletten kurtulmasında, Türkiye'nin ve Türk halkının Dünya kamuoyuna iyi bir şekilde yansıtılmasında, Türk kamuoyunun Dünya olaylarından haberdar olmasında, halkın yapılacak yenilikleri kavramasında ve benimsenmesinde çok önemli bir role sahip olduğuna inanmaktaydı. 01/11/1925'te TBMM'nin 2. Dönem 3. Toplanma Yılı'nı açar iken yapmış olduğu konuşmasında, basın hürriyetinin sakıncalarının giderilmesinin basın hürriyeti ile sağlanabileceğini vurgulamıştı. O, Cumhuriyet basınının temiz ve olgun olmasını arzu etmekteydi.⁴⁶

İsviçre Medeni Kanunundan yararlanılarak Türk Medeni Kanunu hazırlanmış, 17/02/1926'da kabul edilmişti. Medeni Kanun konusunda Yunus Nadi Cumhuriyet ve Hâkimiyet-i Milliye Gazetelerinde bu yasa'yı öven yazılar yazmıştır.⁴⁷ Türk Basının Medeni kanunun konusunda ortak düşüncesi olumludur. Bu dönemde çıkan gazetelerin tümü Türk devrimlerinin anlamını ve önemini kavramış olup, Gazi'nin düşüncesi doğrultusunda hareket etmişlerdir.

Harf devrimi de bütün basın mensupları tarafından olumlu karşılanmıştır. Esasen Latin Harfleri konusundaki tartışmalar II. Abdülhamit döneminden beri mevcuttu. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında bu konuya sıcak bakılmamıştır. 1924'te Hâkimiyeti Milliye gazetesi bile harf devrimi konusunda kesin bir tavır sergilememiş, bu konuda lehte ve aleyhte fikirlerin ortaya konmasının yararına değinmişti.⁴⁸ Tevhidi Efkâr gazetesi de başlarda bu devrime karşı çıkmıştı, 1926'da Falih Rıfkı, bir süreden beri Türk Basınında Arap harflerinin yerine Latin harflerinin kabul edilmesi lehinde bir akım olduğunu, ama

⁴⁵ Faris Yılmaz, a.g.e., s.88

⁴⁶ Nimet Arsan, a.g.e. s. 338-339

⁴⁷ Faris Yılmaz, a.g.e. s. 105

⁴⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Mart 1924.

çalışmanın henüz söz konusu olmadığını vurgulamaktadır. 1926 yılında gazetelerde Latin harflerinin lehinde ve aleyhinde olanların yazıları görülmeye başlanmıştır.⁴⁹

1926'daki tartışmalarda Akşam'ın düzenlediği "Latin harfleri kabul edilmeli mi, edilmemeli mi?" anketiyse bu hususta kamuoyunun oluşmasına yardımcı olmuştu. Türk Yurdu, Milli Mecmua, Latin harflerine karşı idi. Başta Hüseyin Cahit, olmak üzere, 1924'ten beri Latin Harflerini savunanların sayısı, yazıları sürekli artmaktaydı. Latin harflerinin alınmasına 1927 yılında karar verilmiş ve yıl boyunca hazırlıklar sürmüştü. İzmir gazetelerinden Anadolu, Ahenk, Hizmet gazeteleri 1928 Ağustosundan itibaren harf devrimini destekleyen yazılar yazmışlardı.

12 Ağustos 1928'te Ahenk Gazetesinde Mahmut Fikri, "Yeni Türk Harfleri" başlıklı yazısında yeni Türk Harflerinin getireceği kolaylıklardan bahsetmişti. Anadolu Gazetesinde 27 Ağustos 1928'de "Büyük İnkılap" başlıklı yazı " Vatandaş yeni Türk harflerini bir an evvel öğrenmek en Kutsi, en yüze bir vazife olsun" diye düşünceleri dile getirdi. Hizmet gazetesi, Latin harfleri konusunda bazı düzeltmelerin yapılmasını öne sürüyor ve bazı fikirler önermişti. Hizmet gazetesi, 4 Eylül 1928'de "Latin İnkılabımız Hakkında Alakalar" başlıklı uzun yazısında harf İnkılabının Türk devrimini taçlandıran son yapıt olduğu dile getirilmişti.⁵⁰

Atatürk'ün harf devrimi konusunda düşüncelerini belirtmesinden sonra, başta Hakimiyeti Milliye ve Cumhuriyet olmak üzere birçok gazete, henüz devrim gerçekleşmeden baş makalelerini, büyük puntolu başlıklarını Latin Harfleri ile yazmaya başlamıştı. Pek çok gazete, sayfalarında eski Arap harflerinin karşılığını, Latin harflerinin karşısında vererek yayın yapmıştır. Bazıları bu konuda parasız özel ekler çıkartmıştı.

Basın yeni harfleri candan destekliyordu. Gazi, 1928'de İstanbul'dan ayrılırken basının bu sıcak ve samimi ilgisine teşekkür etmiştir. Harf devrimin yerleşmesinde basının büyük ilgisinin yanı sıra, halkın da harf devrimini benimsemesinin rolü büyüktü. Ancak, yeni harflere toplumun büyük bir kısmının uyum sağlaması için zamana gereksinim vardı. Bu yüzden yeni harflerle çıkan gazete ve dergiler, önemli ölçüde okuyucu kaybetmiştir. Hükümet bunalımı önlemek için, Hür Adam, Halk Dostu, Mahfel,

⁴⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Mart 1926, Sayı. 1683

⁵⁰ Zeki Arıkan, a.g.e., s.30.

Köroğlu, Şule, İnkılap benzeri küçük çaptaki yayın organlarına maddi yardımda bulundu.⁵¹

⁵¹ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara 1984, s.216

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASAL, HUKUKSAL VE TOPLUMSAL ALANDA YAPILAN İNKILAPLAR

2.1. SİYASİ ALANDAN YAPILAN İNKILAPLAR

2.1.1. Saltanatın Kaldırılması (1 Kasım 1922)

Mudanya Ateşkesinin imzalanmasından sonra başlayan barış konferansının hazırlıkları sırasında var olan devlet yapısını; hilafet ve saltanat makamının durumunun bir an önce netleştirilmesi zorunluluğunu ortaya çıkaran gelişmeler yaşandı. Daha barış görüşmeleri başlamadan Sadrazam Tevfik Paşa, 17/10/1922 de Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine bir telgraf göndermişti. Bu telgrafta da kazanılmış olan zaferin Ankara ile İstanbul arasındaki var olan ikiliği kaldırdığını, toplanacak konferansa her iki tarafın da çağrılacağını hatırlatmış, ulusal hakları korumak için Mustafa Kemal Paşa'dan güvenilir bir kişinin gizli bir yönerge ile İstanbul'a acilen gönderilmesini istemiştir.⁵²

Mustafa Kemal ise, cevabında TBMM Hükümetinin kurulmasından beri ülke aleyhindeki teşebbüsleri dikkatle izleyerek tedbir aldığı, Teşkilatı Esasiye Kanunu'yla mahiyeti net şekilde ortaya konulmuş olan yeni devletin ordularının ulaştığı zaferle gündeme gelen konferansta "Türkiye Devleti'nin yalnızca TBMM Hükümetince temsil olunacağını, hukukî ve meşru olmayan heyetlerin devlet siyasetine karışmaları durumunda mesul olacaklarını" bildirerek fiili durumu İstanbul Hükümeti yöneticilerine bir kere daha hatırlatmıştır.⁵³

Buna karşılık Tevfik Paşa'nın 29 Ekim 1922 tarihli cevabi ilginç yaklaşımlar ile doludur. Konferansa her tarafın da çağrılmış olduğunu belirterek 'İstanbul Hükümetinin gitmemesi durumunda İslâm âleminin ilgilendiği tarihî kimliğin yok olmaya mahkûm olacağını, Ankara Hükümeti'nin gitmemesi durumunda, barışı yarım bırakacağını ileri sürmüştür. Kendilerinin de Sevr Antlaşması'nın imzalanmamasında, idarenin yürütülmesi ve işgalin sınırlı tutulmasında hizmetleri olduğunu belirterek savaşın sonunda elde edilecek siyasi sonuçlar konusunda milletten ayrı kalmamayı ve vatanın herhangi bir parçasının ayrılmasına razı olamayacaklarını, anlaşmazlık sebebiyle devlet ve milletin menfaatine zarar getirecek bir şey yapamayacaklarını, ülkenin ve vatanın geleceği hakkında görüşmelerde bulunmak üzere Büyük Millet Meclisince belirlenecek

⁵² Durmuş Yalçın, (2002), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, s.19.

⁵³ Yalçın, a.g.e., s.22

bir şahsın gönderilesini, olmaz ise kendileri temsilcilerini Ankara'ya göndereceğini belirtiyordu”

Diğer taraftan Tevfik Paşa'nın telgrafının ciddiye alınmaması ve işleme konmaması gerektiği düşünceleri de ortaya çıkmıştı. Bu tartışmalar sırasında İkinci Grubun önde gelen simalarından Erzurum mebusu olan Hüseyin Avni Ulaş'ın tespitlerine işaret etmek TBMM'deki fikrî ortamı tarif etmek adına gereklidir. Hüseyin Avni Ulaş, kendisi dâhil ulusun maruz kalmış olduğu felaketlerden dolayı artık uyanıp, gözünü açtığını kendisine Meclis dahi ihanet etse bunu ulusun kabullenmeyeceğini vurgulamakta idi.⁵⁴

İstanbul hükümetinin Halifelik makamına papalıkla patriklik benzeri ruhaniyet atfetmiş olduklarını belirten Hüseyin Avni Bey, Meclisin her şeyi uhdesinde topladığı gibi o emaneti de koruyacağını dile getirir. Hüseyin Avni Bey, İstanbul'a, sizin gideceğiniz konferansta bizim işimiz olamaz, denilmesini teklif etmekteydi.

Bundan sonra yapılan konuşmalarda her şeye Meclisin hakim olduğu halifelik ve saltanatın da millet adına sahibi olduğunun altı çizilip bunun açık şekilde ilanı istenmiştir. Bu aşamada Sinop mebusu Rıza Nur Bey, Türk ulusunun aslında 23 Nisan 1920'de kararını vermiş olduğunu, egemenliğin ulusa ait olduğunu artık Osmanlı'nın yıkıldığını, onun yerine milli ve dinç bir Türkiye devletinin doğmuş olduğunu belirtmiştir. Rıza Bey'e ‘ İstanbul'da hakimiyete sahip bir hükümet yoktur. Gerçekte orada biz hükümetiz diye iddia eden bir heyet vardır’.⁵⁵ İstanbul'daki heyetin hükümet olmak için gerekli vasıflara hukuken sahip olmadığını belirten Rıza Nur, İstanbul yönetiminin kendini müdafaa edecek kuvveti olmadığı gibi düşman elinde esir olduğunu belirtmiştir.

Mevcut siyasi ikiliğin, mücadelenin aleyhinde işlediğine dikkat çeken Rıza Nur, Osmanlı Devletinin ve onun şahıs hükümetinin yıkıldığını, onun yerine ulusun egemenliğinin geldiğini, yapmayı istediklerinin yeni durumu açıklığa kavuşturma olduğunu söylemiştir. Ancak oylamada karar yeter sayısı olmadığından sonuç alınamadı.

01/11/1922 tarihindeki oturumda Rıza Nur'un teklifindeki altıncı madde; Halifelğin Osmanlı hanedanına ait olduğu, Türkiye Devleti'nin ise halifelik makamının

⁵⁴ Yahya Akyüz, *Atatürk İnkılapları*, Yükseköğretim Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s.217.

⁵⁵ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Ankara 1960, C.24. s.278

muhafızı olduğunu, hilafete Meclis tarafınca hanedanın ilim ve de ahlakça en üstün olanının seçileceği biçiminde düzeltilmesiyle buna önemli oranda benzeyen, fakat halifeliği babadan oğula geçecek şekilde hanedana bırakan Hüseyin Avni Bey'in değişik teklifi tartışıldı.⁵⁶

Saltanatın kaldırılmasıyla hilafetin ne olacağı probleminin meydana çıkmış olduğuna dikkatleri çeken Mustafa Kemal, hilafetle saltanat ve de egemenlik makamlarının yan yana olmasının en doğal durumlardan olduğunu belirtti. Fakat saltanat makamında ulusun kendisinin oturmuş olduğunu, Türkiye Devleti olan bir şahsın oturacağını göstermişti. Bu durumdan beklentilerinin Türk milletinin, çağdaş bir devletle daha kuvvetleneceğini, daha mutlu ve refah içinde olacağını, kendisini daha iyi anlayacağını, hilafet makamında bütün İslam dünyası ile bağlantı noktası olabileceğini söyledi⁵⁷.

Komisyonunda saltanat hilafetin ayrılıp ayrılamayacağı uzun tartışmalara sebep olmuş, sonuçta Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesi sonucu oy birliğiyle karara bağlanmış ve de aynı günün 2. oturumunda genel kurula sunuldu. Buna göre, Türkiye milleti millî iradeye dayanmakta olmayan kuvvetler ve de heyetleri tanımadığı gibi İstanbul'da şahsî egemenliğe dayanan hükümeti 16/03/1920'den itibaren kaldırmıştır. Bu karar, muhalif bir oy haricinde tüm milletvekillerinin oybirliği ile kabul edildi. Burdur mebusu İsmail Suphi Soysallıoğlu ile İcra Vekilleri Heyeti Reisi olan Rauf Bey bugünün bayram olması teklifinde bulundular.

Mustafa Kemal Paşa saltanatın kaldırılmasını, Anayasa'nın hakimiyeti kayıtsız şartsız millete veren hükümlerini en kesin bir şekilde sağlamlaştırmak için yeni Yeni Türkiye devletinin esaslarını belirlemek şeklinde değerlendirdi.⁵⁸

2.1.2. Saltanatın Kaldırılmasının Türk Basınına Yansımaları

Saltanatın kaldırılması kararına İstanbul, Ankara ve Anadolu basını büyük yer vermiştir. Gazeteler şahsi saltanatın yerine millet egemenliğinin başladığını yazmış ve Milli Mücadele Dönemindeki İstanbul Hükümeti ve Sultanın tavrı eleştirilmiştir. Gazetelerde olumsuz eleştirilerin olmamasında Saltanatın kaldırıldığı halde Hilafetin hala

⁵⁶ 1 Kasım 1922 tarihli oturum için bkz. TBMM, C.24, s.309

⁵⁷ Akyüz, a.g.e., s. 311

⁵⁸ a.g.e. s.314

Osmanlı hanedanında kalması büyük rol oynamıştır. Bir diğer sebep ise; Muhafazakar halkın halifeyi hala devlet başkanı olarak görmeye devam etmiş olmasıdır.⁵⁹

2-3 Kasım 1922 tarihli gazeteler, TBMM'nin aldığı saltanatın kaldırılması kararına yer vermiştir. Anadolu'da Yenigün gazetesi saltanatın kaldırılmasını “Dün Akşamdan beri Türk’ün yurdunda kati olarak saltanatı başlamıştır” manşeti ile padişahın millete terfi ettiğini belirtmiştir.⁶⁰ Hakimiyeti Milliye gazetesi Saltanatın kaldırılmasını “Dün Meclisimiz İttifakı tam ile kararını verdi: Türk halkı İstanbul’daki şekli hükümeti ebediyen tarihe müntakıl etmiştir” başlığı ile ilk sayfasından duyurmuş ve halifenin TBMM tarafından Osmanlı hanedanından seçileceğinin haberini vermiştir.⁶¹ Muhafazakar bir özelliğe sahip olan İkdam gazetesi Misak-ı Milli hudutları dahilinde TBMM’nden başka hükümet tanınmayacağını ve halifenin Osmanlı ailesinden TBMM tarafından seçileceğini manşetten duyurmuştur. Basın Saltanatın kaldırılması konusunda olumsuz tepkiler vermemiştir. Nitekim Saltanatın kaldırıldığı halde hilafetin Osmanlı hanedanından devam etmesi ve Sultan Vahdettin ile İstanbul Hükümetinin Milli Mücadeleye karşı bir tavır sergilemesi de olumsuz tepkilerin verilmesi önlemiştir.

2.1.3. Cumhuriyet’in İlanını (29 Ekim 1923)

Yeni Türk devleti 23 Nisan 1920’de kurulmuştur. Millî hakimiyet temeline yaslanması ve de demokratik bir yapıya sahip bulunması itibarıyla bu devlet isminin de Cumhuriyet olması icap etmiştir. İlk anlarda tarihi ve siyasi zorluklar nedeniyle bu adın söylenmesinden çekinilmiştir. Hükümet adı ‘ TBMM Hükümeti’ idi. Meclis başkanı hükümetin de başkanıydı. Bu vaziyette, devlet başkanlığı sorunu baş göstermiştir. Memlekette bazı kimseler halifeye devlet başkanı yetkilerinin verilmesiyle halifelik makamının güçlendirilmesi istemişlerdir. Yabancı memleketlerde de Türkiye’nin devlet teşkilatının henüz tamamlanmamış olduğu hususunda bir düşünce oluşmuştur. Bu duruma bir son verilmesi gerekmiştir.⁶²

Önce kamuoyunu hazırlamakla başlanmıştır. Ajanslarla, Teşkilat-ı Esasiye ’nin değişeceği duyurulmuştur. 24 Eylül 1923’te basında Mustafa Kemal’in: ‘ Anayasaya

⁵⁹ Yücel Özkaya, *Milli Mücadele’de Basın (1919-1921)*, Ankara, 1989, s.61

⁶⁰ *Anadolu’da Yenigün*, 2 Teşrin-i Sani 1338, s.1

⁶¹ *Hakimiyeti Milliye*, 2 Teşrin-i Sani 1338, s.1

⁶² Şevket Süreyya Aydemir, (1993) *Tek Adam (1922- 1938)*, Remzi Kitapevi, İstanbul, s.146

göre, egemenlik bilâ-kayd ü şart milletindir. Yasama yetkisi, yürütme kudreti Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplanır. Bu hamleleri bir sözcükle anlatma adına hangi kelimedede aranır ise aransın bu kelime Cumhuriyet'tir. Bundan dolayı Türkiye'nin iç gelişimi daha tamamlanmamıştır. Daha başka gelişeler ve değişmeler Cumhuriyet temeline varacaktır. Günümüzde olduğu gibi gelecekte de daha demokratik bir Cumhuriyet kurulacak ve bu Cumhuriyet batı cumhuriyetlerinin esaslarından farklı da olmayacaktır" şeklinde demeci yayınlanmıştır. Çeşitli gazeteler bu konuya açıklık kazandıran yayınlar yapmışlardır.⁶³

Mustafa Kemal başkanlığında Heyeti Vekile üyeleri Kanuni Esasiye Encümeninin azaları, Ahmet Ağaoğlu, Ziya Gökalp gibi tanınan mebuslarla uzmanların katılımı ile teşekkül eden Mütihassıslar Encümeni şeklinde anılan bir komisyonca hazırlanan anayasa taslağı, 25/09/1923'te fırka divanına sunulmuştur. Bu taslaktaki ilk maddeye göre: Türkiye Cumhuriyetle idare olunan bir devlettir. Türk devleti, bölünme kabul etmez bir bütündür" ibaresi yer almıştır.

Lozan Barış Antlaşması uyarınca işgal ordularının 2 Ekim 1923 te İstanbul'u boşalması üzerine 4 Ekim'de toplanan Halk Fırkası, fırka divanı tartışmaları sonucunda yeni Türk Devletinin isminin Türkiye Cumhuriyeti, merkezinin de Ankara olmasına karar vermiş ve fırka grubunu bu konuyu görüşmek üzere 9 Ekim'de toplantıya çağırmıştır. Bu tarihte toplanan fırka grubu İsmet İnönü'nün açıklamaları sonucunda Ankara'nın hükümet merkezi olmasına ' Türkiye Devleti'nin makarr-ı idaresi Ankara'dır" ifadesinin, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na eklenmesine karar vermiştir. İsmet İnönü ve bir grup arkadaşı ile ertesi gün bu doğrultudaki bir kanun teklifini TBMM'ye sunmuş ve bu teklif 13 Ekim 1923 te bir TBMM kararına dönüştürülerek kabul edilmiştir.⁶⁴

Bu gelişmeler yaşanırken Mütihassıslar Encümeni, Teşkilatı Esasiye Kanunu taslağı üzerinde çalışmalara devam etmiş ve ele alınan konular basına yansidikça tartışmaya neden olmuştur. Hazırlanan anayasa taslağının basında yer alması ve devlet biçiminin Cumhuriyet olacağının resmen kabul edilmesi üzerine gazetelerde, hazırlanan projenin milletvekillerinin bir kısmı tarafından uygun görülmediği ve Halk Fırkasının

⁶³ Kazım Öztürk, (1993), *Türk Parlamento Tarihi (TBMM-II. Dönem 1923-1927)*, C. I. TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, s.195

⁶⁴ Faruk Alpkaya, (2002), "Farklı Bakış Açılarında Cumhuriyet'in Kuruluşu", *Türkler Ansiklopedisi*, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 340.

bölüneceği yorumları yapılmaya başlanmıştır. Konu değişik yönleriyle tartışılırken Mustafa Kemal, 23 Ekim 1923 te Dahiliye Vekâleti'ne başvurarak Halk Fırkasının resmiyet kazandırmış ve fırka nizamnamesi yürürlüğe girmiştir.

24 Ekim günü, Ekim başında ordu müfettişliğine atanan Ali Fuat Cebesoy'un Meclis Başkanlığı görevinden istifa ettiğine ilişkin dilekçesi TBMM Genel Kurulunda okunmuş, aynı gün meclisin ikinci döneminin başlamasından itibaren hem Heyet-i Vekile Başkanlığı, hem de Dahiliye Vekilliği görevlerini üstelenen Ali Fethi Okyar, ikinci vazifesinden istifa etmiştir. Bunun üzerine fırka grubu 25 Ekim günü boşalan makamlar için fırka adaylarını belirlemek üzere toplantıya çağırılmıştır. Bu toplantıda Meclis başkanlığı görevi için, Rauf Orbay, Dahiliye Vekilliği için ise, Sabit Sağıroğlu bir iddiaya göre TBMM Kanuni Esasi Encümeni Başkanı ve anayasa taslağının hazırlamakla birlikte Müttehassıslar Encümeni üyesi olan Yunus Nadi Abalıoğlu'nun çabaları sonucu fırka adayı olarak büyük bir oy farkı ile seçilmiştir.⁶⁵

26 Ekim 1923 akşamı Vekiller heyeti verilen karara uyarak, TBMM Başkanı Mustafa Kemal' e verdikleri mektup ile istifa etmişlerdir. Vekiller heyetinin istifasından sonra, vekiller meclis odalarında ve evlerde toplanarak listeler hazırlama başladılar. Fakat hiçbir grup, Meclis Umumi Heyeti tarafından kabul edilecek ve umumi efkârı tatmin edecek bir liste hazırlayamamıştır. Bilhassa vekilliklere talip olanların çokluğu bu husustaki güçlüğü arttırmıştır. O günlerde İstanbul gazetesi genellikle yeni hükümetin kimler tarafından ve nasıl kurulacağı hakkında tahminlerle dolu haber yapmış, bunlardan bazıları Vekiller Heyeti Başkanlığı için Kazım Karabekir Paşa ile Hüseyin Rauf Bey'i uygun ve kuvvetli adaylar olarak göstermişlerdir. Mustafa Kemal Fevzi Paşa'nın Erkânı Harbiye Umumiye Başkanlığında kalmasını arzu etmiştir. Bundan başka şahıs olarak yalnız Ali Fuat Paşa'nın Milli Müdafaa Vekilliğine seçilmesine müdahil olup diğerlerine hiç karışmamıştır.⁶⁶

28 Ekim 1923 günü akşamüzeri toplantı halinde bulunan Halk Fırkası Yönetim Kurulu, Mustafa Kemal'i çağırdı. Halk Fırkası Yönetim Kurulu Başkanı Fethi Okyar, Fıkra adına Yönetim Kurulunca aday listelerinin düzenlendiğini ve Fırka Genel Başkanı Mustafa Kemal olduğu için düşüncelerini öğrenmek amacıyla toplanmak istemişlerdir.

⁶⁵ Alp kaya, a.g.e., s. 342.

⁶⁶ Hasan Rıza Soyak, (1973), *Atatürk'ten Hatıralar I*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul. s.185.

Mustafa Kemal listeyi onaylamış fakat listede isimleri olan kişilerinde düşüncelerinin sorulmasını söylemiştir. Listede kabul etmeyen çıkınca Mustafa Kemal yönetim kurulu üyelerine daha kesin bir liste yapmalarını istemiştir.⁶⁷

Mustafa Kemal, Meclisten ayrılırken koridorda bekleyen Kemalettin Sami ve Halit Paşalarla karşılaşmış, onları Müdafaa Vekili Kazım Özalp Paşa ve İsmet Paşa ile birlikte Çankaya'ya davet etmiştir. Kemalettin Sami ve Halit Paşalar, Kazım Karabekir'in kolordusunda görevli kimselerdir ve o gün Ankara'ya gelmişlerdir. Böylece Karabekir'in emri altındaki komutanlarda şimdi Mustafa Kemal'in kontrolü altında bulunmuş oldular. Meclis'ten Çankaya'ya giden bu grup orada Rize vekili Fuat Bey ve Afyon vekili Eşref Beyle buluşmuşlar ve yemeğe oturmuşlardır⁶⁸

Mustafa Kemal, sofrada Kemalettin Sami Paşa'yı yanına almış ve etrafında Fethi Bey, İsmet ve Kazım Paşa da vardır. Halit Paşanın sağında ve solunda Ruşen ve Rize vekili Futa Bey yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın davetlisi olan Kemalettin Sami Paşa, Eski hatıralardan bahsetmiş. Mustafa Kemal Paşa konuşmaları kendi istediği yere getirmiştir. Olayları Teşkilatı Esasiye kanunun sakat taraflarını ve kabine buhranından sonra meydana gelen olumsuzları söylemiştir. Bugüne kadar adı konmamış olan yeni Türk devletinin rejimini ve yönetim biçimini açıklamıştır.

“Yarın Cumhuriyeti İlan edeceğiz!”

Bu sözler hayretle karşılanmamış ve sofrada bulunanlar tarafından bu bir emir olarak kabul edilmiş. O zamana kadar konuşmayan Halit Paşa Mustafa Kemal Paşa'yı tebrik etmiş ve alkışlamıştır. Yarın ki Fırka Grubunda ve Mecliste izlenecek yol hakkında kısa bir toplantı yapılmış oldu. Mustafa Kemal arkadaşlarına bazı görevler vermiştir. Toplantı saat 23'te dağılmıştır.⁶⁹

29 Ekim 1923 Pazartesi saat 10.00'da Halk Fırkası Grubu, Grup Yönetim Kurulu Başkanı Fethi Okyar Başkanlığında toplanmıştır. Bakanlar Kurulu seçim görüşmelerine başlanmıştır.⁷⁰

⁶⁷ Aydemir, a.g.e., s.585.

⁶⁸ Murat Çulcu, (1992), *Hilafetin kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütü Fikri Davası*, C. 2, Kastaş Yayınları, İstanbul, s.28.

⁶⁹ Feridun Fazıl Tülbentçi, (1955), *Cumhuriyet Nasıl Kuruldu?*, Sel Yayınları, İstanbul, s.51.

⁷⁰ Mustafa Kemal Atatürk, (1973), *Söylev*, C.II, Türk Dil Kurumu, Ankara, s.587.

Başkan Ali Fethi Okyar, görüşmeye sunulan listenin kesin nitelikte olmayıp bir taslak olduğunu, İzmir vekili Celal Bayar'ın aday gösterilmemesi ve daha güçlü bir listenin yapılmasını, bunun için biran önce çalışmalara başlatılmasını söylemiştir. Kozan vekili Saip Bey ise İsmet Paşa'nın Başbakan seçilmesini, Rize milletvekili Ekrem Bey yeni listenin eskisinin yerini doldurup dolduramayacağını, Mustafa Kemal Paşanın da açıklanmasını söylemiştir. İzmir vekili Necati Bey güçlü bir hükümete ihtiyaç olduğunu ve millete dayanan eski hükümetin niçin gittiğini açıklanması gerektiğini dile getirmiştir. Muş vekili İlyas Sami Bey, bunalımın giderilesi için açıklama yapılmasını ve yirmi dört saatlik bir ara verilerek Mustafa Paşanın kuvvetli bir hükümet listesi hazırlamasını meclis oturumunda söylemiştir.

Konya milletvekili Eyüp Sabri Efendi eski bakanların yeniden seçilmeyi kabul etmeyecekleri yolundaki kararlarının Meclis tarafından ortadan kaldırılmasını meclis oturumunda dile getirmiştir. Kütahya vekili Recep Bey ise güçlü bir kimsenin kendi arkadaşlarını seçerek bir hükümet kurmasını yanı kabine sisteminin uygulanmasını bunun meclis çalışmalarında başarılı bir sistem olacağını sunmuştur. Kabine sistemin getirilmesini ve uygulanmasının iyi bir düşünce olduğunu Ardahan milletvekili Talat Bey de desteklemiştir.⁷¹

Meclis Başkanı Ali Fethi Okyar tasarının tümünü kabul ederek kanunlaştığını bildirmiştir. Cumhuriyet 29 Ekim 1923'de 364 sayılı kanunla kabul edilmiştir. 364 sayılı kanun birçok milletvekillerin 'Yaşasın Cumhuriyet' diye alkışlanan söylevleriyle kabul edilmiştir. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Mecliste Cumhurbaşkanlığı seçimine geçilmiştir⁷².

364 sayılı kanunun kabul edilmesi ile devletin şekli belirlenmiş ve demokrasinin kuruluşu, çağdaş batı demokrasisinde olduğu gibi Türkiye'de de çok partili rejime geçme sureci başlamıştır. Mustafa Kemal Cumhuriyet rejimi ile devletin başı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile ne başkanvekili ne de vekillerini meclis seçmeyecekti. Başvekil kendi kabine arkadaşlarını bulacak ve kabine listesini cumhurbaşkanına arz edildikten sonra meclise sunacaktı.⁷³

⁷¹ Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.306

⁷² Aydemir, a.g.e., s.158

⁷³ Mete Tunçay, (1978), *Türkiye'de Sol Akımlar (1908- 1925)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, s.337

30 Ekim’de İsmet İnönü başkanlığında ilk kabine kurulmuş, TBMM saat 16’da ilk oturumu açmıştır. Cumhurbaşkanı yeni yeni hükümetin kurulması için meclis başkanlığına hitaben yazılan tezkereyi okumuştur. Mecliste bulunan 166 vekilin ittifakı ile kabul edilmiş ve ilk Cumhuriyet kabinesinin Başkanvekili Malatya Vekili İsmet Paşa olmuştur. Ertesi gün yeni hükümet şekli bir nota ile Hariciye Bakanı Dr. Adnan Adıvar imzası ile tüm devletlere yazılı olarak bildirilmiştir.⁷⁴

2.1.4. Cumhuriyetin İlanının Basına Yansımaları

Cumhuriyet Osmanlıcadan gelen bir sözcük olup, kökeni Arapçadır. Cumhuriyet sözcüğü, Latincedeki rem publicamın tam tercümesidir. “Cumhur”, halk anlamına gelir, “iyet” aidiyet ekidir; cumhuriyet de halka ait demektir.⁷⁵

Cumhuriyetin kurulması ile halk idaresi gerçekleşmişti. Cumhuriyet kararlı ve de daimi bir devlet şekli seçimini temin etmiş, ülkenin gerçeklerine yanıt verecek biçimde parlamenter rejime doğru giden gelişmeler göstermiştir. Ulusal egemenliğin devletin siyasal temel direği olması, tüm ilerlemeleri Cumhuriyete doğru yöneltmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, batılı manada çağdaş devlet biçimi şeklinde gelişmiştir. Türkiye Cumhuriyeti din, ırk, dil ve de cinsiyet farkı gözetmeden, tüm vatandaşların paylaşmış oldukları ve faydalandıkları siyasal rejimin ismi olmuştur. Kanun önünde herkesin eşitliği, Türkiye Cumhuriyeti’nin esas özelliğini teşkil eder.⁷⁶

Kurtuluş Savaşı süresince adım adım yaklaşılan, ilanından önce kamuoyunda yoğun hazırlıklar yapılan Cumhuriyetim ilan edilmesi geniş yankılara ve eleştirilere neden olmuştur. Milletçe bayram sevinci ve coşkusu içinde, top sesleri arasında kutlanan Cumhuriyetin ilan sırasında yurdun her yanından Meclise kutlama mesajı ve telgraflar yağmıştır. Karşıt görüşlerin düşüncesine göre Cumhuriyetin İlanı aceleye getirilmiştir. Millet, Cumhuriyeti hazmedecek düzeye gelmemiştir diye tepki göstermişlerdir. Açıkça karşı çıkmak yürekliliğini gösteremeyenler, izlenen yöntemi eleştirip Cumhuriyeti küçültücü yayınlara girişmişlerdir.⁷⁷

⁷⁴ Yurtsever Ateş, a.g.e., s.71.

⁷⁵ Aydemir, a.g.e., s.30.

⁷⁶ Eroğlu, a.g.e., s. 26.

⁷⁷ Öztürk, a.g.e., s.209.

Tevhidi-i Efkâr gazetesi daha çok cumhurbaşkanının yetkilerini kısıtlamayı amaç edinmiştir. 19 Ekim tarihli basımında Cumhuriyetle alakalı çalışmalar alaya alınmıştır. “Ankara İstasyonu Binası, Cumhuriyeti Doğurabilecek mi?” Başlığında, durup durur iken başa dert açıldı, hâkimiyeti millîye usulüyle memleket güzelce yönetilir iken cumhuriyet havasının estirilmeye çalışıldığı ifade edilmiştir. Bildiğimize göre, cumhuriyet İstasyon Binalarında değil, milletin meclislerinden doğar. İstasyon binasındaysa ancak trenler çıkar. Ancak Ahmet Ağaoğlu ile Ziya Gökalp Beyler Maşallah kendilerine çok güvenir. Onlar isteyince İstasyondan cumhuriyetin kanun-ı esasisi, millet meclisinden de tren çıkarmaları işten dahi değildir.”⁷⁸ Yazısıyla cumhuriyetin ilanına göndermeler yapılmıştır.

Tanin gazetesinin 31/10/1923 basımında: “Yaşasın Cumhuriyet” başlığı altında cumhuriyetin ilanını alaya almıştır. Tanin yazarı Hüseyin Hamid; cumhuriyetin mecliste alkışlarla, dışarıda top atışları ile ilan edildiğini belirterek cumhuriyetin gerçekten yaşamasını istiyor muyuz? Sorusunu sorduktan sonra istiyorsak önce şunu bilmeliyiz ki cumhuriyet alkış ile dua ile yaşayamaz, cumhuriyet ancak iyi idare, ona layık olmakla yaşar demektir. Yazar cumhuriyetin ilanı için: ‘cumhuriyet bir tılsım değildir. Millet Meclisinde bir büyü yapıldı, bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir. İşleri biz düzeltirsek düzelecek, dertler biz çaresini bulursak ortadan kalkacaktır” demektir.⁷⁹

01/10/1923 tarihli İstikbal “Matbuat Âleminde Cumhuriyet Meselesi” başlığıyla cumhuriyeti işlemiştir. Cumhuriyet haberleri matbuat müsait bir dille yorumlamıştır.⁸⁰ Ancak gazetelerin tümünün uygun bir biçimde cumhuriyeti yorumladığını söyleme olanağı mevcut değildir. Tevhid-i Efkâr cumhuriyete daha kurulmadan eleştirilerini yöneltmiştir.

16 Ekim 1923 tarihinde Tanin Gazetesi “Cumhuriyet Türkiye’de olabilir mi?” Başlığıyla yayımladığı yazıda, Türklerin cumhuriyeti ilan etmelerinin takdir uyandıracağını, böylelikle kendi cumhuriyet sistemlerini kurmalarıyla millî geleneklerine dönmüş olacaklarını açıklamıştır. Tanin, Paris’ten gelen bir habere göre, bu yazıyı yayınlamıştır. Tanin, cumhuriyetin ilan edilmesinin örfilere uygun düşmediği görüşü

⁷⁸ *Tevhid-i Efkâr*, 19 Teşrin-i Evvel 1923.

⁷⁹ *Tanin*, 31 Teşrin-i evvel 1923, No:377.

⁸⁰ *İstikbal Gazetesi*, 27 Eylül 1923, No:1023.

üzerine, bu durumun Türklerin örflerine uygun olduğunu belirterek yabancılara yanlış düşündüklerini ortaya koymayı istemiştir.⁸¹

Tevhid-i Efkar 18 Ekim 1923'te "Cumhuriyet Meselesinin Üstüne Hararetle Bir Mücadele" başlığıyla bazı hususları tekrar eder. Gazete yazarları cumhuriyet hususunda 2'ye ayrılmıştır. Cumhurbaşkanlığına verilecek yetkiler konusunda tartışmalar yaşanmıştır.⁸²

Ahmet Cevdet, 18 Ekim'de İkdâm 'da "Teşkilât-ı Esasiye" başlığıyla cumhuriyete oldukça detaylı bir biçimde değinmiştir. Yazar, Londra'da yayınlanan Telgraf gazetesinde "Yeni Türkiye" başlığıyla yayınlanmış olan yazıda hükümet içerisinde cumhuriyete muhaliflerin olduğunu, yabancılardan, İttihat ve Terakki yandaşlarının veya Kürtlerin olaya siyasal mana vermelerini ve bazı ihtimalleri öne sürmüş olmalarını yanlış bulmuştur.⁸³

2.2. HALİFELİĞİN KALDIRILMASI (3 MART 1924)

Halifeliğin cumhuriyet rejimine uyum göstermekte güçlük çekmesi devlet ile halk arasında kopuklukla yol açmıştır. Cumhuriyete karşı olan tutucularla gerici Halife etrafında toplanmışlar idi. Birçok devlet adamı ile çok etkili olan İstanbul basınının bir bölümü halifeyi destekleyici tutum sergilemişlerdir. Bu türdeki hareketler ile güçlenen Halife, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikazlarına uymayıp büyük törenler tertibe başladı. Değişik camilerde cuma namazlarını eda ederek gösteriler yapmaktaydı. Basına halkı kışkırtıcı demeçler veriyor huzursuzluk çıkartıyordu. Ödenekleri yetersiz buluyor, yetkilerini genişletme adına çalışıyordu. Halife, sarayında mebusları ve komutanları kabul edip, yabancı elçiliklere görevliler gönderiyordu. Yetkilerinin sınırlandırılmasına karşı çıkarak eski statüsüne dönme adına hazırlıklar yapması tepkilere sebep olmuştur.⁸⁴

Bazı devlet ileri gelenlerinin halife ile olan münasebetlerini Saltanat geleneklerine göre düzenleme alışkanlığından kurtulamaması hilafetin kaldırılmasına etki eden bir diğer sebep olmuştur. Halife bağlı olan kimi devlet adamları, Cumhuriyetin ilan edilmesine rağmen Halife'ye adeta padişahmış gibi davranmışlardır. TBMM temsilcisi

⁸¹ Tanin, 16 Teşrin-i evvel 1923, No: 362.

⁸² Tevhid-i Efkar, 18 Teşrin-i Evvel 1923, No:187

⁸³ İkdâm Gazetesi, 18 Teşrin-i Evvel 1923, Perşembe, No:186

⁸⁴ Naşit Hakkı Uluğ, (1975), *Halifeliğin Sonu*, İstanbul, s.129. "Vatan Gazetesine verdiği beyanat."

olan Refet Paşa, Halifeye iyi bir at hediye etmiş, bununla alakalı yazışmalarda bağlılığını ve hayranlığını ifade etmiştir. Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa ile Adnan Bey, resmî vasıflarına rağmen Halife ile görüşmekteydiler. Saltanatla Hilafet yanlısı olan bu kimseler, geçmişî sürdürmeyi istemeleri tartışmalara yol açmıştır.⁸⁵

Halife ve yandaşları yoğun propagandalarına devam ederken, dıştan da destek görmüşlerdir, Nitekim Halifeliği kaldırılması için bardağı taşıran son damla, yine bir dış olaydır. Hindistan'da bulunan İsmailiye Tarikatı lideri Ağa Han'la Hintli Emir, İsmet Paşaya bir mektup yollamış, Halifelik kurumuna dokulmamasını istemiştir. Fakat bu mektup henüz Başbakanın eline geçmemişken, 5 Aralık'ta günü muhalif gazetelerden İkdam ve Tanin'de, ertesi gün ise Tevhidi Efkarda yayınlaması tepkileri artmıştır. Bu mektup, Türkiye'nin iç işlerine bir müdahale olarak görülmüştür.

Bu mektubu kaleme alanlardan Emir Ali, İngiliz Kralının Özel Danışmanı idi. İki lider de Hindistan'daki Müslümanlarının problemlerinden habersiz, şatafat içerisinde yaşıyor ve İngilizlerin dış politikalarına alet oluyordu. Türk inkılaplarına karşı olanlar, ülke dışında yaşayan Müslümanları, Halifeye verdiği öneme dayanarak, hilafetin kaldırılmasını engellemeye çalışıyorlar, onlarda sömürgeci devletlerin ülkemiz üzerindeki amaçlarını gerçekleştirmelerine alet olmuşlardır.⁸⁶

İmam Ağa Han ve Emir Ali'nin gönderdiği mektup, ülkede inkılapçıların tepkisine sebep olmuştur. 1923'te Hakimiyeti Milliye Gazetesi, I. Dünya savaşı Başlarken cihat çağrısında bulunan Halifeye ağır hakaretlerde bulunan, cihat için çıkartılan fetvanın meşru olmadığını bildiren cevabını Hint Müslümanlarının İngiltere'ye bağlılıklarını sağlamak için çalışmalar yaptığını hatırlatıcı çeşitli makaleler yayımlamışlardır.⁸⁷

Hilafet konusundaki gelişmeler, bu kurumun kaldırılması zamanının geldiğini gösteriyordu. Atatürk, çeşitli vesilelerle hilafet hakkındaki düşüncelerini açıklamıştır. Ancak Halife Abdülmecit Efendi eski tutumunu sürdürmüş, resmi bir sıfatı olmadığı halde, ziyaretçileri kabul etmiştir.⁸⁸

⁸⁵ Mim Kemal Öke, *Hilafet Hareketleri*, Ankara, 1991, s. 101.

⁸⁶ Hakkı Uluğ, a.g.e., s.131

⁸⁷ Yahya Akyüz, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Yüksek Öğretim Kurulu Yayını, Ankara, 2010, s.232.

⁸⁸ Seçil Akgün, *Hilafetin Kaldırılması*, Ankara, 2010, s.159.

Atatürk İzmir Harp Oyunlarından döndüğü tarihte, Mecliste Halifenin ödeneği ilişkin öneriler görüşülmekteydi. Milletvekilleri bu ödeneğin kaldırılmasını istemişlerdir. Halifelik hakkındaki görüşlerini meclis toplantısında dile getirmişlerdir. Mecliste bu konuda yapılan görüşmelerin gazetelerde yayınlanması ile kamuoyu, Halifeliğin kaldırılacağını anlamıştır.

M. Kemal, Hilafetin kaldırılması durumunda bu göreve kendisinin gelmesini talep edenlere şu şekilde cevap vermiştir;

“Açık söylemeliyim ki, Müslüman halkı bir halife korkuluğuyla uğraştırıp kandırmayı sürdürme gayretinde olanlar ancak Türkiye’nin ve Müslümanların düşmanıdır. Böylesi bir oyuna da kapılmak ancak cehalet ve gaflet eseridir.”⁸⁹

Parti grubunda görüşülen öneriler, 3 Mart günü Meclis’e getirilmiştir. 423 Sayılı Kanun ile Şeriye ve Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekaletleri kaldırılmıştır. 430 Sayılı Kanun ile Tevhidi Tedrisat kabul edilmiştir. 431 Sayılı Kanun ile Hilafet kaldırılarak Osmanlı hanedanının tüm üyeleri ve damatlarının dönmek üzere, yurtdışına çıkartılmaları kararlaştırılmıştır.⁹⁰

Padişahlık yapmış kimselerin tüm malları millete geçmiş, aile üyelerinin şahsî mallarının bir sene içerisinde tasfiyesi, aksi durumda hükümetin bunları satın bedelini onlara gönderileceği hükmü verilmiştir.

Öteki hanedan üyelerine ise yurdu terk etmeleri adına on gün zaman tanınmıştır. Böylelikle Hilafet Kurumu kesin olarak kaldırılmıştır⁹¹.

2.2.1. Halifeliğin Kaldırılmasının Basına Yansımaları

Halifeliğin kaldırılması iç basından ciddi bir tepki gelmemiştir. Kısa bir müddet içerisinde Meclise, Cumhurbaşkanına ve de gazetelere tebrik telgrafları gönderilmiştir. Basında her gün kararın olumlu olduğunu bildirir nitelikte yazılar çıkmıştır. Tutucu İkdâm Gazetesi bile “*bu beş asırlık kurumun kaldırılmasına karşı makul bir itiraz göstermenin mümkün olmadığını*”, Tevhid-i Efkâr gazetesi ise “*Yeniliklere ve de*

⁸⁹ Kemal Atatürk, *Nutuk II*, s. 846.

⁹⁰ Yahya Akyüz, a.g.e., s.237.

⁹¹ Öke, a.g.e., s.102.

kalkınmaya mani sayılan engellerin bu yolla kaldırılıp ülkenin önünde kelimenin tam manasıyla yeni bir ufku açıldığını” yazmıştır⁹².

Dış basın ise hilafetin kaldırılmasına geniş yer vermiştir. Özellikler İngiliz basını olumsuz eleştirilerde bulunmuştur. İsmet Paşa, 20 Mart’ta yabancı ülkelerdeki temsilciliklere çektiği telgrafla, İngiltere tutumunun, Türkiye’ye kaşı silah olarak, kendi sömürgelerindeki milyonlarca Müslümanı uyuşturmak için kullandıkları bu kurumun karılmasını hazmedememelerinin yol açtığını belirtmiştir. Diğer ülkelerdeki Müslümanlar olaya genellikle kayıtsız davranmışlardır.⁹³

2.2.2. Çok Partili Rejim Denemeleri

2.2.2.1. TBMM’de Gruplar: Cumhuriyet Halk Fırkasının Kuruluşu (9 Eylül 1923)

Milli Mücadele’nin temel kadrolarını teşkil eden sivil yönetici, askerler ve bürokratların arasında, zaferin ardından kimi konularda bazı fikrî ayrılıklar olmuştur. TBMM içinde siyasi gruplaşmalar gerçekleşmiş ve bu gruplar arasında çatışmalar zaman zaman şiddetini artırarak sürmüştür. M. Kemal Paşa, Millî Mücadele esnasında TBMM’de kurulan Müdafa-i Hukuk Grubu(I.Grup) önderi konumundadır. Müdafa-i Hukuk Grubu, zaman zaman TBMM’de yapılan oylamalar ve seçimlerde azınlıkta kalmak ile beraber, genelde siyasal girişimleri elinde bulundurmuş ve gelişmeleri yönlendirmiştir.⁹⁴

1921 tarihinde meclis yapısında baktığımız zaman meclis içinde, Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Islaha Grubu, Müdafa-i Hukuk Zümresi ve Halk Zümresi benzeri farklı grupların bulunduğu görülür. Bu grupların her birisi Meclisteki görüşmelerde disiplin sağlama ve de oyları birleştirme gayesiyle kuruldukları halde; birbiriyle yarışmaya kalkışmış, birbirlerini dinlememek yüzünden Meclis’i tam anlamıyla kargaşaya sürüklemiş ve bu durum özellikle Kurtuluş Savaşı veren Meclis için olumsuzluklar oluşturmuştur.⁹⁵

⁹² Akyüz, a.g.e., s.298.

⁹³ Gülnihal Bozkurt, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Yükseköğretim Kurumu Yayını, Ankara, 2003. s.237

⁹⁴ Sinan Akşin, *Yakınçağ Türkiye Tarihi I (1908- 1980)*, Doğan Yayıncılık, İstanbul, s. 30

⁹⁵ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927) Bugünkü Dille*, Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s.420

Bu durumu mümkün olduğu kadar önleyebilmek için otuz- kırk kadar milletvekili; aynı görüşte hareket etmek ve böylelikle meclisteki görüşmelerde hâkim olarak, kararların üstünde etkili olabilmek için, Mustafa Kemal’inde desteğiyle İstiklal Grubu kurulmuştur. Fakat İstiklal Grubu’nun istenen etkinliği gösterememesi ve Mecliste türdeşliği sağlayamaması üzerine Mustafa Kemal imzasıyla il ve sancaklara gönderilen bir tamimle Rumeli ve Anadolu Müdafai Hukuk Cemiyeti ile Heyet-i Temsiliyye üyelerinin adları sorulmuştur. Bu Mustafa Kemal’in Meclis’te kurmayı tasarladığı grup için ilk hazırlığı teşkil etmiştir. Bu hazırlıktan sonra 10 Mayıs 1921 tarihinde A-RMHC Grubu kurulmuş, grup 11 Mayıs 1921 tarihinde yaptığı ikinci toplantıda; Mustafa Kemal İdare Heyeti Başkanlığına, Edirne milletvekilleri Şeref ve Şevket Bey ise Grup Başkanvekilliklerine seçilmişlerdir. Grubun ilk genel kuruluna 131 vekil katılmış, fakat bu sayı daha sonra yapılan toplantılarla 261’e kadar yükselmiştir. O günlerde Büyük Millet Meclisi’nin 351 üyesi olduğundan 90’a yakın vekilin dışarıda bırakıldığı görülmüştür.⁹⁶

A-RMHG dışında kalan milletvekilleri hem Birinci Grubun dışında bırakılmalarından hem de ulusal egemenlik ve Büyük Millet Meclisi’nin her konuda egemen olması isteğinden kaynaklanan bir muhalefet hareketi başlamıştır. Zamanla sertleşen muhalif; Özellikle Mustafa Kemal’in kişisel egemenlik kurma eğilimleri olduğu savından hareketle meclisin yasama ve yürütme gücüne sahip en yetkili organ olarak, en önemli meselelerden en küçük ayrıntılara kadar tüm faaliyetlere hakim kılınması mücadelesini vermeye başlamıştır.⁹⁷

Bütün konulara itiraz eden örgütsüz muhalefet Birinci Grubun kurulmuş tarihinden on dört ay sonra 1922 yılında 2. Müdafai Hukuk Grubu’nu (2. Grup) Hüseyin Avni Bey ve Selahattin Bey önderliğinde kurulmuştur. Örgütsüz muhalefeti örgütlü muhalefet olmaya yönelten neden ise birinci gruptan bazı milletvekillerinin kurduğu Selamet-i Umumiye Komitesi isimli grubun meclis çoğunluğunu kesin olarak ele geçireceği endişesidir.⁹⁸

İkinci Grup programını yaptıktan sonra faaliyete geçmiş ve bu tarihten itibaren mecliste ağırlığı hissedilmeye başlamıştır İkinci grup ilk olarak 8 Temmuz 1922’de

⁹⁶ Mete Tunçay, *T.C. 'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s.34

⁹⁷ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.229

⁹⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s.537

bakanlar kurulun yapısına ilişkin kanunda değişikliği sağlamış, bu yasa ile vekiller BMM'nin salt çoğunluğu ve gizli oyu ile kendi aralarından ayrı ayrı seçilmeye başlanmıştır. Eski sistem olan sadece Bakanlar Kurulu Başkan'ın gösterdiği adayın seçilmesi usulü terk edilmiş artık meclisteki her milletvekilin vekillik için kendiliğinden aday olabilmesi usulü getirilmiştir. Bu yasa değişikliğinden sonra İkinci grup vekil seçimleri esnasında yapmış oldukları engellemelerden vazgeçmiş ve seçimlerden netice alınmasını kolaylaştırmıştır.⁹⁹

2. Grubun itiraz ettiği konulardan biri olan Başkumandanlık Kanunu'yla Mustafa Kemal'e verilen olağan üstü yetkilerin verilmesi problemi de grubun isteği doğrultusunda çözümlenmiştir. 20/07/1922'de Başkumandanlık Kanununun değiştirilmesiyle daha evvel başkumandanlığın emri ile kurulmuş olan ve de meclisin denetimi haricinde faaliyette olan İstiklal Mahkemelerinin görevi sona erdirilmesidir. 31/07/1922 tarihinde 2. Grup'un çabalarıyla İstiklâl Mehakimi Kanun isimli yeni bir kanun çıkarılmış, bu kanun ile İstiklal Mahkemeleri üzerinde meclis denetimi ile temyiz ihtimali bulunmayan idam kararlarının BMM'nin onayından geçmesi sağlanmıştır.¹⁰⁰

Atatürk, 06/12/1922'de Hakimiyeti Milliye, Yeni Gün ve Ögüt gazetelerine verdiği demeç ile “devletin en mütevazı bir ferdi sıfatı ile yaşamımı, nihayete kadar vatanın hayrına vakıf eylemek emeli ile sulhun istikrarını müteakip halkçılık esası üstüne müstenit ve Halk Fırkası ismiyle yeni bir fırkayı teşkil etme” niyetinde bulunduğunu açıklamıştır.

Daha sonra yurt gezisine çıkarak, parti kurma kararını ve gerekçelerini halka anlatmaya çalışmış, Halk Fırkasının kuruluşunun gerçekleşmesi için seçim döneminde gazetelerde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin hakkında “ Müdafaa-i Hukuk ya da Halk Fırkası”, “ Müdafaa-i Hukuk Fırkası” gibi deyimlere rastlanmaktadır. Böylece parti kurulmadan önce halk ve kamuoyu, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin yeni biçimine alıştırılmak ve ısıtılmak istenmiştir.¹⁰¹

⁹⁹ Kazım Özalp, *Milli Mücadele (1919-1922)*, TTK Basımevi, C.1, Ankara, 1971. S.537

¹⁰⁰ Yaşar Yücel, “Atatürk'ün Cumhuriyet'in Kuruluşundaki Görüş ve Etkinlikleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1981-1982, C.14, Sayı: 25, Ankara, s.34

¹⁰¹ Esat Öz, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğdu Yayınevi, Ankara, s.85

Mustafa Kemal “Demokrasi özü itibari ile siyasal mahiyettedir, bir toplumsal yardım ya da bir iktisadî teşkilat değildir. Vatandaşların siyasi hürriyet ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlar. Demokrasi siyasîdir, onun gayesi, milleti idare edenlerin üstündeki murakabesi sayesinde, siyasi hürriyet temin etmektir”¹⁰² sözüyle siyasi oluşumun önemini anlatmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk’ün bu demeci Halk Fırkasının resmen kuruluşuna atılmış bir harç olmuştur. Bu gelişmeler sonrasında muhalif kesim büyük bir kampanya başlatarak, Mustafa Kemal’in Halk Fırkası kurmakla sınıf mücadeleleri başlatacağını, Bolşevizm kuracağını öne sürmüşler ve halkı bu girişim aleyhine kışkırtmaya çalışmışlardır.

Mustafa Kemal Halk Fırkası kuracağını bildiren demecinden kırk gün sonra 15 Ocak 1923 te yurt gezisine çıkmıştır. Uzun bir gezi olmuştur. Kuracağı partinin programı ile olarak aydınların görüşünü isterken, halkında istek ve görüşlerini almış ve bunları partinin ilkeleri açısından yararlı görmüştür. Mustafa Kemal bu gezi sırasında yaptığı konuşmalarla kuracağı partinin niteliklerine biraz daha açıklık getirmiş, her şeyden önce, yeni kurulacak partinin, milletin bütün sınıflarınca oluşturulacağını açıklamıştır. Yaklaşık 3 ay sürecek olan bu gezileri sırasında Mustafa Kemal’in açıklama ve demeçleri, Halk Fırkasının kuruluş felsefesini ortaya koyması açısından önemlidir.¹⁰³

Bu esnada Lozan görüşmeleri kesilmiş, konferansa katılanlar ülkelerine dönmüşlerdir. Mecliste Lozan ile alakalı tartışmalar yapılmıştır. İsmet Paşa ile hükümet ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Vatanı kurtarmış olan İlk Meclis kuruluş hedefine ulaşmış, siyasal polemikler ile ilgilenmeye başlamıştır. Mustafa Kemal, yurt gezilerini tamamladığında 1923 yılı Mart ayının sonuna gelinmiştir.¹⁰⁴

Lozan görüşmelerinin kesintiye uğraması Halk Fırkasının Kurulması tartışmaları devam ederken 2. Grup mebuslarından Ali Şükrü Bey’in 27 Mart’ta ani şekilde ortadan kaybolması gergin olan ortamı iyice germiş ve ağır ithamlarda bulunulmuştur. Ali Şükrü Bey’in cesedi 2 Nisan günü bulunmuştur. Ali Şükrü Beyi,

¹⁰²Ergün Özbudun, “Atatürk ve Demokrasi”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, 1990, Ankara, 1990, s.288

¹⁰³ Hikmet Bila, *Cumhuriyet Halk Partisi (1919-1999)*, Doğan Kitapevi, İstanbul, 1999, s. 35

¹⁰⁴ Dursun Akbulut, “İkinci TBMM ve Cumhuriyet’ in İlanı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.332

Muhafız Alayı Komutanı olan Topal Osman'ın öldürdüğü anlaşılmış. Neticede Topal Osman ise silahlı çatışmada öldürülmüştür.

Mustafa Kemal, 8 Nisan 1923 tarihli bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannamede ; “yeni devrede, meclisteki çoğunluğunu bir gayenin etrafında toplama ve de memleketi millî egemenliğe dayanmış olan siyasî bir teşkilata kavuşturma adına Halk Fırkası teşkil edilecektir. Meclisteki Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubu Halk Partisi'ne inkılap ettirilecektir”¹⁰⁵ demiştir. Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubu seçimlerde dokuz Umdelik (dokuz ilke) bir programla girmeyi kararlaştırmıştır. Kurulacak olan partinin ilk programı niteliğindedir. İleriye yönelik bir program niteliği gösteren beyannamede, mecliste bulunan Anadolu Rumeli Müdafai Hukuk Grubu'nun Halk Partisine dönüşeceği ilan edilmiştir.

9 İlke' de şu görüşler vardır:

1- Egemenlik ulusundur. 2- TBMM dışında hiçbir makam ulusal güce egemen olamaz. 3- Bütün yasalarda örgütlerde, yönetimlerde, eğitimde ulusal egemenlik için davranılır. 4- Saltanatın kaldırılması kararı değiştirilemez. 5- Mahkemeler, yasalar düzeltililecektir. 6-Aşar vergisi kaldırılacaktır. 7- Öğretim birleştirilecektir. 8- Askerlik süresi azaltılacaktır. 9- Mali yönetsel, ekonomik bağımsızlık kesin koşuldur.¹⁰⁶

1923 Yılı seçimlerde halka sunulan iki alternatif vardır. Bir yanda Mustafa Kemal Paşa ile yenilikleri kabul eden 1. Grup, öte yanda ise köklü yenilikleri bünyesinde tam olarak sindiremeyen 2. Grup.¹⁰⁷

Meclis seçimin yapılması kararını alınca hemen seçim yasası ile ilgili çalışmalara başlanmıştır. Konuşmalardan sonra seçim yasasının görüşülmesine devam edilmiş ve teklif Meclis Anayasa Komisyonu'na gönderilmiştir. Komisyonun yaptığı incelemeler sonucunda bazı maddeleri iptal edilmiştir. Komisyonun önerileri mecliste görüşülmeye başlanmıştır. Yapılan görüşmeler sonucu seçim yasasında bazı değişikliklerle kabul edilmiştir. Meclis son toplantısını 16 Nisan 1923 günü yaparak tarihi görevini tamamlamıştır.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Erol Toy, *Meclisler ve Partiler*, Coğul Yayınları, İstanbul, 1992, s.186

¹⁰⁶ Bila, a.g.e. s.39

¹⁰⁷ Nil Türker Tekin, *Anahatlarıyla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Çantay Kitapevi, İstanbul, 2003, s. 137

¹⁰⁸ Yılmaz Gülcan, *Cumhuriyet Halk Parti (1923- 1946)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1992, s. 64

1923 yılı seçimlerinde, seçilenlerin tümü Anadolu ve Rumeli Müdafai-i Hukuk Grubu mensuplarıdır. Yapılan seçimlerde birkaç adayın dışındaki kalanlar da daha sonra Halk Fırkasına katılmışlardır. Böylece Meclis içerisindeki 2. Grup tasfiye edilmiştir. İyi bir organizasyonla gerçekleştirilmiş olan bu seçimler, itaatkar, parti başkanının elinde bir parlamento yaratacaktır.

1923 seçimleri Halk Fırkası'nın kuruluşundaki son aşama olur. Seçim bölgelerinden gelmiş olan Müdafai-i Hukuk mebusları 07/08/1923'te mecliste toplandıklarında, gündemde tek konu vardı: kurulacak Halk Fırkasının tüzüğünü hazırlamak...¹⁰⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 2. dönemi 11 Ağustos 1923'te başlamıştır. Meclisin toplantısından iki gün sonra yapılan seçimlerde Mustafa Kemal, yeniden Meclis Başkanlığına ve Meclis İkinci Başkanlığına da Ali Fuat Paşa seçilmiştir. Aynı gün Başbakan Rauf Orbay istifa etmiş, yerine Ali Fethi Okyar atanmıştır.¹¹⁰

Mustafa Kemal, kurulacak olan Halk Fırkasının gelecekteki çizgisi hakkında şunu söylemiştir: “Öyle bir partinin kurulmasını düşünüyorum ki, bu parti ulusun tüm sınıflarının refahları ve saadetlerini sağlamaya dönük bir programa sahip bulunsun.”¹¹¹

İkinci TBMM'nin faaliyetlerine başlamasından hemen sonra 9 Eylül 1923'te Mustafa Kemal'in imzası ile İç İşleri bakanlığına verilen bir dilekçe Halk Fırkasının kurulduğunu bildirmiştir. Kurucular: Başkan, Mustafa Kemal, Genel Sekreter Recep Peker, Erzincan vekili Sabit Sağıroğlu, İzmir mebusu Celal Bayar, İstanbul vekili Dr. Refik Saydam, Erzurum vekili Münir Hüsrev Gerede, Tekfurdağ vekili Cemil Ubaydın, Konya Milletvekili Kazım Hüsnü, İzmit Milletvekili Saffet Arıkan, Diyarbakır Milletvekili Zülfü'dür.¹¹²

9 Eylül 1923 tarihinde kabul edilen ve dokuz umdenin devamı olan “Halk Nizamnamesi” CHP'nin ilk resmî tüzüğüyle programıdır.

Halk Fırkasının programıyla tüzüğü niteliğindeki 9 Umde şu şekildedir:

¹⁰⁹ Akşin, a.g.e., s.132

¹¹⁰ Gülcan, a.g.e. s.40

¹¹¹ Genel Kurmay Başkanlığı, *Atatürkçülük I*, MEB. Yayınları, İstanbul, 2001, s. 147

¹¹² Toy, a.g.e., s. 41

Umde 1- Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanır. Milletın hakiki ve biricik temsilcisi TBMM’dir. TBMM dışında hiçbir fert, hiçbir makam milli mukadderata hakim olamaz.

Umde 2- Saltanatın kaldırıldığına ve hükümdarlık haklarının “ayrılması, parçalanması ve devredilmemesi kabul olmamak üzere” Türkiye halkının hakiki temsilcisi olan TBMM’nin manevi benliğinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM’nin müttefikan verdiği karar; değişmez düsturdur. Dayanağı TBMM olan halifelik İslamlar arası bir yüksek makamdır.

Umde 3- Memlekette asayiş ve emniyetin korunması, en önemli vazifedir. Bu vazife milletin arzu ve ihtiyacına tam uygun olarak yapılacaktır.

Umde 4- Mahkemelerin bilhassa süratle iş görmeleri temin edilecek kanunlarımız milli ihtiyaca göre ve hukuk ilminin telakkilerine göre yeni baştan düzenlenecektir.

Umde 5 - A) Aşar usulünde halkın şikayet ve mağduriyetini mucip olan noktalar ıslah edilecektir.

B) Tütün ziraat ve ticaretini, milletin azami menfaatlerine göre temin edici tedbirler alınacaktır.

C) Mali müesseseler çiftçilere sanat ve ticaret erbabına ve bütün çalışmalara kolaylık para ikraz edecek surette ıslah ve teksir edilecektir.

D) Ziraat Bankasının sermayesi çoğaltılarak çiftçilere daha kolay ve daha geniş yardımda bulunması sağlanacaktır.

E) Ziraat makineleri ithal edilecek, çiftçilerimizin ziraat aletlerinden kolaylıkla faydalanması sağlanacak.

F) Hammaddeleri ülkemizde yetişen mamullerin burada imali, teşvik ve himaye edilecek bu hususta her türlü tedbirler alınacaktır.

H) Tedrisat birleştirilecek, mektepler asri esaslara ve ihtiyaçlara uydurulacak, öğretmenlerin refahı temin edilecek her münasip vasıta ile halkın aydınlatılmasına çalışılacak

İ) Umumi sağlık ve sosyal yardım müesseseleri çoğaltılacak ve işçileri koruyacak kanunlar yapılacaktır.

J) Ormanlarımızın fenni ilerlemelerine göre faydalanmayı, madenlerin en faydalı tarzda işletilmesi, hayvanlarımızın ıslah ve teksirini sağlayacak esaslar konulacaktır. Umde 6- Fiili askerlik süresi kısıtlanacaktır, bundan başka okuma yazma bilenlerle orduda öğrenenlerin hizmet süreleri bir derece daha indirilecektir. Ordu mensuplarının refahını temin eylemek bilhassa mültezemdir.

Umde 7- Yedek subayların hayat ve istikballerini kendilerine ve memleketlerine en faydalı surette sağlamak esaslı bir hedeftir. Yurdun ve istiklalin savunması uğrunda sakat kalanlarla bütün emekli, yetim ve dulların, zaruret ve sefaletlerine meydan bırakılmayacak tedbirler alınacaktır.

Umde 8 – Halka ait işlerin azami süratle yapılması, çalışkan, muktedir ve müştekim memurların muntazam ve usul ve kanun dairesinde iş görmesine bağlı olduğundan memur kadrosunun bu noktadan ikmaline çalışacak, bütün devlet daireleri, teftiş ve murakabeye tabi tutulacaktır. Diğer taraftan memurların tayin, azil, terfi, masuniyet ve mesuliyet, tekaüt ve taltif esasları tespit edilecektir. Memleketin aydın ve ihtiras sahibi fertlerinden, devlet işlerinde, istifade edilmesi mukarrerdir.

Umde 9- Harap olan memleketimizin süratle tamir ve ihyası için devletçe alınacak tedbirlerden başka, inşaat ve tamirat için yer yer şirketler kurulması teşvik ve temin edilecek ferdi teşebbüsleri himayeye yarayacak hükümler konulacaktır.

Halk Fırkası kurulmuş ve bu konuda gerekli işlemler yapılmasını isteyen dilekçe 11 Eylül 1923'te İç İşleri Bakanlığına verişmiş, partinin kuruluşu resmiyet kazanmıştır. Resmi kuruluş dilekçesinin verilmesiyle birlikte Fırkanın Yönetim Kurulu Üyeleri de oluşturulmuştur. Yönetim ve ilk Yönetim kurulu Üyeleri hemen tespit edilen esaslar çerçevesinde meclisteki milletvekilleriyle beraber parti disipliniyle çalışmaya başlamıştır.¹¹³

Tüzüğü ile geçici programı oluşturulmuş olan Halk Fırkası tarihimize “Devleti Kuran Parti” şeklinde geçmiştir. Çünkü Halk Fırkasının kurulmasından elli gün son

¹¹³ Gülcan, a.g.e., s.75

Cumhuriyet ilan edilmiştir. Tüzük ve programını belirleyen, yönetim organlarını oluşturan Halk Fırkası, kuruluşunu 1923 yılının sonlarında tamamlamıştır.

Halk Fırkasının ismi 10/11/1924'te Recep Peker Beyin önerisi ile Cumhuriyet Halk Fırkası şeklinde değiştirilmiştir. 1935'teki dördüncü Kurultayda ise partinin ismi "Cumhuriyet Halk Partisi" şeklinde belirlenmiştir.¹¹⁴

Mustafa Kemal'in düşlediği ve gerçekleştirmek istediği yönetim biçimi olan Cumhuriyet, nihayet gerçekleşme yoluna gitmiştir. Partinin kurulduğu günlerde bu konuda çalışmalarına hız veren Mustafa Kemal, bu konuyu zaman zaman yakın arkadaşlarıyla paylaşmıştır. Mustafa Kemal'in Cumhuriyeti telaffuz etmesi ve arkadaşları ile bu konuda istişare yapmasını hızlandıran faktör, hükümet bunalımı olmuştur.¹¹⁵ Milli hakimiyet şartlarını ve milli murakabeyi yerleştirmek için kurulmuş bir mecliste, muhalefet grubunun oluşması da doğal görülmektedir, Fakat memleketin saymaya başladı yeni dönemde Gazi'nin yapacağı bazı işler ve alacağı çeşitli kararlar vardır. Fethi Bey'in yeni meclisin seçilmesinden sonra başkanı bulunduğu İcra Vekilleri Heyeti, üç aydan beri iş başındaydı. Bu heyetin kurulma biçimi pek çok memleket işini ele almaya olanak bırakmamıştır. Bundan şikayetçi olan Fethi Bey, bu heyetten ayrılmayı istediğini farklı yollarla Mustafa Kemal'e bildirmiştir. Öteki vekiller de bu koşullar altında çalışmanın zorluklarını belirtmişlerdir. Asıl güçlük hükümetin teşkilinin meclis tarafınca doğrudan seçim yolu ile yapılmasından kaynaklanıyordu.¹¹⁶ TBMM' de iktidar adına güçlü bir mücadele devam ederken, tüm milletvekilleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'na dâhil bulunmalarına rağmen başka bazı gruplar teşekkül etmiştir. Bu grupları teşkil edenler bir program etrafında değil, kuvvetli saydıkları şahıslar etrafında toplanmışlardır. Maksatları kabineye girmek ve kabineyi nüfuz ve kontrolleri altında bulundurmaktır.¹¹⁷

Gizli veya açıktan ciddi iç çatışmalardan sonra, Ekim 1923 sonlarına doğru buhran patlak vermiştir. Başbakanlık görevinde Ali Fethi Okyar bulunuyordu. Cüretli kararlar isteyen büyük hamle devirlerinden ziyade, normal şartlar altında daha verimli çalışan bir şahıs olan Fethi Okyar kabinesine karşı meclis cephe almıştır. Bir kabine

¹¹⁴ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar I*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul, 1973, s.153

¹¹⁵ Bila, a.g.e., s. 42.

¹¹⁶ Hamza Eroğlu, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl: 1989, S.16, s.18

¹¹⁷ Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978, s.127

buhranı şeklinde görünmekle birlikte, bunun temelinde TBMM'nin yapısı ile anayasada bulunan şekil yetersizliğinden kaynaklı nedenler etkili olmuştur. 24 Ekim'de halk Fırkası Grubu, Rauf Orbay'ı, Meclis ikinci Reisliğe ve onun gıyabında aday olarak seçmişti. 25 Ekim 1923 Perşembe günü Çankaya'da hükümeti toplayarak istifalarını isteyen Mustafa Kemal, 27 Ekim günü müşterek imzalı istifa dilekçesini almıştır. Bu istifa Mustafa Kemal için çok önemlidir, Çünkü bundan böyle hükümet, Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilecek bir Başbakan tarafından kurulacaktır. Oysa eskiden bakanlar seçim yoluyla Meclis tarafından atanmaktaydı.

Mustafa Kemal istifa mektubunu alınca, 27 Ekim Cumartesi günü saat 17'de Meclisi toplamış ve istifayı açıklamıştır. Bu istifa meclisi karıştırmış ve odalarda, evlerde toplanan milletvekilleri yeni hükümetin kimlerden oluşması gerektiğini konuşmaya, tartışmaya başlamışlardır. Bu durum 24 saat devam etmiş, fakat 28 Ekim günü de hiçbir kimse üzerinde mutabakata varılabilecek, kabul edilebilir bir liste hazırlanamamıştır. Ankara'da bunlar olurken İstanbul'da ittihatçı yazarlarla İttihat ve Terakki'nin etkisi altında bulunan basın, Cumhuriyet korkusu almış, olanca Meşrutiyetçilikleriyle, Ankara'nın üzerine çullanmışlardır. Buna paralel, bakan olması muhtemel isimler üretilmiş, bu yoldan bazı isimler dayatılmaya çalışılmıştır.¹¹⁸

Grupta birçok vekil, Gazinin çağrılmasını, durumu onun incelemesini ve onun tavsiyelerde bulunmalarını istemişlerdir. Mustafa Kemal' in grup karışıklığına bir yön vermesinden başka da çare görülmemiştir. Gazi, grupta beyanlarda bulunmuştur. İşi, grup çalışmalarına bıraktıktan sonra hazırlığını tamamlayıp Çankaya'ya dönmüştür. Arkadaşlarının bazılarını da Çankaya'ya akşam için davet etmiştir. 28 Ekim akşamı yemekte, kabine bunalımından çıkmanın yolu Mustafa Kemal, gösterecek ve yemek sırasında, "Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz" diyecektir.¹¹⁹

2.2.2.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kurulması (17 Kasım1924)

TPCF'nin kökenleri Cumhuriyetin ilanının ardından Halk Fırkası içerisinde ortaya çıkan fikir ayrılıklarına dayanmıştır. Rauf Orbay'ın liderliğinde olan grup, Cumhuriyetin ilan edilmesini, M. Kemal Atatürk'ün büyümekte olan iktidarının daha da

¹¹⁸ Feridun Fazıl Tülbentçi, *Cumhuriyeti Nasıl Kurduk?*, Sel Yayınları, İstanbul, s.47

¹¹⁹ Karal, a.g.e., s.126

kuvvetlendirilmesi şeklinde görmüştür. Hanedana bağlılığı bilinen Rauf Orbay'ın grubu, yeni yapısı içerisinde bir “anamoli” durumuna gelen halifeliğin durumundan endişe etmişlerdir

Rauf Orbay, İstanbul basınında Cumhuriyet'in ilanına oldukça eleştirel bir mülakatla tepki göstermiştir. Buna karşılık Ankara'dan da bir tepki gelir. Rauf Orbay, parti toplantısına çağırılmış¹²⁰ ve Ankara'ya gitmek için İstanbul'dan ayrılır. Kendisini Refet, Ali Fuat, Kazım Karabekir paşalar ile aralarında deniz subayları ve tıbbiyelilerin olduğu kalabalık bir grup uğurlar. Rauf Bey ile arkadaşlarını Kazım Karabekir, şu sözleriyle desteklemiştir: “Ben Cumhuriyetten yanayım ancak şahsî idareye karşıyım.” Böylelikle ihtilâlin yaratıcılarında dördü, Mustafa Kemal'e açıkça cephe almışlardır.

İstanbul'daki kimi gazetelerin Cumhuriyet'in yararlarına zarar veren yayınları da arada öyle bir durum yaratmıştır ki, İstanbul'a bir İstiklâl Mahkemesi gönderilmesi gerekli görülür. 1924 başlarında ordu, büyük bir harp oyununun yapılması kararlaştırır. Bu harp oyunun İzmir'de yapılacağı kararı alınmış ve bu sebeple 1924 yılının başında Mustafa Kemal İzmir'e gitmiştir. Halifeliğin kaldırılmasının zamanının geldiği de oradayken karar vermiştir.¹²¹

23 Şubat 1924 günü Mustafa Kemal Ankara'ya dönmüştür. 1 Mart 1924 günü meclisi açma kararı almış ve meclisin yıllık açılışında yaptığı konuşmada, halifeliğin kaldırılacağı sinyali vermiştir. 03/03/1924 tarihinde TBMM Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı'nın ülke dışına çıkarılmasına karar verilmiştir.

4 Mart 1924'te TBMM, Saltanatı kaldıran yasayı kabul edince dinci muhafazakar çevreler de muhalefete katılmış, mevcut iktidar bloku ile çekişme içinde bulunan kesim bu çevrelerden destek görmeye başlamıştır. 1923 yılı sonlarında Atatürk'ün direktifleri ile askerlik ile TBMM üyeliğinin bağdaşmayacağı yolunda bir kanun çıkarılarak muhalif paşalarla ordunun ilişkisinin kesilmesi yoluna gidilmiştir. Bu kanunun çıkarılması üzerine Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Kazım Karabekir gibi I. Dünya ve Kurtuluş Savaşı'nın ünlü kumandanları ile ordudan ayrılarak siyasal mücadelelerini Meclis içinde sürdürmeye karar vermişlerdir. Bu girişimle sözü edilen

¹²⁰ Erik Jan Zürcher, “Atatürk ve Muhalefet 1924'deki Çok Partili Muhalefet”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 49. İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s.16

¹²¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, s.571

muhallif Paşaların İttihat ve Terakki tipi askeri etkinliklere değil, meclis içinde siyasal mücadele ile amaçlarına ulaşmayı hedeflemişlerdir.¹²²

6 Ekim 1924 tarihli Tanin Gazetesinde; Rauf Orbay, İsmail Canpolat ve Refet Bele'nin çevresinde bir partinin kurulacağı haberi çıkmıştır. Bunun üstüne İstanbul basınıysa, muhalif bir partinin kurulmasını destekleyen yazılara başlamıştır. 11 Ekim'de Vatan Gazetesinde “Halk Fırkasının kendisine fırka ismini verip en mühim meseleleri gizlilikle görüşmesi muhaliflerle bağımsızların düşüncelerini hiçe sayması hatalı bir gidiştir.”¹²³ Denilmek suretiyle muhalefete destek verilmiştir.

8 Kasım 1924 tarihinde 19'a karşı 148 oy ile İsmet Paşa'nın Hükümeti güvenoyu almıştır. Ancak bu olay bir muhalefet partisinin oluşumuna yol açmıştır güven oylamasından kısa bir süre sonra CHF'den istifalar gelmiştir. İlk olarak aralarından Rauf Orbay, Adnan Adıvar, Feridun Düşünsel, Refet Bele ve Rüştü Paşa'nın da içerisinde olduğu on vekil CHF'den istifa edip bağımsız statü kazanmışlardır. İstifa eden bu vekiller 17/11/1924'te TPCF'yi kurmuşlardır.¹²⁴

Yeni kurulan partide genel başkan Kazım Karabekir, Başkanvekili Adnan Adıvar ve Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ise Genel Kâtip seçilmiştir. Fırkanın MYK'si ise Rüştü Paşa, İsmail Canbolat, Halis Turgut, Ahmet Şükrü, Necati ile Faik Beylerdir.

Fırkanın ilk şubesi Urfa'da açılmıştır. 1924 sonlarında teşkilatını tamamlamış olan tek vilayetse Sivas olur. İki buçuk aylık sürede İstanbul merkezi ile merkeze bağlı olan yerlerde Samsun, Eskişehir ve Trabzon'da partinin şubeleri açılmıştır.¹²⁵

Bazı büyük çaplı yayın organları da kurulan yeni partinin destekçisi olmuşlardır. Başkaldırma adına fırsat gözetken kimi çevrelerle zümrelerin cesaretleri artmış, huzur ve sükûnu bozmuş oldukları da görülmüştür. Dış mihraklar da bunu körüklemekten geri kalmamışlardır. Doğu Anadolu'da meydana gelen isyan hareketi böylesi bir ortamda, içteki durumun müşahitliği ve de dışsal tahriklerin tesiriyle patlak vermiştir.¹²⁶

¹²² Ömer Sezgin ve Gencay Şaylan, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2046

¹²³ *Vatan Gazetesi*, 11 Teşrin-i Evvel 1924, No: 377.

¹²⁴ Sezgin ve Şaylan, a.g.m., s.2046.

¹²⁵ Yüceer, a.g.e. s. 537.

¹²⁶ Muzaffer Erendil, “Atatürk ve Demokrasi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.6, Ankara, 1990, s.694.

17 Kasım 1924 te Halk Fıkrasından ayrılan 29 vekille kurulan TPCF'nin kurulmasından hemen sonra, 21 Kasım 1924'te “ Sıkıyönetim Önergesi” reddedilmesi sonucu İsmet Paşa Hükümeti istifa etmiştir. TBMM başkanı olan Fethi Okyar Hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Fethi Bey'in kurduğu hükümet CHF'nin hem de TPCF'nin desteğini almıştır.¹²⁷

1924 sonlarında yapılmış olan ara seçimde CHF'nin net bir başarıyı elde edememesi CHF'lileri daha da öfkelerir. Aralık ayının sonlarında tamamlanan bu seçimde boş bulunan 13 milletvekilliği adına oylama yapılmıştır. TPCF'nin ülke genelindeki örgütlenmesi tamamlanmadığından bu seçimlere katılmamıştır. Ancak bazı bölgelerde bağımsız olarak seçime giren adayları desteklemiştir. Sadece İzmir'de istekler karşısında doğrudan seçimlere katılmış, ancak başarılı olamamıştır¹²⁸

TPCF'nin kuruluşuyla cumhuriyet döneminde ilk kez çok partili yaşama geçilmiştir. Kuruluşundan sonra ülkede önemli değişiklikler meydana geldi. Bir taraftan demokratik bir hava eserken, bir taraftan da CHF içerisinde ciddi tartışmalar başladı

TPCF'ye ait en önemli faaliyet 1925 yılı bütçesinin müzakerelerindeki yaptığı muhalefet olmuştur. Bu sahada görüşlerini bildirme sureti ile bütçe ile ilgili eleştirilerde bulunmuş, ilk muhalefet partisi olması özelliğini kazanmıştır

TPCF, var olan şartlarda memurların durumlarının düzeltilmesi adına sayılarının azaltılıp maaşlarının artırılmasını savunmuş ve sorunu tespit etmiştir. Ancak çözüm safhasından önemli bir program ortaya konulamamıştır.

TPCF için yabancı sermayeye yeterince fırsatların verilmediği noktasında tenkitler yönelmiştir. Bu eleştirilere Maliye Bakanlığının vermiş olduğu cevapta, demir yolu yapılması benzeri inşaat işlerinde dışarıdan uygun tekliflerin gelmediğini dile getirmiştir.

Ankara ve İstanbul basınında karşılıklı tenkitler devam eder iken CHF'nin İstanbul Kongresi yapılmıştır. Bu kongre deneyim ve kalkınma bakımından önemli olmuştur. Terakkiperverleri tecrübe mahiyetinde yaptıkları İstanbul İl Kongresi, CHF tarafından hoş karşılanmamıştır.

¹²⁷ Erdoğan Günel, *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni*, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2009, s.77.

¹²⁸ Esat Öz, *Türkiye Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923- 1945)*, Gündoğan Yayınevi, Ankara, 1992, s.85.

Sertlik taraftarlarına ve Cumhurbaşkanına siyasi muhalefete son verme olanağı veren hadise Kürtlerin hoşnutsuzluğunun 8 Şubat 1925 yılında Diyarbakır'daki silahlı bir isyan şeklinde patlak vermiştir. Şeyh Sait'in planlamış olduğu büyük ayaklanma, Piran Köyü'nde jandarmalar ile olan silahlı çatışmayla kontrolden çıkmıştır. Ayaklanmaya Zaza Aşiretlerinin hemen hemen tamamı ve iki büyük Kırmançi aşireti katılmış ama Kürtler arasında anlaşmazlıklar kendini göstermiştir. Alevi Kürtler, Sünni isyancılara öfkeyle hücum etmişler ve halk tabakası dini güdülerden hararetle şeriat ile halifeliğin getirilmesini istemişlerdir.¹²⁹

Bu sırada Başvekil Fethi Bey, TPCF önderlerinden kendi iradeleriyle dağılmalarını istemiştir. Onlarsa bunu reddetmiştir, fakat genel başkan Kazım Karabekir hükümetin doğu politikasının mecliste ve de basında savunuculuğunu yapmıştır.

CHF içindeki bazı vekillerin Fethi Bey üzerindeki baskıları artmıştır. 2 Martta Fethi Bey, Mustafa Kemal'in daha sıkı önlemler almasını isteyen katı çizgilerden yana çıkması üzerine CHF grubundaki güven oylamasının kaybetmiş ve Fethi Bey istifasını vermiştir.¹³⁰

Fethi Bey'in istifa etmesinin ardından İsmet Paşa Başvekil olmuştur. İsmet İnönü Hükümeti'nin kurulması sonrası kendisine olağan üstü yetkiler vermekte olan, Takriri Sükûn Kanununu mecliste kabul ettirmiştir. Bu kanun 2 yıl müddetle hükümete, kamusal düzendeki bozulmaya neden olduğuna hükmettiği tüm örgüt veya neşriyatı idarî tedbirler ile yasaklama yetkisini vermiştir. 1925' te 2 yıl için çıkarılan yasanın yürürlük süresi 1929'a kadar toplam 4 yıl boyunca yürürlükte kalmıştır.¹³¹

Takrir-ı sükûn Kanunu'nun ilk tatbiki 6 Mart 1925'te hükümetin "Tevhid-i Efkâr", "İstiklâl", "Telgraf", "Aydınlık", "Orak Çekiç" ile "Sebilürreşat" isimli gazeteler ve dergileri kapatmak olmuştur. Muhalif basını kapatma girişine ek olarak bazı gazetelerde Şark İstiklal Mahkemesi'nin 7 Haziran tarihli ara kararıyla dolaylı olarak isyanı kışkırttıkları gerekçesiyle tutuklanmışlardır¹³²

¹²⁹ Yüceer, a.g.m., s.539-540.

¹³⁰ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.247

¹³¹ Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri (1920- 1940)*, İmge Kitapevi, Ankara, s.46

¹³² Öz, a.g.e., s.95

TBMM’ de siyasi faaliyetler devam ederken plan gereğince yığınaklarını tamamlayıp isyan mıntikasını her taraftan kuşatmış bulunan ordu birlikleri de faaliyete geçmişlerdir. İstiklal Mahkemesi verdiği bir kararla mıntıkası dahilinde bulunan saf halkı delalet ve ahlaksızlığa seyrettikleri anlaşılan bütün teke ve zaviyeleri de kapatmıştır mahkeme neticesinde sanıklardan bir kısmı berat etmiş bir kısmı muhtelif hapis cezalarına mahkum edilmiştir. Yasayla asker sivil bürokrat kadro iktidarının denetimini bir süre için rakipsiz bir biçimde ele geçirmiş ve Takrir i sükûn kanunu ile başlayan dönem Türk siyasal yaşamının kendine özgü bir nitelik kazanmasında ve tek parti yönetiminin oluşmasında etkili olmuştur.¹³³

TPCF’nin kurulması ile başlamış olan gelişmeler Şeyh Said önderliğindeki isyanın meydana gelmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Doğudaki isyan kısa sürede yayılınca Türkiye Cumhuriyeti için önemli bir tehlike oluşturmaya başlamıştır. İsyân, din ve şeriatı muhafaza ve kurtarma ile hilafeti yeniden getirme benzeri sloganlar ile başlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte Fethi Bey hükümeti gerekli önlemleri almaya çalışmıştır, Daha sert önlemlerin alınmasını isteyen Recep Bey ile Mahmut Esat Bey hükümetten çekilmiştir.¹³⁴

Yeni İsmet İnönü hükümetin aldığı tekbir güvenoyu ile o gün TBMM’den bir Takriri Sükûn yasası çıkarmak ve İstiklâl Mahkemeleri’ni yeniden kurma olmuştur. TPCF milletvekilleri bu uygulamanın sonuçlarının be olacağını bildikleri için yasa tasarısına şiddetle karşı çıkmışlardır. Ancak Partilerinin kapatılma yaptırımından kurtaramamışlardır.¹³⁵

Doğuda Şeyh Sait İsyanı çıktıktan sonra, TPCF’ye bir yandan CHF radikalleri, diğer yandan da bu partinin yayın organı olan Hakimiyeti Milliye tarafından yönetilen partinin programı ile üyelerin çalışmaları isyanın sebeplerinden biri olduğu şeklindeki suçları karalama kampanyasının yeni halkasını oluşturmuştur.

Bu suçlamalar, Şark İstiklal Mahkemesinin ilk işlevi olan TPCF’nin Urfa ili sorumlu sekreteri emekli Yarbay Fethi Bey’i, Doğu isyanının meydana çıkmasını manan teshille teşvik mahiyetindeki harekât-ı kavliyyede bulunmuş olduğu” gerekçesiyle 5 yıla

¹³³ Makal, a.g.e., s.162

¹³⁴ Öz, a.g.e., s.95.

¹³⁵ Günal, a.g.e., s.78.

mahkum etmiş ve delillendirilmiştir. Bu mahkûmiyet kararının ardından, İstiklâl Mahkemesi bölgesindeki bütün vilayetlere 25 Mayıs 1925 tarihinde yolladığı bir yazı ile görev bölgesi içerisindeki TPCF şubelerinin kapatılması istenilmiştir. Valiliklerce almış oldukları bu emirle illerinde olan şubeleri kapatmış ve de tutanakları mahkemeye yollamışlardır.¹³⁶

Ankara İstiklal Mahkemesinin girişimleri ve aldığı kararları Şark İstiklal Mahkemesinin isyan bölgesindeki TPCF şubelerini kapatması, bazı partili üyelere isyanın ilişkilendirilmesi, bu partinin kapatılması yolundaki çabaları cesaretlendirerek mahkeme kararları belirli ölçülerle de olsa partinin kapatılması için gerekli olan bir hukuki meşruluk” zemini hazırlamıştır. 3 Haziran 1925te toplanan Bakanlar Kurulu, Takriri Sükûn Kanununa dayanarak TPCF’yi kapatma kararı almıştır. 25 Şubat 1925’te Hıyanet-i Vataniye Kanununa, siyasete dinin âlet edilemeyeceğine, dair ilave edilen maddeye göre, TPCF 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır.¹³⁷

Parti mensubu olan Rüştü Paşa, Arif Bey, İsmail Canbolat, Mehmet Şükrü Bey ve Halis Turgut Bey de bir yıl sonra İzmir suikastından sorumlu tutularak Ankara İstiklal Mahkemelerince idam edilmişlerdir.¹³⁸ TPCF’nin siyasal yaşama çıkması, ülkenin demokratikleşmesi yönünden içte ve dışta müspet karşılansa dahi ülkenin buna daha hazır olmadığı, yeterli altyapıyı korumadığı açıktır. Bunu yapacak olan tek güçse iktidarın kendisiydi. Muhalefetin yaşamını idame ettirebilmesi, iktidardan farklı olan özelliklerinin azalmasıyla mümkündü. Fakat çok partili hayata geçişin ilk denemesi birbirini takip eden olaylar ile son bulmuştur¹³⁹

2.2.2.3. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kurulması(12Ağustos 1930)

SCF’nin içinde olduğu ortam, Cumhuriyetin yoksul ve bitkin bir ülkede gerçekleştirildiği ve geniş halk kitleleri ile onları yönetmek durumunda olanların sınıfsal konumlarının çelişkili, çelişkili değilse bile ayrı olduğu bir ortamdır. Bu durumun, yönetim ile ve seçenekleri, özellikle de ekonomik uygulamalar üzerindeki etkileri söz konusudur.

¹³⁶ Öz, a.g.e., s.96.

¹³⁷ Tuncay, *TC’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923- 1931)*, s.147.

¹³⁸ Sezgin ve Şaylan, a.g.m., s.2047.

¹³⁹ Ahmet Yeşil, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001 s.249.

Türk İnkılabı, köylülerin üstünde sosyal ve de ekonomik hayatında ciddi bir değişikliği yaratmamıştır. 1930'a girerken tüm bu negatif gelişmelere Dünya Ekonomik Bunalımı'nın, Türkiye üstündeki tesirleri de eklenmiştir. Buğdayda fiyatları düşmesi neticesinde diğer bir buhran, tarım ülkesi olan ülkemizde etkisini göstermiştir.¹⁴⁰

Türkiye'deki ekonomik bunalım genelde köylü halkı etkilese bile özellikle ihracat dönük tarımsal üretimin olduğu yerlerde de kendini göstermiştir. Bu nedenle İzmir çevresi, başta olmak üzere demir yollarının ulaşmış olduğu bölgelerle liman bağlantısı olan kıyılar ekonomik buhrandan en fazla etkilenen yerler olur. Ayrıca bu dönemde Orta Anadolu'da baş gösteren kuraklık, tarımsal üretim üstündeki bir diğer darbe olmuştur.¹⁴¹

SCF öncesi dönemde halkın şikâyetlerine yol açan konulardan bir diğeri de hükümetin uyguladığı vergi politikasıdır. 1925 'de Aşar vergisi kaldırılmıştı ama onun bütçede bıraktığı boşluğu doldurmak için dahili istihlak vergileri ihdas olunmuştu. Öyle ki vergi gelirinin 2/3ü vasıtalı vergilerden elde ediliyordu. Yine bu boşluğu kapatabilmek adına arazi vergisi yükseltilmişti. 1926 yılında kaldırılmış olan temettünün yerine konulan dahili istihlâk ve gelir vergileri kent nüfusunun vergisini artırmıştı. Böylece toplum içerisinde mevcut vergi politikalarına karşı bir hoşnutsuzluk uyanmıştı.

1930 yılı başlarında bu ekonomik zorluklara doğu Anadolu sınırında meydana gelen bazı başkaldırma olayları da eklenmiştir. Bu olaylar önce Ağrı İran sınırında başlamış, Zeylan Ayaklanması diye ünlenen bu girişim 20 gün kadar sürmüş ve bastırılmıştır. Sonra Irak sınırında bu ülkenin Barzan bölgesinden Türkiye girmeye çalışan bazı çetelerle çatışmalar olmuştur. Yine bu dönemde Suriye sınırının birkaç noktasından sızma teşebbüsleri olmuş ve olaylar sırasında her ne kadar isyancıların beklediği çapta bir iç ayaklanma meydana gelmediyse de bunlar gündemi oldukça meşgul etmiş ve iç huzursuzluğun artmasına yol açmıştır.¹⁴²

Serbest Cumhuriyet Halk Fırkasının kuruluş ve çok partili bir siyasal düzen, M. Kemal'in uzun süredir düşünmüş olduğu bir meseledir. 1925'ten beri süren tek partili rejimle hükümetin faaliyetlerinin kontrolsüz, muhalefetsiz oluşunun getirmiş olduğu

¹⁴⁰ Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s.27.

¹⁴¹ Yetkin, a.g.e., s. 32.

¹⁴² Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitapevi Yayın, İstanbul, s.44

ağırlıkla kamuoyundaki hoşnutsuzlar yeni Cumhuriyetin karşısında ciddi bir problem olarak çıkmıştır.

1927 seçimlerinde katılım asgari halde düşmüştür. Seçimler tek parti ve de tek liste şeklinde yürütülmektedir. Daha çok Halk Fırkası gösterdiği adayların arasından Ankara’da görevli olan memurlarla profesyonel siyasetçilerden seçilmiştir. Halk, göstermelik seçimlerden artık bıkmış ve seçimlere katılım göstermemeye başlamıştır. Katılım oranı % 25’i bulmamıştır. Tek parti sistemi ülkedeki her tür örgütlemeyi yasaklamıştır.

Mustafa Kemal Paşanın bir muhalefet fırkası kurma fikri Fethi Bey SCF’yi kurmayı teklif etmesinden 3-4 ay önceye dayanmıştır. Mustafa Kemal 11 Haziran 1930 tarihinde demiryoluyla İstanbul’a gider iken yanında bulunmakta olan arkadaşlarına ülkenin muhalefetsiz kalmayacağını mutlaka ikinci bir fırkanın kurulmasının gerekli olduğunu söylemiştir.¹⁴³

Mustafa Kemal Paşanın ısrarlı tutumu ve memleketin içinde bulunduğu şartlar göz önünde bulunduran Fethi Bey CHF’nin karşısında Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla muhalefet partisi 12 Ağustos 1930da kurmuştur. Mustafa Kemal Paşa yeni bir fırka kurma teklifinde bulunurken Fethi Bey’den hususu özellikle istemiştir. Kurulacak partinin Halk Fırkasının sağında değil solunda olmasıdır. Fethi Bey de bu talebe karşılık kendisinin “öteden beri hürriyet tarafı olduğundan hareketle benim kuracağım fırka liberal bir parti olur. Doğal olarak da böylesi bir fırka Halk Fırkasının solunda olur”¹⁴⁴ demiştir.

SCF’nin kendine ait olan bir yayın organı yoktur. Basında “Son Posta”, “Tan” ve “Yarın” gazeteleriyle İzmir de yayınlanan “Hizmet”, “Yeni Asır”, “Serbest Cumhuriyet” gibi gazeteler fıkrayı desteklemiş ve görüşlerini savunmuşlardır.¹⁴⁵

SCF resmen 12 Ağustosta kurulmuş, 21 Ağustosta üye kaydına başlamıştır. Üye olacaklardan “Lâik, cumhuriyetçi, milliyetçi sıfat ve kanaatle SCF’nin programını

¹⁴³ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.79.

¹⁴⁴ Günal, a.g.e., s.83.

¹⁴⁵ Serap Tabak, “Serbest Cumhuriyet Fırkası”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 16, Ankara, 2002, ss.555.

benimsedim. Programın husûl bulmasına rey ve fikrim ile gayret edeceğimi taahhüt ederim.” Şeklindeki bir belge imzalatılıp alınmıştır.¹⁴⁶

CHF Umumi Katipliği ilerde SCF hakkındaki resmi görüşü oluşturacak bütün olumsuz delilleri sıralamaya başlamıştır. CHF en başından SCF ye karşı her bakımdan hazırlıklı olmaya çalışmıştır. Yeni parti üzerinde CHF teşkilatının bu türden bir denetim yaptığı anlaşılın ve bilinsin istenmemiştir. CHF Umumi Katipliği parti teşkilatını yeni partinin üyelik mekanizması konusunda bekçilik yapmak üzere hazırlanmıştır.

SCF’nin vergiler konusundaki eleştirileri karşısında bazı yerlerde vergi ödemeleri azalmıştır. Katip Umumilik bu yöndeki eğilimlere kaşı önlem alınması talep etmiş, muhalefetin vergiler konusundaki eleştirilerinin toplum bünyesinde ciddiye alınmış ve etkili olmuştur. Parti yönetimi parti teşkilatından halkın yasalara uyması konusunda etkili olmasını talep etmiştir. Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasındaki yakın irtibatta tamimde bir kez daha vurgulanmıştır.¹⁴⁷

Mülteciler ve vatansız insanlar SCF’nin kurulması üzerine benzer temalarla propaganda çalışmalarına devam etmişler ve bunun önlenmesi istemişleridir. Propagandalar toplum üzerinde etkili olmuştur. Tamimde bahsedilen diğer konu ise Mustafa Kemal’in CHF’den ayrılarak muhalefet partisini desteklediğine ilişkin propaganda temasını bir söylenti şeklinde güçlenerek gündemde kalmasıdır. Dahiliye Vekaletinin SCF’nin resmen kurulmasından üç hafta geçtikten sonar iktidar partisnin yanında yer alması partililer arasında siyasi ilişkilerde devletin rolünü ortaya çıkarmıştır. Dahiliye Vekaleti, CHF Katibi Umumiliği’ne doğrudan yazı yazmış ve muhalefet partisnin politikası hakkında bilgi vermiştir.¹⁴⁸

Bir taraftan partisni kurmaya, bir taraftan da hemen her gün gazetecilerin çeşitli sorularını uzun uzun cevaplandırmaya başlayan Fethi Bey, birbirini takip eden beyanlarında Umumi efkara, Fırkasının durumunu izah etmiştir. O günlerde herkes mühim sebepleri kendine mal ederek serbestçe eleştirmiştir. TBMM’deki müzakereler

¹⁴⁶ Çetin Yetkin, *Atatürk’ün Vatana İhanetle Suçlanması Türk Demokrasi Tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004, s.149.

¹⁴⁷ Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.203.

¹⁴⁸ Koçak, a.g.e. , ss.208-209.

sırasında hem memleketin, iç durumuna, hem de içtimai bünyesine en uygun, hedefe ulaşmak bakımından da en salim ve verimli yol olarak kabul edilmiştir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, Merkez İdare Heyeti, iki gün önce ilk toplantısını yapmış ve ancak bu toplantıda teşkilatta başlanması kararı verilmiştir. Fethi Bey, bu hareketi çok garip bulanlara yeni fırkanın belediye seçimlerine katılmasını Mustafa Kemal'in emrettiğini söylemiştir.¹⁴⁹ Serbest Cumhuriyet daha bir haftalık parti iken yerel seçimlere girme ye karar almıştır. En çok seçmenin ve adayın İstanbul'da olması nedeniyle Serbest Fırka liderleri seçimleri buradan rakip etmeyi uygun bulmuştur. Aynı zaman da İstanbul'da teşkilatlanma çalışmalarına da devam etmiştir.¹⁵⁰

Belediye seçimlerinde Halk Fırkasında olmamasına karşılık Serbest Cumhuriyet Fırkasında ve azınlıklardan adaylar mevcuttur. Bu durum seçimler sırasında SCF aleyhinde bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Halka elden dağıtılan ve duvarlara yapıştırılan bu ilanlarda “ Serbest Cumhuriyet Fırkası Rumları, Ermenileri iş başına getiriyor” başlığıyla Serbest Fırkanın 10 Rum, 4 Ermeni'yi aday gösterdiğini bildirmiştir. Devamında' Türk Milletini daha 10 yıl önce kendi yurdunda zehirlemek için her yolu deneyen, ırzına namusuna, şerefine saldıran bu insanları aday eden bir partiye nasıl oy vereceksiniz? Sorusu sorulmuştur. Türk milleti Rum ve Ermeni oyunlarına alet olmaması için uyarılmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın seçim bildirisinde halka şu beyanat verilmiştir. “Herhangi tehdide önem vermeyip oyunu serbest şekilde kullan hürriyetle refaha ulaştıracak SCF'dir. Haksızlığa zulme uğrayan hürriyet isteyen vatandaşlar tarafından kurulmuştur.”¹⁵¹

Belediye seçimlerine başlandığı günden itibaren birçok şikayet sesleri yükselmeye başlamıştır. Ülke genelinde yapılan seçimlerde İzmir, Adana, Mersin, Antalya, Samsun, İstanbul vs. birçok il ve ilçeden seçimlerde haksızlık olduğu yolsuzluk olduğu şikayetleri olmuştur. Her iki fırkanın mensuplarının karşılıklı kavgaları, seçmen listelerinin yırtılması, yakılması, polis, jandarma ve hükümet mensuplarının baskıları ve Serbest Cumhuriyet Fırkasına oy vermek isteyen halkı çeşitli bahanelerle engellemeleri, Yeni fırka yöneticilerinin tutuklanıp hapse atılması kimliği belirsiz kişilerce Serbest

¹⁴⁹ Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar II*, s.421.

¹⁵⁰ Gülcan, a.g.e., s.138.

¹⁵¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: 30.10./82/536/29, (Başbakanlık Genel Müdürlüğü Kataloğu) (SCF'nin Seçim Bildirgesi)

Cumhuriyet Fırkası Binasına Arapça yazılar asılmasına kadar benzer olaylar basına ve hatıra kitaplarına yansımıştır.¹⁵² Bu şikayetlerden Serbest Fırka, Halk Fırkasına, Halk Fırkası da, Serbest Fırka'yı sorumlu tutmuştur. Bütün bunlara rağmen seçimlere ve Serbest Cumhuriyet Fırkasına büyük bir rağbet olmuştur

Seçimler 1930 yılı Ekim ayının başlarında yapılmış, toplamda 502 seçim bölgesinin 31 tanesinde SCF kazanmıştır. Seçim, SCF için ciddi baskıların altında gerçekleşmiş, her düzeydeki devlet görevlilerinin CHF lehine müdahaleleriyle geçmiştir.¹⁵³

SCF'nin idarecileri, bu sonuçların hakikati yansıttığını asla kabul etmemişlerdir. Sonuçlar, yapılan fesat ve baskılarla elde edilmiştir. Seçimlerde baskıların yapıldığı görüşü, basın haricinde, TBMM'deki iki ayrı birleşiminde gündem olmuştur. CHF seçimlerle ilgili hiçbir suçlamayı dinlememiş, tümüyle terine, olup bitenleri SCF'yi yıpratmak için bir olanak olarak kullanmıştır.¹⁵⁴ 1 Kasım 1930 günü TBMM'nin açılış konuşmasını Cumhurbaşkanı M. Kemal yapmıştır. Bu konuşmada dış politikadan adliye ve genel konulara varan konuşmasında fıkralar için de: "Türk Milleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bekası ve gelişmesi için istifade aracı olarak değerlendirilmesini, millet evlatları arasında birliğin bozulmaması noktasında kullanılması tavsiyesinde bulunmuştur. Ege gezisi ve sonrası gelişmeler, halkın beklenmedik ilgisi, belediye seçimlerinde yaşananlar Serbest fırkanın alternatif bir iktidar adayı olduğunu ortaya koymuştur. Meclis'in 1 Kasımdan açılışından beri devam eden bu gelişmeler sırasında Fethi Bey, 6 Kasım 1930 günü meclis başkanlığına bir soru önergesi vermiştir. Verilen soru önergesi İsmet Paşa'nın da görüşülmesi gerektiği doğrultusunda görüş bildirmesi ve 15 Kasım'da gündeme alınmasını istemesi üzerine mecliste kabul edilmiştir.¹⁵⁵

15 Kasım 1930 da TBMM' de görüşmeler başlamış, ilk sözü Fethi Bey almıştır. İlk olarak partisine dönük komünizmle irtica suçlamalarını cevaplamış, sonrasında seçimlerdeki yolsuzluklar ve baskıları açıklamıştır. Kimi yerlerde jandarmayla polis seçim sandıklarına yaklaştırmamış kimi yerlerde de SCF'ye oy verecekler tutuklanmıştır.

¹⁵² Günal, a.g.e., s.86.

¹⁵³ Oktay ve Seyitdanoğlu, a.g.e., ss.76-77.

¹⁵⁴ Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, s.196.

¹⁵⁵ Baykara, a.g.e. s.138.

Bunlarında yerineyse başka kimselere oy verdirilmiştir. Bütün bunlar yöntemli bir şekilde ve açık olarak anlaşıldığına göre, bir merkezden gelen emirler mucibince yapılmıştır. Bu merkez Dahiliye Vekaletiydi. Fethi Bey, daha sonra somut örnekler vermiştir.¹⁵⁶

SCF'nin halk yığınları arasında gücünü kanıtlamaya başlamasıyla bu seçimler CHF çevrelerindeki tedirginliği artırmış, iktidarın yöneticileri ve onlardan yana çıkarları olanların kenetlenmesine sebep olmuştur. CHF başından beri bu seçimleri SCF'ye öldürücü darbeyi indirme adına daha ele geçmez bir olanak olarak değerlendirmiştir. SCF'nin azınlıklardan aday göstermiş olmasını bile bu partiyi karalamak için kullanmıştır¹⁵⁷.

Cumhuriyet Halk Fırkasını fiili olarak yönetenler, iktidarlarını kaybetmeme adına meşru mücadeleyi terk etmişler, karşı fırkadaki hatalı olan hareketlerini fırsat bilip, Serbest Fırkaya göz açtırmama adına elinden geleni yapmışlardır¹⁵⁸. Mecliste sunulan gensoru önergesi 221'e karşı 10 oy ile reddedilir. Görüşmelerden sonra SCF vekilleri, meclisteki odalarına çekilip kısa bir müzakerenin neticesinde fırkalarını feshettiklerine ilişkin kararı hazırlamışlardır.¹⁵⁹ SCF lideri Fethi Bey bunun üstüne "Fesih Beyannamesini" hazırlar, M. Kemal'in onayından sonra 17 Kasım 1930'da kamuoyuna ilan eder.

Çok partili yaşam tecrübesinin başarısızlık ile neticelenmesinin ve de SCF'nin kendisini feshetmek mecburiyetinde kalmasının ortaya çıkardığı sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz: CHF'nin çok partili hayatı benimseyememiş olması, otoriter yönetimini sürdürmeyi istemesinin yanı sıra, iktidarları tehlikeye düştüğünde CHF, siyasal ve bürokrat seçkinlerinin M. Kemal Atatürk'e dahi karşı gelmekten çekinmeyecekleri gerçeğidir¹⁶⁰. 1930'da İzmir'de Fethi Bey lehine olan gösterilerle ardından başlayan grevler, Menemen'deki gericilik hadisesi, SCF'nin kurucuları tarafınca feshedilmesine yol açmıştır.

¹⁵⁶ Koçak, a. g. e. s.97.

¹⁵⁷ Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar II*, s. 442

¹⁵⁸ Aydemir, a.g.e., s.404

¹⁵⁹ Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, s.213.

¹⁶⁰ Necdet Ekinci, "Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçiş Sürecinde İkinci Durak: Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Dönem Basını", *Türkler Ansiklopedisi*, C.16. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.404.

2.2.3. Parti Denemeleriyle İlişkilendirilen Siyasi Olaylar

2.2.3.1. Şeyh Sait Ayaklanması (8 Şubat 1925)

Halk Partisine mensup ve Kurtuluş Savaşından bu yana ülkesi için çalışmakta olan bazı şahıslar partideki gidiş ve idareyi tenkide başlamışlardır. Bunlar, daha ziyade devletçilikle inkılapçılığa muhalefette bulunmaktaydılar. Halkımızı, yapılmakta olan ve yapılması düşünülen hareketleri kabul edecek seviye görmemişleridir. Bu düşünce ile TPCF'yi kurmuşlardır. Parti beyannamesinde “içtimai gayelerimizde tekâmülü amaç ettiğini, programında da liberalizmi esas meslek saydığını dini itikatlara saygılı olduğunu ilan etmiştir bu program etrafında ılımlı, iftiracı ve tutucu, meşrutiyetçiler ve hatta inkılaba tamamen karşı olanlar toplanmıştır. Bu durum doğu vilayetlerinde büyük tepkiler yaratmış ve dıştan gelen tahriklerinde etkisiyle büyük bir isyan başlamıştır.

Doğu Anadolu’ muzun en ziyade ihmal edilmiş kısmıdır. Halkın büyük kısmı cehalete mahkum edilmiş ve yapılmakta olan inkılap hareketlerini anlamaktan da yoksun bırakılmışlardır. TPCF’nin kurulmasını, bu partinin dine saygılı olduğuna dair ifadesini, basının hükümeti şiddetli bir şekilde eleştirmesini, devletin zayıflığı sonucu olarak kabul etmeye başlamışlardır.¹⁶¹

Ayaklanmayı başlatan Şeyh Sait’in İngilizler ile ilişkide olduğu, destek aldığı tespit edilmiştir, İngilizlerin maksadının ne olduğu zaten malumdur. Bu, doğudaki bölgesel ayrılıkları körükleme ve yeni devletin başına Kürt sorunu çıkarmaktır. Bu amaçla yola çıkan İngilizler ayaklanma başladığında bölgede bir Kürt devletini kurulacağını umuduna kapılmıştır. Kısacası içteki ve dıştaki devrim düşmanları amaçlarının gerçekleşmesine dair umutlanmıştır.¹⁶²

Ayaklanmayı başlatan Şeyh Sait, Hınıslı bir aşiretin reisidir. Bölgede olan Nakşibendî dervişlerinin de lideri olan Şeyh Sait, okuma yazması olmayan bir toprak ağasıdır. Kendi soyunu ötekiler ile birleştiren bazı evlenmeler yolu ile tesirini yakınlarındaki zengin ailelere de yaymıştır. Bu gücü bağımsız bir Kürdistanın

¹⁶¹ Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918- 1965)*, s.134.

¹⁶² Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Tekin Yayınevi, Ankara, s.161.

bağlamında sürdürmeyi amaçlayan Şeyh Sait, kendi aşiretini halifeliğin kaldırılması ve hükümetin “kafirce” siyasetine karşı bir ayaklanmaya çağırmıştır.¹⁶³

Sertlik taraftarlarına ve Cumhurbaşkanı’na, siyasi muhalefete son verebilme fırsatını veren olay 8 Şubat 1925’te Diyarbakır’daki silahlı bir ayaklanma şeklinde patlak vermiştir. Cumhuriyet tarihinde “ Şark veya Şeyh Sait İsyanı” diye geçen bu ayaklanma ve irtica hareketi olarak zuhur etmiştir.¹⁶⁴

İsyancıların ele geçirdikleri kent Elazığ olmuştur, bu da yalnızca kısa süredir. İsyanın çapı belli olduğunda, Ankara sıkı tedbirler almıştır. Meclise vaziyet hakkında bilgi verilmiştir. Yine aynı gün doğudaki vilayetlerde 1 aylık sıkıyönetim ilan edilmiş. Ve Hıyanetti Vataniyye Kanunu’nda, siyasete dinin malzeme edilmesini vatana ihanete dahil eden bir düzenleme yapılmıştır. Bu sırada Başvekil Fethi Bey, TPCF önderlerinden kendi iradeleriyle dağılmalarını istemiştir. Onlarsa, bunu reddetmiştir; Fakat Genel Başkan Kazım Karabekir, mevcut doğu siyasetin mecliste ve basında savunmuştur.¹⁶⁵

İsyanın TPCF açısından önemi şöyledir: Güneydoğu ve doğu illerinde yayılan isyanın iki boyutu vardır. Hem etnik hem de dini bir isyandır. Bu isyan, “dinle şeriatı muhafaza ve kurtarma” ve “halifeliği yeniden getirmek” gibi sloganlarla başlayıp gelişmiştir. Bu gelişmelerle birlikte Fethi Bey hükümeti gerekli önlemleri almaya çalışmıştır. Bu çalışmaları yeterli görmeyen ve daha set önlemler alınmasını isteyen Recep Bey ile Mahmut Esat Bey hükümetten çekilmiştir.¹⁶⁶

İsyanın gerçek durumu ve sebepleri yavaş yavaş aydınlanmıştır. İsyan mıntıkasından diğer yerlerden gelen haberlerle muhtelif kaynaklardan elde edilen malumattan anlaşılmıştır ki; hedef, halkı din propagandası ile ayaklandırıp Doğu ve Güneydoğu illerimizde güya bağımsız bir Kürt devleti kurmak memleketin diğer kesimlerinde müstakil ve İnkılapçı Türkiye Cumhuriyeti’ni yıkarak yabancıların vasiliği altında padişahlığın iadesini sağlamaktır.¹⁶⁷ Bu arada CHF içinde bazı kişilerin, Fethi Bey üzerindeki baskıları artmıştır. 2 Mart’ta Fethi Bey, Mustafa Kemal’in de daha sıkı

¹⁶³ Kinross, a.g.e., s.465.

¹⁶⁴ A. S. Örgüven, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s.31.

¹⁶⁵ Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar I*, s. 315.

¹⁶⁶ Öz, a.g.e., s.94.

¹⁶⁷ Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar I*, s. 315.

önlemler alınmasını isteyen katı çizgilerden yana çıkışı üzerine CHF grubundaki güven oylamasını kaybetmiş, bunun üzerine Fethi Bey istifa etmiştir.¹⁶⁸

21 Şubat'ta İsmet İnönü aniden İstanbul'dan Ankara'ya dönmüştür. Bu sırada bile onun böylesine aniden geri çağrılmasını nedeni basın ve kamuoyunca bilinmemektedir. Ankara'ya vardığında istasyonda Fethi Bey veya başka bir bakan tarafından değil Mustafa Kemal tarafından karşılanmıştır. Bu durum oldukça olağan dışıdır ve İsmet Paşa'nın geri çağrılmasına, Fethi Bey'in karşı olduğu şeklinde yorumlanmıştır.¹⁶⁹ 21 Şubat'ta Ankara'ya gelen İsmet Paşa, kabine toplantılarına katılmaya başlamış, Fethi Bey'in istifasından sonra İsmet Paşa Başvekil olmuştur.

2.2.3.2. Takrir-i Sükun Kanunu (4 Mart 1925) ve İstiklal Mahkemeleri

23 Şubat 1925 günü toplanan Vekiller Heyeti, anayasanın verdiği yetkiye dayanarak; Dersim, Muş, Urfa, Ergani, Mardin, Siverek, Siirt, Van, Bitlis ve Hakkari dolaylarıyla Kiğı ile Hınıs kazalarında bir ay müddetle sıkı yönetim ilanına karar verilmişti.¹⁷⁰ Bu hususta Başvekillikten TBMM Reisliği 'ne yazılan tezkerede sıkıyönetim ilanına gerekli sebep olarak Ergani vilayetinin bir kısmından devletin kolluk kuvvetlerine karşı silahlı isyanın Diyarbakır, Elazığ ve Genç vilayetlerinde meydana gelmiş ve genişlemeye uygun görülmüş olduğu ileri sürülmüştür. İcra Vekilleri Heyetinin 25 Şubat 1925 tarihli Malatya vilayeti de sıkıyönetim mıntıkası içine alınmıştır.¹⁷¹

Gerekli görülen harp divanları kurulmuş, isyan yerine çevredeki askeri kıtalar da sevk edilmeye başlanmıştır. Aradan 10 gün kadar geçtiği halde hükümet tarafından henüz TBMM' ye gerçek durum hakkında bilgi verilmemiştir. Bu yüzden Meclis üyeleri büyük bir heyecan ve huzursuzluk içindedir. Hükümet, 24 Şubat 1925 te önce Fırkayı Umumiye Heyetine sonra da TBMM'ye gelerek kendi görüşüne göre olumlu durumu izah etmiştir.¹⁷²

İsmet İnönü Hükümeti'nin kurulması sonucunda yeni hükümet, kendisine olağan üstü yetkiler sunan Takriri Sükûn Kanununu meclise kabul ettirmiştir. Mecliste yapılan tartışmalar genellikle İstiklal Mahkemelerinin açılması ona tanınan yetkilerin

¹⁶⁸ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.247.

¹⁶⁹ Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s.107.

¹⁷⁰ *Düstur*, (1934), C.6 (Üçüncü Tertip), Ankara Başvekalet Matbaası, Ankara, s.105

¹⁷¹ *Düstur*, C.6, (Üçüncü Tertip), s.106.

¹⁷² Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar I*, s.318.

çerçevesinde olmuştur. İdamın mahkemelere bırakılması en fazla eleştirilen konu olmuştur. Takriri Sükûn kanunun teklifi, 22 olumsuz oya karşılık 122 oy ile kabul edilir.¹⁷³

Güney Doğu illerinde başlayan bu isyanı bastırma adına hazırlanan Takriri Sükûn Kanunu, İsmet Paşa'ya ülke yönetiminde daha etkin olma fırsatı vermiştir. İki yıllık bir süre için hükümet “isyan ve irticayı” teşvik edici herhangi bir kuruluşu veya yayını yasaklayıp kapatabilecekti.

Takriri Sükûn Kanunu, 2 yıllığına hükümet ve kamusal düzeninin bozulmasına sebep olduğu gerekçesiyle tüm örgüt veya yayınları idarî tedbirler ile yasaklayabilme yetkisini vermiştir.¹⁷⁴ 1925'te iki yıl için çıkarılan kanun yasanın yürürlük süresi 1929'a kadar uzatılarak, toplam 4 yıl boyunca yürürlükte kalmıştır.¹⁷⁵

Türkiye Cumhuriyeti'nde asayiş, huzuru, güvenliği ve en önemlisi ülkede birlik ve bütünlüğünü sağlam üzere, Şeyh Sait ve benzerlerinin kanlı ve bölücü saldırılarından vatani korumak üzere gündeme gelen ve gerçekleri, meclis içinde İsmet İnönü tarafından izah edilen kanun, muhalefetçe tenkit edilmiştir.

İleri derecede Cumhuriyetçi olduklarını iddia eden muhaliflerin Mustafa Kemal, İsmet Paşa, Recep Bey, Tunalı Hilmi Bey, Mahmut Esat Bey ve onların düşüncelerini, kaygılarını paylaşan diğer vekiller gibi Cumhuriyeti korumak ve yaşatmak adına, Cumhuriyetçilerle aynı görüşleri ve endişeleri taşımamış olmaları şaşırtıcı görünmektedir. Muhalefetin tenkitlerine cevabı ve açıklamayı Recep Peker ve İsmet Paşa Meclis kürsüsüne gelerek vermişler ve Meclis içinde, çoğunluktan gereken desteği ve takdiri de almışlardır.¹⁷⁶

TBMM'de 4 Mart 1925 tarihli oturumun devamında Başvekilin 2 İstiklâl Mahkemesinin oluşturulmasına mücade edilmesini isteyen bir tezkeresi okunmuştur. Mecliste yapılan tartışmalar genellikle İstiklâl Mahkemelerinin açılması ve ona tanınmış olan yetkilerin çerçevesinde olmuştur. Kendi varlığını tehlikede gören muhalif partinin şiddetli itirazlarına rağmen bu da çoğunluğun oyuyla kabul edilmiştir. Meclisin tatile gireceği ve idam için onay gerekeceği sebebiyle mahkemelerin görev süresi 6 ay daha

¹⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, (1976), C. 15, TBMM Matbaası, Ankara, s.155

¹⁷⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.250

¹⁷⁵ Makal, a.g.e., s.162

¹⁷⁶ Öz, a.g.e., 94

uzatılmıştır. Bu şekilde yapılan uzatmalar sonucu mahkemelerin yetkileri 7 Mart 1927 tarihine kadar devam etmiştir.¹⁷⁷

TBMM tarafından kurulmasına karar verilmiş olan İstiklal Mahkemelerinden biri askeri hareketin yapılmakta olduğu isyan mıntıkasında kurulacak, bu mahkeme vereceği idam hükümlerini dahi, TBMM'nin tasdiki lüzum olmadan derhal icra yetkisine sahip olacaktır. İkinci İstiklal Mahkemesi ise askeri hareket mıntıkası dışındaki vilayetlerde milletin, Cumhuriyetin ve bazı yerlerde ilan edilen kısmi seferberliğin emniyetini bozacak, merkezi Ankara olacaktır. İlkin bu mahkemenin vereceği idam hükümlerinin TBMM tarafından tasdik edildikten sonra tatbik edilmesine karar verilmişti. Fakat sonrada TBMM'nin bir tatil devresine girdiği sırada bu mahkemeye de idam hükümlerinin hemen yerine getirilmesi yetkisi tanınmıştır. Her iki mahkeme TBMM'de yapılan seçimle kurulmuş ve Ankara'da derhal işe başlamıştır.¹⁷⁸

TPCF'liler, Anayasaya aykırı olduğu gerekçesi ile bu yasaya şiddetle karşı koymuşlardır. Bütün özgürlükleri elden alıyor, insan hakları çiğneniyor şeklinde yorumlar yapmışlardır. Ancak İsmet Paşa'yı ikna edememişlerdir.¹⁷⁹

Takriri Sükûn Kanununun uygulamaları, kanunun kabulünden iki gün sonra 6 Mart'ta İstanbul'da çıkan Tevhidi Efkâr, İstiklâl, Aydınlık, Son Telgraf, Orak Çekiç, Sebülürreşat isimli gazetelerle dergileri kapatmak olmuştur. Hükümet bu tarihten üç gün sonra İzmir'de çıkan Sadayı Hak, Trabzon'da çıkan İstiklal ile kahkaha, İstanbul'da çıkan "Presse" de Sor" isimli dört gazeteyi daha kapatmıştır. Daha sonraları Hüseyin Cahit Yalçın'ın sahibi oldu Tanin Gazetesi dahi kapatılmıştır.¹⁸⁰

Basına karşı yürütülen bu gözdağı verme programı bununla kalmaz, kimi gazetecilerse tutuklanıp İstiklâl Mahkemelerinde yargılanırlar. Şeyh Sait davasına bakan İstiklâl Mahkemesi 7 Haziran'daki bir kararla ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırttıkları iddiasına dayanarak bir takım gazetecileri tutuklatmıştır.¹⁸¹

İstiklal Mahkemesi, verdiği bir kararla mıntıkası dahilinde bulunan saf halkı dalalet ve ahlaksızlığa seyrettikleri anlaşılan bütün tekke ve zaviyeleri de kapatmıştır.

¹⁷⁷ Cemal Avcı, *İzmir Suikastı (Bir Suikastın Perde Arkası)*, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.57

¹⁷⁸ Makal, a.g.e., s.163

¹⁷⁹ Kinross, a.g.e., ss.468-469

¹⁸⁰ Tuncay, T.C. 'nde tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), s.142

¹⁸¹ Tuncay, a.g.e., s.143

Mahkeme neticesinde sanıklardan bir kısmı beraat etmiş, bir kısmı muhtelif hapis cezalarına mahkum edilmiştir. Sabık Yüzbaşı Nihat, Distolcu Nuri, Yeniköy Belediye Eski Müdürü Kemal, Arap Ağası Eski Yaver Darendeli İsmet, Distolcu Osman Darer, Şakir, Tevfik Hamdi, Romanyalı Halil ile Hacı Asli adındaki şahısların Hıyaneti Vatanîye Kanununa göre asılarak idamlarına oy birliği ile hüküm verilmiş ve hüküm yerine getirilmiştir. Beraat edenler olmuş ve bunlar arasında Lütfi Fikri Bey' de vardır.¹⁸²

Şeyh Sait isyanı vesilesi ile ilgili kanundan yararlanılarak girişilen genel sindirme eylemleri içerisinde Mecliste temsilcileri olan tek muhalefet partisinin kapatılacağı anlaşılmıştır. İstiklal Mahkemesinde ayaklanmayı dolaylı şekilde kışkırtma suçlaması ile yargılananların içinde TPCF yarbay Fethi Bey de vardır, duruşmasında kendi partisini suçlu çıkaracak bir delil ortaya konulamamasına karşın, beş sene hapse mahkûm edildikten sonra, 25 Mayıs 1925'te mahkeme görev bölgesindeki tüm TPCF şubeleri kapatma kararı verilmiştir.

Ankara İstiklal Mahkemesi'nde ise siyasete dini malzeme etmeleri nedeniyle yargılan Salih Paşa ve arkadaşları yine Nisan ayında partinin İstanbul'daki merkezi şubesiyle öteki şubelerinde aramaya karar verilmiştir. 3 Haziran 1925 günkü meclis toplantısında Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanarak bu partiyi yasaklama olanağı vermiştir.¹⁸³

Yasayla asker-sivil bürokrat kadro, iktidarın denetimini bir süre için rakipsiz bir biçimde ele geçirmiş ve Takrir-i Sükun Kanun ile dönem, Türk siyasi yaşamının kendine özgü bir nitelik kazanmasında ve tek parti yönetiminin oluşmasında etkili olmuştur.¹⁸⁴

2.2.3.3. İzmir Suikastı (16 Haziran 1926)

İzmir Suikastı, TPCP ve kuruluşunda önemli rol oynayan İttihatçılar için önemlidir. TPCF'nin kurucuları olan Milli Mücadele liderleri bu olay sonrası kurulan mahkemelerden sonra siyaset sahnesinden uzun ayrı kalacaklar, İttihat ve Terakki Parti'sini canlandırma çabaları ise tarihe karışacaktır. İzmir suikastının gelişi şöyle olmuştur.

¹⁸² Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar I*, s.336

¹⁸³ Tunçay, *T.C. 'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, s.417

¹⁸⁴ Makal, a.g.e. s.162

1926 yılının Haziran ayının ilk günlerinde Mustafa Kemal, Marmara kıyılarına halkı aydınlatmak için geziye çıkmıştır. Mudanya da biraz istirahat ettikten sonra yolculuğun yönünü İzmir'e çevirmiştir. 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan Anadolu geçmek için Samsun'a hareket ettiği günlerden beri İzmir onu çeşitli duygularla çekmiştir. 14 Haziranda Bursa'ya hareket edilmiş. Önce Balıkesir'e varılmış, karşılamalar törenler, söylevlerle geçmiştir. İzmir'e hareket edilmek üzereyken İzmir Valisi Kazım Dirik, Balıkesir'de bulunan Cumhurbaşkanına, “ Şahsı devletlerine kaşı tertip edildiği anlaşılan bir suikast teşebbüsü ortaya çıkarılmış olduğundan lütfen hareketlerinin ertelenmesi” ricasında bulunan bir mesaj yollamıştır. Bu isteğe uyarak Mustafa Kemal, programını değiştirmiştir. Bu arada hükümet olaydan haberdar edilmiş ve diğer çevrelere karşı olay ilk anda tamamen gizli tutulmuştur.¹⁸⁵

Suikast, bu işe katılanlardan, Şevki isminde bir motorcu tarafından haber verilmiştir. Tertipçi Ziya Hurşit'tir. Motorcuya verilen görev, suikasttan sonra Katilleri Yunan adalarına kaçırmaktır. Fakat işin başaramayacağı ve sonunu kötü olacağı korkusu bir de pişmanlık duygusu onu Emniyet Müdürlüğüne sevk etmiştir. Mustafa Kemal, ertesi gün İzmir'e gidecektir. Görünüşe göre cinayetin gerçekleşme ihtimali yüksektir. Ziya Hurşit'in yattığı o¹⁸⁶telde, bu görev teklif edilmiş ve onun yatağının altından silah ve bombalar çıkmıştır. 3.000 lira kadar para da bulunmuştur. Aynı zamanda diğer otelde yatan üç kiralık katilde yakalanmıştır. Çapur İsmail, Laz İsmail, Gürcü Yusuf bunlar yakalananlar arasındaki önemli kişilerdir.

Olayın meydana çıkması ve memlekette duyulması ile birlikte Mustafa Kemal, millete ilk beyannamesini yayınlamıştır. Ona göre bu suikast kendi şahsından ziyade, Cumhuriyete ve onun dayandığı yüksek prensiplere karşıdır. Gazi Millete neşrettiği beyannamede, bir kere daha Türk milletine ve Cumhuriyet rejimine olan inancını söylemiştir.

*“Benim naçiz vücudum bir gün gelip elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır”*¹⁸⁷

Afyon vekili Ali Bey'in başkanlığındaki Ankara İstiklal Mahkemesi İzmir'e gelmiş suikast soruşturması sonucunda öncelikler 14 kişi tutuklanmıştır. Bu suikast

¹⁸⁵ Orhan Koloğlu, *İzmir Suikastı: Son Hesaplaşma, Popüler Tarih*, Sayı: 13, İstanbul, 2001, s. 42

¹⁸⁶ Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 122

¹⁸⁷ Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918- 1965)*, s.128

girişiminden İttihatçılar, 1. TBMM dönemindeki İkinci Grup üyeleri ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticileri sorumlu tutulmuştur.¹⁸⁸

İlk duruşma 26 Haziran 1926 Cumartesi saat: 14.00'te, İzmir El-hamra Sineması salonunda başlamıştır. 13 Temmuz'u bağlayan gece, altısı TBMM üyesi olan toplam 15 kişi idam cezaları yerine getirilmiştir. Yargılanmalar Halk Fırkası ile İttihatçıların hesaplaması olmuştur. Yargılama kapsamı gittikçe genişleyerek, İttihatçıların politikaları sorgulanmaya başlanmıştır. Bu yargılamalar Cumhuriyet Halk Fırkası basınında “tasfiye” olarak nitelendirilmiştir.¹⁸⁹

TPCF'nin önder kadrosunun siyasal yaşamadan tasfiyesi, bir yıl sonra İzmir Suikastı girişimi ile olmuştur, İzmir Suikastı olayına el koyan İstiklal Mahkemesi 1926 yılı yazında Halit Akmansü dışında TPCF' de çalışmış, bütün vekilleri tutuklanmıştır.

Tutuklanan vekillerden Refet Bele, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Cafer Tayyar Eğilmez M. Kemal Atatürk'ün özel isteği ile beraat ettirilmişlerdir: geri kalan vekiller çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Tasfiye edilen muhalif politikacılar oldukça uzun bir süre siyasi yaşamın dışında tutulmuşlardır.¹⁹⁰

Üstün vasıflı ve vatansever kişilerce kurulmuş TPCF, adeta erken doğan bir prematüre çocuk gibi idi. Yaşaması büyük itina ve korumaya muhtaçtı. Muhalefetin yaşamını devam ettirmesi, iktidardan farklı hususiyetleri azaldıkça mümkündü. Fakat çok partili hayata geçişin ilk denemesi birbirini takip eden olaylar ile son bulmuştur.¹⁹¹

2.2.3.4. Menemen Olayı (23 Aralık 1930)

1924'lerin TPCF'nin yarattığı ortam içerisinde doğuda Şeyh Sait isyanı çıkmış, ayaklanma ordu gücüyle bastırılmıştır, bunun sonucunda parti kapatılmış ve de birkaç yıl sürecek olan bir suskunluk dönemine girilmiş sıkı tedbirler almıştır. İkinci tecrübe olan SCF'nin kurulması ve partide gerici ve devrime karşı kimselerin, parti yöneticilerine karşı

¹⁸⁸ Aydemir, a.g.e., s.276

¹⁸⁹ Tarık Zafer Tuna, *Türkiye'de Siyasi Gelişmeler (1876- 1938)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul. 2003, s.277

¹⁹⁰ Sezgin ve Şaylan, a.g.m., s. 2046

¹⁹¹ Yeşil, a.g.m., s. 548.

yer almaları ve bunların yarattığı ortam Menemen’de kanlı bir olayın çıkmasına sebep olmuştur¹⁹².

SCF’nin kapatılmasını takip eden günlerde, 23/12/1930’da Nakşibendî tarikatından oldukları söylenen altı yedi kişi, Manisa’dan kalkıp bir Menemen’e gelmişler, camiye basarak, aldıkları bayraklar ile “Şeriat İsteriz!” şeklinde yaygara koparmaya başlamışlardır. Bu olay, irticayı hortlatmak için uygun ortam kollamakta olduğunu göstermiştir.¹⁹³

Vakanın bütün ehemmiyeti belli olmadığı için ihtiyat zabiti Kubilay Bey askerleriyle kasabaya sevk olunmuştur. Kubilay Bey, kalabalığı görmüş ve Derviş Mehmet’in hutbesini duymuştur. Kubilay askerlerini geride bırakarak tek başına Mehdi’nin üzerine yürümüş ve tutuklamak istemiştir. Birdenbire iki silahlıdan biri tabanca ile Kubilay’ı vurmuştur. Mehdi Derviş arkasından koşmuş, yaralı geçen zabitin yakasından tutarak sürüye sürüye binek taşına getirmiştir. Hançerini çıkararak Kubilay Beyin başını kesmiş ve bayrak demirine geçirerek etrafındaki dükkânlara sicim getirtmiştir¹⁹⁴.

Menemen’de geçen olay, Hakimiyeti Milliye gazetesinde şöyle yer almıştır: Cuma 26 Kanunuevvel 1930 tarihli gazetede” Menemende irtica tahkikatı devam ediyor”¹⁹⁵, Cumartesi 27 Kanunuevvel 1930 tarihli gazetede “ Menemende Tahkikat ehemmiyetle devam ediyor”¹⁹⁶, Perşembe 25 kanunuevvel 1930 tarihli gazetede ise “ Menemen’de halkı irticaya teşvik edenler tepelendi”¹⁹⁷

Menemen olayı hemen bastırılmamakla kalmamış uzaktan yakından ilgisi görülenler hakkında hemen kovuşturmayla geçilmiştir. Bu arada o günkü gazeteler, içlerinde 90 yaşında olan Nakşibendi Kutbülaktabı Esat Efendinin bulunduğu 8 kişinin de nezaret altında bulunduğunu yazmıştır.¹⁹⁸

¹⁹² Yeşil, a.g.e., s. 548.

¹⁹³ Kili, a.g.e., s.177.

¹⁹⁴ Üstün, a.g.e., s.38

¹⁹⁵ Menemen’de İrtica Tahkikat Devam Ediyor, *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Kanunuevvel 1930, s.1.

¹⁹⁶ Menemen’de Tahkikat Ehemmiyetle Devam Ediyor, *Hakimiyeti Milliye*, 27 Kanunuevvel 1930, s.1.

¹⁹⁷ Menemen’ de Halkı İrtica Teşvik Edenler Tepelendi, *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Kanunuevvel 1930, s.1.

¹⁹⁸ Tunçay, *TC’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, s. 293.

30 Aralık 1930 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla Menemen ve çevresinde bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmiş ve daha sonra Mustafa Paşa Başkanlığında Harp Divanı adıyla askeri mahkeme kurulmuştur.¹⁹⁹

Cumhuriyetin toplum tarafından benimsenerek kurumsallaşmasında karşılaşılmış olan engellerin ve üzücü hadiselerden önünde olan Menemen hadisesi, demokratik gelişime bir darbe olmuştur. Vatanı kurtarmış olan bir askere kaşı hunharca işlenmiş olan cinayetin, düşmanların zulümlerinin acı günlerini yaşayan bir yerde geçmesi, üzüntüyü artırmıştır. Çok partili olan demokratik gelişimi sekteye uğratmış olan Menemen Olayının şoku, milli bir nefret doğurmuştur.²⁰⁰

2.3. HUKUK ALANINDA YAPILAN İNKILAPLAR VE BASINA YANSIMALARI

2.3.1. Osmanlı Hukuk Sistemi

Hukuk, bireylerin devlete ve birbirleri ile olan sosyal münasebetlerini düzenleyen kurallardır. Türk Hukuk İnkılabı, Osmanlı Devletinden devralınan hukuk sisteminin değiştirilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Böylece vatandaşların ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelen eski hukuk sisteminin tüm sakıncaları ortadan kaldırılmıştır. Osmanlı devletinin hukuk sistemi dine dayanıyordu. Hukuk kurallarında 4 temel kaynak vardı: Kuran, Hadis, İcma ile Kıyâs. Kuran'da istenen konuyla alakalı bir hüküm yoksa Hz. Peygamberin sözlerine bakılırdı. Burada bir düzenleme yok ise bütün İslam alimlerinin aynı konu üzerinde ortak bir görüşü olan İcmâya başvurulurdu. Kıyas ise çözümlenmiş olaylara benzer çözümler bulmaktı.

İslam alimleri bu 4 kaynağı farklı olarak yorumlayıp değerlendirdiklerinden ortaya farklı hukuk anlayışları çıkmıştı. Bunlara mezhep adı verilir. Osmanlı Devleti mezhepler olarak Hanefilik, Malikilik, Şafilik ve Hanbelilik mezheplerinin hukukta bulunduğu çözümleri aynı anda geçerli görüyordu. Bu sebeple, aynı tür hadiselerle farklı hukuksal çözümlerin bulunabilmesi mümkündü. Bu ise büyük karmaşıklıklara yol açıyor, kadı ve mahkeme önüne gelen vatandaşları zor durumda bırakıyordu.²⁰¹

¹⁹⁹ Tunçay, a.g.e., s.294.

²⁰⁰ Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi (TBMM-III. Dönem 1927-1931)*, C.I, s. 462.

²⁰¹ Ahmet Mumcu, *Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi-1*, Ankara, 1984, s.246

Devlet yönetimine dair kurallarsa Osmanlı Padişahları tarafınca getirilmiştir. Nitekim İslâm hukuku içinde, kamusal hukuka dair çok bir hüküm yoktu. Fakat bu alandaki yapılmış olan düzenlemeler İslam Hukuku'nun temel kurallarına aykırı olamaz idi. Ancak İslâm Hukuku'nun çağımızdaki gelişmelerle hukuksal anlayışa uymayan kimi noktaları vardı. Kadınlar, kamu yönetiminde hiçbir şekilde katılamıyorlardı. Devlet hizmetinde yer alabilmeleri mümkün değildi.

Özel hukukta erkek ve kadın eşitsizliği hakimdi. Erkek, dört kadın ile evlenebiliyor, eşlerini diledikleri zaman boşayabiliyorlar idi. Boşanmada yetki yalnızca erkeklere tanınmıştı. Kız çocuklar, erkeklere düşen mirasın yarısı kadar payı alabiliyordu. Mahkemelerde bazı hususlarda kadın şahitliği kabul edilmez, şahitlik edebilecekleri konularda ise, iki kadın tanık, bir erkek tanığın yerini tutardı. Kadın ekonomik hayata katılamaz idi. Ticari hukukta da faiz, sigorta, ipotek benzeri bugün için hayati önemde olan kimi kurumlar sıkıntılıydı. Ceza hukukunda da sıkıntılar vardı.²⁰²

Hukukla yargılama usulleri ise çok ilkel idi. Mahkeme içerisindeki tek yetkili kadıydı. Kadılar genelde denetlenmiyordu. Davadaki en mühim delilin tanık olması, adalette rüşvetin yaygınlaşmasına yol açmıştır.

İslam hukuk kuralları, farklı mezheplerin kurallarının geçerli olarak kabul edilmesi sebebiyle, biraraya getirilemiyor, sistemsiz bir şekilde binlerce fetva ve dergi içine serpiştirilmiş olarak duruyordu. Dürüst bir yargıcın bile istediği konu ile ilgili hükmü bulması imkansız denecek kadar zordu. Bu yargılamanın temel unsuru olan adaletin gerçekleşmesini engelliyor ya da geciktiriyordu²⁰³.

Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları, bağlı bulundukları cemaatlerin içinde dinsel hukuka tabi idiler. Evlenme, veraset ve nafaka benzeri hukuksal ilişkilerde Osmanlı hukukunun dışında; hayatlarını devam ettiriyorlardı.

Osmanlı topraklarında yaşayan yabancılara ise kapitülasyonlarla kendilerine her alanda sağlanan ayrıcalıklar hukuk alanında da sürmüş, kendi konsolosluk mahkemelerini işletiyorlardı. Şu halde Osmanlı topraklarında yaşayan insanlar, farklı hukuk sisteminde tabiydiler. Osmanlı devletinde bugün tüm uygar devletlerin en doğal özelliği hukuk birliği

²⁰² Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, op. cit., op. cit., s.234.

²⁰³ Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İstanbul, 1981, s.156.

yoktu.²⁰⁴ Osmanlı devletinde Müslümanların din özgürlükleri de yoktu. Herkes ibadet etmek zorundaydı. İslam dininden çıkanlara ölüm cezası uygulanırdı. Dinsel temellere dayanan bir devlete, ‘ Kur’an yada hadislerden kaynaklanan bazı hukuk kurallarını değiştirmek mümkün olmuyordu.’²⁰⁵

2.3.2. Teşkilatı Esasiye’nin Kabulü (1921)

Rejim temelleri ile alakalı en mühim adım 1921’de kabul edilen Teşkilatı Esâsiye Kanunuyla yani 1921 Anayasası ile atılmıştı. Bu anayasa, bütün olarak bakıldığı taktirde millet egemenliği ve parlamentonun üstünlüğü ilkelerini esas alan ve seçilmiş organların memurlar üzerindeki otoritesini tesis eden demokratik bir içeriğe sahiptir.

M. Kemal’in 17/03/1920 tarihinde yayınlamış olduğu İntihâbât Tebliği toplanacak yeni meclisteki seçim usullerini belirtiyordu. Nüfusa bakılmadan her livadan 5 kişi seçilecek idi. Bunları belediye meclis üyeleri ile Müdafa-i Hukuk Cemiyeti yerel idare kurulları seçecek idi. Meclis-i Mebusundan gelen üyeler ise seçilmiş üye gibi kabul görecektir. Bu yolla seçilenler Ankara’da toplanıp 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi toplantısını gerçekleştirdiler. 20 Ocak 1921’de ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nu kabul ettiler.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun kabulünde 1876 Kanun-ı Esasi’nin değiştirilme usulünü ön gören 116’ncı maddedeki 3/2 çoğunluğa uyulmamıştır.²⁰⁶ Teşkilat-ı Esasiye’nin öteki Osmanlı ve de Türk Anayasalarına nazaran hazırlanışı yönünden daha demokratik olduğunu söylenebilir.

1921 Anayasası, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti’nde ulusal egemenliği hakkıyla temsil eden bir meclisçe yapılan bir anayasadır. Kanun-ı Esasi, padişahça atanan bir komisyon tarafından hazırlanarak, padişahın fermanı ile ilan edilir. 1924 Anayasası ise tek partinin olduğu, örgütlü muhalefetin olmadığı bir meclis tarafından yapılmıştır. 1961 ile 1982 Anayasalarını hazırlayan Meclisler de, genel oya dayanan bir seçim ile oluşan yasama organları değiller idi”²⁰⁷

²⁰⁴ Ahmet Mumcu, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi -1*, Ankara, 1984, s.147.

²⁰⁵ Mumcu. a.g.e. s.156.

²⁰⁶ Tanör, a.g.e., s.191.

²⁰⁷ Özbudun, a.g.e., s.59.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, kendisini “Kanun-ı Esasî” şeklinde değil, “Teşkilat-ı Esasiye” şeklinde isimlendirmiştir²⁰⁸. Teşkilat-ı Esasîye’nin 3/2 gibi bir çoğunlukla yapılmaması, bunun bir “anayasa” olmadığı manasına gelmez. Yine, yapılışı esnasında Kanun-ı Esasî’nin ilgili maddesindeki ön görülen şekle uyulmaması onun “anayasa” olmadığı manasına gelmez. Şayet uyulsaydı, Teşkilat-ı Esasiye’yi yeni bir anayasa değil, Kanun-ı Esasî’deki bir değişiklik şeklinde kabul gerekirdi. Keza bu takdirde, 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu, bir tali kurucu iktidar olayı olurdu. 1921 Teşkilat-ı Esasîye Kanunu bir asli kurucu iktidar tarafınca yapılan yeni bir anayasadır.

Teşkilat-ı Esasiye, Kanun-ı Esasî’yi yürürlükten kaldırmamıştır. Kanun-ı Esasî’nin Teşkilat-ı Esasîye ile çelişmeyen hükümleri geçerliliklerini muhafaza etmektedir. Fakat bu hükümlerdeki geçerlilik 1876 iktidarından değil, 1921’deki kurucu iktidarın iradesindendir.²⁰⁹

Teşkilat-ı Esasiye’de kendisinin adı kanunlardan üstünlüğünü belirten eden bir hüküm mevcut değildir. 1921 Teşkilat-ı Esasiye’nin “yumuşak bir anayasa” olduğu ve kanunlar gibi değiştirileceği neticesine varılabilir. Aslında biçimsel anayasa anlayışına göre, anayasalar kanunlardan üstündür ve kanunlardan farklı yöntemlerle yapılan hukuksal metinlerdir. Bu sebeple Teşkilat-ı Esasiye anayasa anlayışına göre, anayasal niteliğine sahip olmadığı söylenebilir.²¹⁰

Teşkilat-ı Esasîye, “Türk Devleti” yerine, “Türkiye Devleti”nden bahseder. Cumhuriyeti ilan eden 29 Ekim 1923 tarih ve 364 sayılı Teşkilât-ı Esasîye Kanununu değiştiren Kanunda “Türkler”den değil, “Türkiye”den bahsedilmektedir. Hilafetle saltanatı ayıran 2 Kasım 1922 tarih ve 308 sayılı Meclis Kararında “Türkiye Halkı”ndan bahsedilir. 1921 Teşkilat-ı Esasiye çok net bir biçimde ulusal egemenlik prensibini ilan eder. Aslında Kanun-ı Esasî yürürlükten kaldırılmamış bile olsa, egemenliğin hükümdâra ait olduğu sistemden farklı bir sisteme geçildiği ortadadır²¹¹

Teşkilat-ı Esasiye, meclis hükümeti sistemini kurmuştur. Hükümet sistemleri anayasa hukuku teorisinde “kuvvetler ayrılığı ile kuvvetler birliği sistemleri” biçiminde

²⁰⁸ 20 *Kânun-ı Sani 1337 (20 Ocak 1921) Tarih ve 85 sayılı Teşkilât-ı Esasîye Kanunu*, Ceride-i Resmîye, 1-7 Şubat 1337 (1921); Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 1, s.196-199.

²⁰⁹ Mumcu, a.g.e., s.168.

²¹⁰ Tanör, a.g.e., s.193.

²¹¹ Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, op. cit.2, s.6.

2'ye ayrılır. Kuvvetler ayrılığında yasama ile yürütme ayrı organlara verilir. Bu sistemler ise kendi içerisinde 2'ye ayrılır. Yasamayla yürütmenin birbirinden kesin bir biçimde ayrılmış olduğu sistemlere “başkanlık sistemi”, yumuşak dengeli bir biçimde ayrılmış olduğu sistemlere ise “parlamentar sistem” denilir. Kuvvetler birliğinde, yasama ile yürütme aynı organdadır. Yasama ile yürütme organında toplanmış ise, “mutlak monarşi” ya da “diktatörlük” vardır. Yasama ile yürütme yasama organında ise, “meclis hükümeti” ya da “konvansiyonel rejim” vardır²¹².

Teşkilat-ı Esasiye’de devlet başkanlığı makamı mevcut değildir. Bunun sebebi muhtemelen Meclisin üyelerinden bir kısmının saltanatın devamını istemeleridir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, Ergun Özbudun’un gözlemlemiş olduğu gibi, Teşkilat-ı Esasiye, normalde devlet başkanında olması gerekli olan bazı fonksiyonları, “Büyük Millet Meclisi başkanı”na vermiştir²¹³. Teşkilât-ı Esasîye Kanununun Meclis Başkanına verdiği Vekiller Heyeti kararlarını onaylama yetkisi de parlâmenter rejimlerde devlet başkanına ait olan bir yetkidir²¹⁴.

Teşkilat-ı Esasiye’de yürütme “İcra Vekilleri Heyeti”nce kullanılıyordu. Fakat bu kanun heyetin nasıl seçileceğini ön görmüyordu. Teşkilat-ı Esasiye’nin sekizinci maddesine göre vekiller, “kanun-ı mahsus mucibince” seçilecekler idi. Vekillerin seçimi Meclise ait bir yetki olmuş olduğu gibi, görevden alınmaları da Meclise ait olan bir yetkidir.

Yargı, Teşkilat-ı Esasiye’de düzenlenmemiştir. Bu konuda Kanun-ı Esasînin hükümlerinin yürürlükte. Fakat uygulama öyle olmamıştır. Teşkilat-ı Esasîye kuvvetler birliğini ve meclis hükümetini benimsemiştir. Kuvvetler birliği yasama ve yürütmenin tek elde toplanmasını öngörür. Yargının da aynı ele verilmesi meclis hükümetinde yoktur²¹⁵. Bu dönemde yargının da Meclisin elinde olduğu fikri hakim olmuştur. Bu düşünce ile istiklal mahkemeleri kurulur. Bu mahkemelerdeki mülahazalar hukuki olmaktan çok, siyasal ve tarihsel niteliktedir.²¹⁶

²¹² Kemal Gözler, “Cumhuriyet ve Monarşi”, *Türkiye Günlüğü*, Kasım-Aralık 1998, Sayı 53, s.27-34.

²¹³ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, C.1, s.234.

²¹⁴ Mumcu, a.g.e. s.159.

²¹⁵ Ergün, a.g.e., s.47.

²¹⁶ Nevin Genç, *Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi*, C.1, Yükseköğretim Yayınları, Ankara, 1989. s.246.

TBMM, Osmanlı hakimiyetini ve anayasasını artık tanımadığı içindir ki, 20 Ocak 1921 tarihinde yeni yeni devletin temel kuruluşunu saptayan bir Anayasa'yı kabul etmiştir. Bu Anayasanın ilk maddesinde, hakimiyetin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğu ilkesi yer almıştır. Devletin sistemi, halkın geleceğini bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayanıyordu. Yeni Devleti halk yönetiyordu, meclis halkın seçtiği temsilcilerden oluşuyordu. Halk kendi adına kullanmak üzere yasama ve yürütme yetkilerini TBMM'ye vermiştir.²¹⁷

Anayasa'nın üçüncü Maddesinde 'Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur,' denilmekte, böylece egemenliği Osmanlı hanedanından Türk milletine hukuken de geçtiği açıkça ifade edilmiştir. Bu, Osmanlı hukuk sisteminin artık inkar edildiğini de göstermiş oldu. Bu nedenle, Türk Hukuk İnkılabının ilk basamağı olan ve kongrelerde çeşitli şekillerde açıklanan milli hakimiyet ilkesi, 1921 Anayasasında yerini almıştır.²¹⁸

Mustafa Kemal, Türk Milletinin saygın ve onurlu yaşaması için tam bağımsızlığın ve milli hakimiyetin şart olduğunu biliyordu. Bu nedenle de gerçekleştirdiği ilk inkılap, milli hakimiyet ilkesi olmuştur.

2.3.3. Şer'iyye Mahkemelerinin Kapatılması ve Yeni Anayasanın Kabulü (1924)

Türk Hukuk İnkılabı yolunda atılan adımların pekiştirilmesi için yeni bir Anayasa yapılması gerekiyordu. 1921 Anayasası, hazırlanmış olduğu ortamdaki olumlu olmayan şartlar sebebiyle kısa ve eksik bir anayasaydı. Artık hilafeti, saltanatı kaldırmış Türkiye Cumhuriyetinin ilkelerinin yer alacağı, gereksinimleri karşılayabilecek bir düzenlemenin yapılması gerekmektedir. Bu sebeple Anayasa hazırlama komisyonun hazırlamış olduğu tasarı, 20/04/1924'te Mecliste kabul edilip yürürlüğe girmiştir.²¹⁹

105 maddeden müteşekkil bu Anayasa'da hakimiyetin kayıtsız şartsız Türk Ulus'unda olduğu ifade edilmiştir. Anayasa'da Türkiye Devletinin rejiminin Cumhuriyet olduğu, dilinin Türkçe, dininin İslam, başkentinin ise Ankara olduğu belirtilmektedir. Yargı bağımsızdır. Kamu hürriyetleri ise tanzim edilmiştir. Kamu hürriyetleri olarak; kişi dokunulmazlığı, mal dokunulmazlığı, kanunlar önünde eşitlik, işkence ve eziyet yasağı,

²¹⁷ Genç, a.g.e., s. 248.

²¹⁸ Ergün, a.g.e., s.51.

²¹⁹ Tanör, a.g.e., s.209.

konutsal dokunulmazlık, yazışmaların dokunulmazlığıyla hak arama hürriyetleri sayılmıştır.²²⁰

1924 Anayasasıyla devletin bütün faaliyetlerinin kanunlara uygunluğu temin edilmiş, böylelikle Hukuk Devleti gerçekleştirilmiştir. Bu Anayasa, Hukuksal devrimlerin en önemli görünüşüdür.²²¹

2. dönem TBMM, seçimlerden sonra, yeni bir anayasayı yapma sorunu ile karşı karşıyaydı. Öyle ki, Kanun-ı Esasî resmen ilgâ edilmemişti. Teşkilat-ı Esasîye ise yeni devletin gereksinimlerini karşılayacak düzeyde detaylı değildi.²²²

2. dönem TBMM, yeni bir anayasayı yapma adına özel seçilmiş bir “kurucu meclis” değil idi.²²³ Anayasaya ait tasarı Kanun-ı Esasi Encümenince hazırlandı. Bu tasarı Genel Kurul’a sunuldu. Mecliste hangi çoğunlukla kabul edileceği belli değildi. Yeni Anayasa, toplantı yeter sayısı olan üye sayısının salt çoğunluğun üçte ikisinin oyuyla kabul edilir. Yeni Teşkilât-ı Esasîye 20 Nisan 1924’te kabul edildi.²²⁴

1924 Teşkilat-ı Esasiye’si “sert” bir anayasadır. Yani değiştirilmesi adi kanunlardan daha zordur. Değişiklik teklifleri, üye tamsayısının üçte birince imzalanmalı ve üyelerin üçte ikisi tarafınca kabul edilmelidir. 102. maddede devletin Cumhuriyet olduğuna dair ilk maddenin değiştirilebilmesi yasaklanmıştır. 1924 Teşkilât-ı Esasiye’sinde değiştirilemeyecek başka bir madde bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanı zorlaştırmacı veto yetkisi verilmemiştir. Cumhurbaşkanı üçte iki çoğunlukla kabul edilen anayasa değişikliğini ilân etmek zorundadır²²⁵.

1924 Teşkilat-ı Esasiye’nin muhtevası devletin ana organlarının kuruluşu ile temel hak, özgürlüklere dairdir. 1924 Teşkilât-ı Esasîye’nin şekilsel manada anayasal nitelikte olduğu tartışmasızdır. 1924 Teşkilât-ı Esasîyesi, diğer kanunlardan üstün olduğunu ilan etmektedir²²⁶.

²²⁰ İ. Turan, *Cumhuriyet Tarihimiz*, İstanbul, 1965, s.73.

²²¹ Genç, a.g.e., s. 250.

²²² Özbudun, a.g.e., s.9.

²²³ Tanör, a.g.e., s.241.

²²⁴ 20 Nisan 1340 (1924) tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasîye Kanunu, Resmî Gazete, 24 Nisan 1924; Düstur, 3. Tertip, Cilt 5, s.576.

²²⁵ Kemal Gözler, *Anayasa Normlarının Geçerliliği Sorunu*, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, s.277-280.

²²⁶ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, . C.2, s.256.

1924 Teşkilât-ı Esasîye'nin ilk biçimine göre, “Devletin dini İslam’dır”. Bu hüküm 1928’de anayasadan çıkarılmıştır. 1937 tarih ve 3115 sayılı Kanunlayşa Devletin niteliklerinin arasında “lâiklik” de eklenmiştir.²²⁷

1924 Teşkilat-ı Esasiye’sine göre, “egemenlik kayıtsız, şartsız milletindir.” Bu hüküm 1921 Teşkilât-ı Esasîye’si ile aynıdır. Anayasaya göre, egemenliğin sahibi millettir. Fakat bu egemenlik hakkı millete doğrudan ait değil, temsilci olan TBMM’ye aittir (m.4).²²⁸ Cumhuriyet Halk Partisinin “6 umde”si (milliyetçilik, cumhuriyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik) 1937’de 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanununun 2. maddesine dahil edilmiştir²²⁹.

1924 Teşkilât-ı Esasîye’si, “çoğunlukçu” demokrasi anlayışındadır.²³⁰ Temellerini Rousseau’nun görüşlerinden alan çoğunlukçu demokrasi, çoğunluğun iradesinin, “genel irade” olduğunu, kabul eder. Çoğunluğun iradesi kamunun menfaatine yöneliyor ise bu iradeye uyulmalıdır. Ülkeyi çoğunluk istediği şekilde yönetmelidir.²³¹

“Çoğunlukçu demokrasi” ise çoğunluğun yönetme hakkını inkar etmemek ile beraber, bu hakkın sınırlandırılmasının üstünde durur. Buna göre, çoğunlukta yönetme hakkı mutlak değildir. Çoğunlukta yönetim hakkı azınlıkların temel haklarıyla sınırlanmıştır. Bu anlayışta, çoğunluğun yönetsel haklarına sınırlar koyan tedbirlere ve kurumlara gereksinim vardır²³². 1924 Anayasası, “çoğunlukçu demokrasi”yi benimsemiştir. Egemenlik, “kayıtsız ve şartsız” TBMM tarafınca kullanıldığına göre, Meclisin iradesi de sınırsızdır.

1924 Anayasasında tanınmış olan haklarla hürriyetlerin yargı güvencelerinin bulunmaması, temel hakların sınırlandırılmasının ölçütlerinin bulunmaması, çoğunlukçu demokrasi anlayışının pekişmesine ve azınlıklara ait hakların da korunamamasına neden olmuştur.

²²⁷ Özbudun, a.g.e., s.49.

²²⁸ Genç, a.g.e., s. 261.

²²⁹ Batum, a.g.e., s.549.

²³⁰ Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, C.1., s.11-12.

²³¹ Arsel, *Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları*, op. cit., s.151-152.

²³² Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, Afa Yayınları, İkinci Baskı, 1996, s.125-204.

2.3.4. 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanununda Yapılan Değişiklikler

20 Nisan 1340 (1924) ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasîye Kanunu (Resmî Gazete, 24.4.1924; Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 5, s.576) nda beş değişiklik yapılmıştır:

1. 11 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı Kanunla Teşkilât-ı Esasîye Kanununun 2, 16, 26 ve 38'inci maddelerinde değişiklik yapılmıştır (Resmî Gazete, 14.4.1928, Sayı 863; Düstur, Tertip 3, Cilt 9, s.273).

2. 10 Kanunuevvel 1931 tarih ve 1893 sayılı Kanunla Teşkilât-ı Esasîye Kanununun 95'inci maddesinde değişiklik yapılmıştır (Resmî Gazete, 15.12.1931, Sayı 1976; Düstur, Tertip 3, Cilt 13, s.25).

3. 5 Kanunnuevvel 1934 tarih ve 2599 sayılı Kanunla Teşkilât-ı Esasîye Kanununun 10 ve 11'inci maddelerinde değişiklik yapılmıştır (Resmî Gazete, 11.12.1934, Sayı 2877; Düstur, Tertip 3, Cilt 16, s.36).

4. 10 Kanunnuevvel 1937 tarih ve 3115 sayılı Kanunla Teşkilât-ı Esasîye Kanununun 2, 44, 47, 49, 50, 61, 74 ve 75'inci maddelerinde değişiklik yapılmıştır (Resmî Gazete, 13.12.1937, Sayı 3533; Düstur, Tertip 3, Cilt 18, s.307).

5. 10 Teşrînisânî 1937 tarih ve 3272 sayılı Kanunla Teşkilât-ı Esasîye Kanununun, 44, 47, 48, 49, 50 ve 61'inci maddelerinde değişiklik yapılmıştır (Resmî Gazete, 1.12.1937, Sayı 3773; Düstur, Tertip 3, Cilt 19, s.37).

2.3.5. Medeni Kanun (1924-1937)

Osmanlı İmparatorluğunda uzun çalışmalar sonucunda hazırlanan ve 10 yılda on 16 kitap şeklinde hazırlanmış olan Mecelle 1878'de tamamlanmıştır. Mecelle, İslam hukukunun dünya işleriyle alakalı hükümlerini içeren bir nevi medeni kanundur. Dağınık şekildeki kaideler biraraya getirilmiştir. Medeni kanun ile alakalı olan kaidelerin bir bölümü Mecelle'de yer alır. Şeri mahkemeler yanına Nizamiye Mahkemeleri kurulduğunda, biri dinî diğeri de medenî iki tür mahkeme oldu. Bu ise bazı karışıklıklara sebep olmuştur. Mecelle de pek çok yönden yeterli değil idi.²³³

Yetersiz ve eski olan hukuksal sistem bir kenara bırakılarak, çağın gereksinimlerini karşılayabilecek yeni bir hukuki sisteme geçilmesi gerekiyor idi. Atatürk, eski hukuki düzenin yetersizliğini örneklerle açıkladıktan sonra “Bütünüyle yeni

²³³ Enver Ziya Karal, *Atatürk ve Devrim*, T.C. Ziraat Bankası Yayınları, Ankara, 1980, s.123.

kanunlar yapıp eski hukuki ilkeleri temelden sökme girişimindeyiz” demektedir. Medeni kanun ise hukukta temel sayılmaktadır. Nitekim aile, kişi, eşya, borçlar ve veraset hukuklarını ihtiva eder. Türk vatandaşının yaşamını düzenleyecek, sistemleştirecek bir kanuna olan gereksinimi karşılama amacıyla yeni bir medenî kanuna gereksinim duyulmuştur.²³⁴

Kadın problemi, erkeklerin kadınlar hakkında aşağılayıcı ve küçültücü anlayışlarından kaynaklanmıştır. Osmanlı imparatorluğunda kadınların alınarak satıldıkları pazarlar vardır. Kadınlar satın alındıkları gibi, hediye de verilebiliyorlardı. Çok kadınla evlilik şeriat tarafından onaylanmıştı. Evlenmede kadınların isteği söz konusu değildi. Boşanma, erkeğin idaresi ile olurdu. Mirasta, şahitlikle kadın erkeğin yarısı kadardı. Eğitim hayatı sınırlı idi. Ekonomik olarak çalışma özgürlüğünü elde edememiş idi.²³⁵

11 Eylül 1924te yirmi hukukçudan oluşan kurul komisyonu, İsviçre’deki Medeni Kanunu Türk ihtiyaçlarına göre düzenlemeye başladı. Komisyon üyeleri, İsviçre Üniversitesinde öğretim görmüş kişilerden oluşuyordu. Başlarında dönemin adalet bakanı bulunuyordu. Komisyon, Fransız Kanununun eskimesinden, Almanya’nın eksik ve muğlak görüldüğünden, İsviçre Medeni Kanunu’nu inceledi, Ankara ise İsviçre Kanunu’nun uygulanmasını kararlaştırdı.

Medenin Kanunun kabulüyle ciddi bir boşluk doldurulmuş oldu. 1924’teki Anayasanın getirdiği demokratik yapının tabii bir neticesi ve de onu tamamlamış olan bu kanunla kadınlar önemli kazanımlar elde etmiştir. Medeni Kanun, yeni devletin Osmanlıdaki hukuksal dayanaklardan ayrılması yönünden TBMM tarafınca çıkarılan kanunların en önemlilerindendir. Medeni Kanun şeriat konusundan ve Mecelleden ayrı şekilde, aile hukuku, veraset hususunda kadını erkek ile eşit duruma getirilmesi ile önemli değişiklikler yapmıştır. Birden çok kadınla evlenme ortadan kaldırılmıştır. Evlenme ve boşanmada kadınlar söz sahibi olmuştur. Kadınlar, farklı kurumlarda görevler almaya başladı. Veraset hususunda erkeklerle eşit şartlara geldiler. Fakat Anayasada henüz

²³⁴ Genç, a.g.e., s.250.

²³⁵ Karal, a.g.e., s.125.

kadınlara seçme - seçilme hakkı tanınmamıştır. 1930'da mahalli seçimlerde seçme ve seçilme, 1934'te ise milletvekili seçilebilme hakkını elde etmişlerdir.²³⁶

Medeni Kanunun Kabulünden sonra 14 Haziran'da Adliye Vekaleti, bir yönetmelik yayınlayıp evlenme ve boşanma fasıllarını düzenlemiştir. Bunu ise savcılıklara ve de ihtiyar heyetlerine yollanmıştır. Medeni kanunun 4 Ekim 1926'dan itibaren uygulanmaya başlanacağı her yerde duyurulmuştur.²³⁷

2.4. TOPLUMSAL VE SOSYAL ALANDA YAPILAN İNKILAPLAR VE BASINA YANSIMALARI

2.4.1. Kadınların, Siyasi ve Sosyal Alanlarda Erkeklerle Eşit Haklara Sahip Olması (1934)

Medeni kanunun kabulünden önce Atatürk, kadın hakları hususunda neler yapacaklarını da ima eden şu sözleri söylemişti: “Bir toplum, erkek ve kadın denilen iki cinsiyetten meydana gelir. Mümkün müdür ki, kütleye ait bir parçayı ilerletelim, ötekini de öyle bırakalım? Kâbil midir ki, bir milletin yarısı zincirlerle bağlı olsun, öteki kısmı göklere çıkabilsin.”²³⁸ Bu fikirler doğrultusunda, İsviçre Medeni Kanunu kabul edildi, bu kanun, Türkiye’de eski hukuk sistemini ortadan kaldırarak modern bir aile hukuk getiren, büyük bir inkılap özelliği taşımaktadır. Medeni Kanunun aile hukukunda getirdiği yeniler şunlardır;

Erkeklerin çok kadın ile evlenebilmesi kaldırılmış, tek eşle evlenme mecburiyeti getirilmiştir. Evlenmede taraftarların rızâsı ve resmi nikah gerekir. Boşanma bazı koşullara bağlanmış ve hakim kararına bırakılmıştır. Kadınlara da boşanma hakkı tanınmıştır. Boşanmadan sonra kadının güvencesi sağlanmaya çalışılmıştır. Hukuk önünde (Şahitlik ve mirasta) kadına eşit hak verilmiştir²³⁹.

Aile hukukunda büyük bir inkılap yapan Medeni kanundan sonra, 1930'da çıkan Belediye ve 1934'te çıkan Milletvekili Secimi Kanunlarıyla da kadınlara, erkeklerle eşit siyasi haklar(seçme ve seçilme) verilmiştir. Böylece Osmanlı döneminde hakları için

²³⁶ Genç, a.g.e., s.247.

²³⁷ Turhan Feyzioğlu, *Atatürk ve Kadınlar Hakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1968, s.545.

²³⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Ankara 1959, 2.Basım. s. 216.

²³⁹ Akyüz, “Atatürk'ün Aile Hukukuna İlişkin Devrimler”, *Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu*, Ankara, A. Ü. Eğitim Fakültesi Yay. 1981, s.81.

büyük mücadele vermesine rağmen amacına ulaşamayan Türk Kadını, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet ile kişi, insan ve vatandaş olarak tüm siyasi, hukuki, ekonomik haklarına kavuşmuş oldu. Her alanda eğitim yapabilme, çalışabilme imkânları, sosyal hayatın tüm kapılarını da toplumun yarısını oluşturan kadınlara açılmış oldu²⁴⁰.

İtalya, Fransa gibi Avrupa'nın gelişmiş toplumlarında, kadınlara siyasi haklarının İkinci Dünya Savaşından sonra verildiği göz önüne alınırsa, bu alanda yapılan İnkılabın değeri daha iyi ortaya çıkar. Türkiye Cumhuriyeti, Anayasasından en küçük yönetmeliklere kadar cinsler arası eşitliği her alanda kabul etmiş ve uygulamıştır.²⁴¹

2.4.2. Şapka ve Kıyafet İnkılabı (Şapka Kanunu) 25 Kasım 1925

Şapka kanunuyla kıyafete dair tanzimler toplumun gündelik hayatındaki mühim bir değişimi işaret etmektedir. Bu sahada yeniliklere gereksinim duyulması batılılaşmayla beraber meydana çıkmış, genelde memurlarının giyimlerinden başlamak şeklinde batılı toplumlar tarafınca benimsen giyimler Türklerin de yaşamına girmeye başlar. II. Mahmut döneminde fes sarığın yerini alır iken, Cumhuriyetle birlikte fesin yerini şapka alacaktır.²⁴²

Şapka mevzusu ilk olarak 1915'te Batıcılık akımı bağlamında dillendirilmiş, fesin yerini artık şapkanın alacağı doğrultusunda fikirler dile getirilmiştir. Fakat fesin halk arasında dinsel bir sembol şeklinde görülmesi bu görüşe geçerlilik kazandırmamıştır. Cumhuriyetin ilanının sonra 1924'te İskilipli Atıp Hoca tarafından şapka aleyhinde bir kitap kaleme alındı.²⁴³

M. Kemal Paşa, 1925'te Kastamonu'ya yaptığı seyahat esnasında Türkiye'nin dış görünüşüyle de uygar olması gerektiğini ifade etmiş, giyilmesi gerekli olan kıyafetlerin tanımını yapmış, bu kıyafetleri tamamlayacak olan başlığa ise “şapka” dendiğini belirtmiştir. Ardından 02/09/1925'te Bakanlar Kurulu Kararıyla devlet memurlarının müşterek kıyafetler ve de şapka takma mecburiyeti getirilmiştir. Daha sonra din adamlarının kıyafetlerinin hususunda düzenlemelere gidilmiş, din adamı olmayanların bu kıyafetlerle gezmeleri men edilmiştir. M. Kemal'in üstünden hassasiyet

²⁴⁰ Ergün, a.g.e., s. 47.

²⁴¹ Gülnihal Bozkurt, “Türk Kadının Hukuki Durumu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1996. s. 245.

²⁴² Yılmaz Aytuğ, *Türk İnkılap Tarihi*, İstanbul 1985, s.270.

²⁴³ Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s.147.

ile durmuş olduğu şapka halka dönük mecburiyet konulmamasına rağmen, Ankara hükümeti ile çevresinin de şapka takmaya başladıkları görüldü²⁴⁴.

Halkın bu hususta olgunlaşması üstüne 16/11/1925'te Refik Koraltan ve arkadaşları tarafınca şapka kanunu teklifi Meclise sunuldu. 25/11/1925'te 671 sayılı Şapka İktisası Hakkında Kanun kabul edildi.²⁴⁵

Şapka kanunun esas sebebi medenî uluslarla arada bir farklılık şeklinde algılanmakta olan sarığın değiştirilip çağdaş bir giyime ulaşmaktır. Böylece Türkler hakkında batının ön yargılarının önüne geçilip onlardan farksız olunduğu vurgulanacaktır. Şapkanın kullanımının halkın arasında yaygınlaşmasından sonra 1934'te Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun çıkarılmış, laikliğin bir gereği olarak “din adamlarının kıyafetlerini sadece dinsel törenlerde giyecekleri öteki vakitlerde sivil kıyafetleri kullanacakları” kararlaştırılır. Günlük yaşamda din adamlarının sarıklarını çıkarmaları ile beraber millet bilincinin yerleştirilmeye çalışıldığı bu zamanlarda yurttaşların görünümünün de birlikteliği sağlanmıştır.

Kıyafetlere dair tanzimler yapılır iken kanuni yönden kadınların kıyafetlerine dönük bir düzenleme yapılmamış fakat çarşafı peçenin menî yönünde talimatlar illere gönderilmiştir. Bu kisvelerin kaldırılmasında temkinli şekilde hareket edilir iken, halkın arasında propaganda ehemmiyet verilmiş, mahalli idarelerin tutumları neticesinde çarşafı peçenin kullanımı önemli seviyede azalmış ve bunların yerini artık manto ile başörtüsü almıştır.²⁴⁶

2.4.3. Şapka ve Kıyafet İnkılabının Basına Yansımaları

Basındaki haber ve gazetelerde yazılan makalelere göre bu yeni devrimin sadece bir işaretle, hem halk arasında, hem de basın organları ve aydınlar arasında önemli bir kabul görmüştü. Hâkimiyeti Milliye ve Cumhuriyet gazeteleri şapka lehine kamuoyunu bilinçlendirme görevini üstün bir çalışma ve gayret ile sergilemişlerdir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin başyazarı olan Falih Rıfkı Atay ve Ahmet Agaoğlu, Siirt vekili Mahmut Beyler bu inkılap konusunda önemli yazılar yazarak devrim konusunda destekçi

²⁴⁴ Mustafa Selim İmece, *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri 1925*, Ankara 1959, s.101.

²⁴⁵ Aytuğ, a.g.e., s.276.

²⁴⁶ İmece, a.g.e., s.123.

olmuşlardır. Yunus Nadi Bey'in gazetede vermiş olduğu demece göre; İstanbul Halkı bu İnkılabı içten benimsemiştir. Ayvalık Müftüsü Mehmet Şakir de bu konuda din adamlarının öncülüğünü yapış, onun şapkalı fotoğrafları gazetelerde basılmıştır.²⁴⁷

2.4.4. Soyadı Kanunun Kabulü ve Eski Unvanların Kaldırılması

Atatürk devrimleri içerisinde mühim bir yeri olan soyadı kanunu, daha önceden yapılmış olan sosyal tanzimlerin tamamlayıcısı vasfındadır. Soyadı, kişi haklarıyla hürriyetlerinin ortaya çıkması ile yaygınlaşır ve bugünkü seviyesine ulaşır. Soyadı kanundan evvel yalnız isim ve aile isminin ya da doğduğu yerin ayırt edici özellik şeklinde kullanılmış olduğu Osmanlıda, bu vaziyet nüfusta karışıklıklara, askere alım işlemlerinde ya da iktisadî münasebetlerde güçlükler sebepti olmaktadır.²⁴⁸ Tanzimat ile beraber Osmanlıda kurumsal yapının karmaşılaşmaya başlaması ve batı tarzı okulların açılması ile birlikte soyadına olan gerekliliğin belirginleştiği görülür.

Soyadı kanununa temel oluşturan en mühim gelişme, Medeni kanunun kabulüdür. Soyadı konusunun yasallaşması adına epey zamanın geçmesi gerekmiş, 1934 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan tasarı 11/03/1933'te Meclise sunulur. Tasarıda soyadı kullanılmasının zorunlu hale getirilmesinin gerekliliği ifade edildi. Kanun, 16/06/1934'te görüşülmeye başlanmış ve tartışmalı görüşmelerin neticesinde 21/06/1934'te kabul edilen Soyadı Kanunu 01/01/1935 tarihinde yürürlüğe girdi.²⁴⁹

Soyadı kanunuyla yurttaşların birbirinden ayırt edilebilmelerini sağlamanın yanında farklı kimliklere sahip halkın millî şuura sahip olmasını da temin amaçlanmıştır. Kanunun kabulünden bir süre sonra 29 Kasım 1934'de resmi gazetede yayınlanan yeni bir kanunla Türk toplumunda kullanılması adet ve alışkanlık haline gelmiş ve fakat insanlar arasında sosyal üstünlük veya sınıf farkı anlayışına yol açabilecek bazı lakap ve unvanların kanun karşısında ve resmi belgelerde kullanılması yasaklandı.²⁵⁰

²⁴⁷ Yücel Özkaya, a.g.m, s.534.

²⁴⁸ Akyüz, a.g.e., s. 293.

²⁴⁹ Karal, a.g.e., s.201.

²⁵⁰ TBMM ZC, Devre: 4, C.25, Ankara 1935, s.41.

2.4.5. Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kaldırılması

Tarihi VIII. asra kadar giden ve X.-XI. asırlarda kurumlaşan tasavvufi düşüncenin işlendiği yerler olan tekkeler, zaviyeler ve türbeler, Anadolu'nun Türkleşmesinde ile İslamlaşmasında önemli roller oynamıştır. Toplumsal yardımlaşmayı, edebiyatı ve de güzel sanatları öğretme, ruh terbiyesi vermek gibi hususiyetleri olan ve Osmanlının kuruluşla yükseliş dönemlerinde etkin rol alan bu kurumlar, devletin gerilemesiyle birlikte öteki kurumlardaki çözülmelerden de nasibini alır. Tekkelerin durumlarının düzeltilmesine dönük olarak Osmanlı Devletince bazı girişimler yapılmıştır. Tarikatlarla tekkelerin millî mücadelede yerine getirmiş olduğu işlevler düşünüldüğünde hâlen ehemmiyetini koruduğu anlaşılır. İstanbul'dan Ankara'ya geçmeyi isteyen millî güçlerim ve askerî malzemelerin iletilmesi noktasında Özbekler Tekkesi bunun en güzel örneği olmuştur.²⁵¹

Cumhuriyetin sonrasındaki devrimlerin sürecinde toplumsal yaşamın tanzimine dönük gelişmelerden tekkeler de payını almış ve o esnada çıkmış olan Şeyh Sait ayaklanması da bu süreci çabuklaştırmıştır. Cumhuriyet'in ilkelerinde ve bu köklü değişimde bu türden kurumların yeri yoktur. M. Kemal, 30 Ağustos 1925'te Kastamonu'daki konuşmasında "Türkiye Cumhuriyeti, dervişler, şeyhler, müritler ve müntesipler memleketi olamaz. En hakiki, en doğru tarikat medeniyettir" demiş ve bu husustaki tutumunu belli etmiştir.

Bakanlar Kurulu'nun 02/09/1925 tarihli talimatnâmesi ile 905 türbe ile 773 tekke kapatılmış ve eğitim kurumu şeklinde değerlendirilme amacıyla Millî Eğitim Bakanlığına devri sağlanmıştır. Şapka kanunun kabulünün ardından 30 Kasım 1925'te 677 Sayılı kanun ile bu kurumlar ilga edilmiştir. Yine şeyhlerle zaviyedârlara bu sıfatları sebebiyle verilmekte olan vakıf işlerine bakma vazifesi de 677 sayılı kanun ile kaldırılır. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasının Takrir-i Sükun devresine rastlaması, bu husustaki menfi tepkileri ortadan kaldırmıştır.²⁵²

İdarenin almış olduğu önlemler sonucunda bu husus uzun bir müddet gündeme gelmemiştir. Fakat tek parti yönetiminin sonlarına doğru laikliğin yumuşaması ve çok partili yaşam geçiş esnasında kurumlara duyulmakta olan sempatinin siyasi bir avantaja

²⁵¹ Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1990, s.345.

²⁵² Korkmaz, a.g.e. s. 231.

tebdili gayesi, var olan kanunun, ilk maddesine yapılan bir ekle “Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlar ile büyük sanat değeri bulunanların Millî Eğitim Bakanlığı tarafından umuma açılabilceğı” kararının alınmasında tesirli oldu.²⁵³

2.4.6. Takvim, Saat ve Ölçü Sistemin Değıştirilmesi

Tarihte farklı toplumlarca farklı başlangıçları temel alan değışik takvimler kullanılmıştır. Osmanlı devletinden önce Hz. Muhammedin hicret ettiğı 622 yılını başlangıç olarak alan Hicrî ve Rumî takvimlerin arasında fark olması ve iki takvimin aynı anda kullanılması bazı karışıklıklara sebep olduğı için 26/12/1925’te 698 sayılı kanun ile 01/01/1926’da yürürlüğe girmek üzere, uluslararası takvim olan Miladi Takvim kabul edilir. Miladi takvimin kabulü hususiyetle Batıyla ticarete görülen karmaşayı giderme yönünden ciddi bir adımdır. Takvime dair son değışiklik, 1945’te bazı ayların isimlerinin değıştirilmesidir.²⁵⁴

Osmanlı devletinde takvimde olduğı gibi saat sisteminde de farklı kriterler esas alınmaktaydı. Türkiye’de güneşin battığı anı 12.00 olarak kabul eden alaturka saat sistemi kullanılması, güneşin farklı yerlerde farklı zamanlarda batması nedeniyle saatte ulusal birliğin sağlanmasını engellemekteydi. Bunu ortadan kaldırmak amacıyla yeni takvim sisteminin kabul edildiğı gün 697 sayılı kanunla günün gece yarısından başlayıp, saatlerin sıfırdan 24’e kadar sayılması ve Greenwich’e göre 30. Derecede bulunan meridyenin Türkiye Cumhuriyeti saatleri için esas alınması kabul edildi.

Ağırlık birimi olarak batman, kantar, kile, şinik, dirhem; uzunluk birimi olarak arşın, endaze, parmak, kulaç, kadem ve fersah benzeri birimler kullanmakta olan Osmanlı, 1869 yılında yayınlanan bir kanun ile kg ve metre ile tanışınca diğçerlerinin tamamıyla ortadan kaldırılmaması sebebiyle bir standart getirilememiştir. Birçok batılı ülkenin kullanmış olduğı sistemin, Türkiye için de temel alınmasını temin maksadıyla mevzu Şubat 1931’de Mecliste görüşölmeye başlanmış Ölçü Nizamnamesinin çıkarılması Ağustos 1933 sonlarında gerçekleşmiştir.²⁵⁵

²⁵³ Karal, a.g.e. s. 178.

²⁵⁴ Yılmaz Aytuğ, a.g.e., s. 199.

²⁵⁵ Akyüz, a.g.e, s. 291.

2.4.7. Toplumsal ve Sosyal Alanda Yapılan İnkılapların Basına Yansımaları

Kadınlara, 1930 yılında belediye seçimlerine katılma, 1933 yılında muhtar seçme ve seçilme ve son olarak da 1934 yılında da milletvekili seçme ve seçilme hakkının verilmesi basında olumlu karşılanmış, Türk kadını mutluluğunu İstanbul'dan Ankara'ya, İzmir'den Adana'ya değin memleketin dört bir tarafında büyük bir heyecanla kutlanmıştır. Kadınların siyasi hakları elde etmesinin yankıları basında yer alan haber ve yazılarla ortaya konulmaya çalışılmıştır²⁵⁶

Şapka İnkılabını ilk kez Kastamonu yerel gazetesi olan Açıksöz gazetesinde manşetten duyurulmuştur. Açıksöz gazetesi “Sarık yerine Şapka geldi” manşeti ile inkılabın ilk duyurucusu olmuştur. Ankara basınından Cumhuriyet, Ulus, Anadolu'da Yeni Gün, Hakimiyeti Milliye gazetelerinde Şapka ve Kılık Kıyafet inkılapları haber ve makaleleri yayınlanmaya başlamışlardır. Tevhid-i Efkar ve zaman zaman Tanin sosyal alanda yapılan inkılaplar aleyhinde yayınlar yaparken, ancak diğer gazeteler bu konuda olumlu yazılar yazmışlardır.

2.4.8. Milli Bayramlar ve Genel Tatil Günlerinin Kabulü

Sosyal alandaki değişimlerden birisi de hafta tatili ve Bayram günlerinin tespiti ve bu alanda yapılan düzenlemelerdir. Osmanlı devletinde, bütün topluma dönük olan bir hafta tatili kavramı mevcut değildi. Osmanlı devletinin merkezi teşkilatında yalnız zaman zaman Pazartesi veya Perşembe günlerinin hafta tatili kabul edildiği olmuştur. Öte yandan Osmanlı'nın son yıllarında Perşembe günleri öğleden sonra olmak üzere Cuma akşamına kadar okullarda tatil uygulaması yapıldı.²⁵⁷

Bazı yabancı sermayeli kuruluşlarda ise işyeri sahibi yabancılar kendilerinin uygun gördükleri bir günde çalışanlara hafta tatili izni vermişlerdir. 1908 senesine gelinceye kadar, ülkenin tüm gümrükleri Pazar günleri kapalıydı idi. Duyun-u Umumiye ile bankalar kendi tatil günlerini belirlemişlerdi. Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatında hafta tatili konusunda bir standardizasyon yoktu.²⁵⁸

²⁵⁶ Açıksöz 23 Ağustos 1925, No:1443,24 Ağustos 1925, No:1448.

²⁵⁷ Karal, a.g.e. s.152.

²⁵⁸ TBMM ZC., Devre: 5, C. 3. Ankara 1935, s.303, 27.05.1935 günkü görüşmeler.

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra, haklı olarak hükümetçe resmi bir hafta tatili konusu üzerinde durulmuştur. Çalışanların hiç dinlenmeden devamlı çakılanları onların yıpranması demektir. Batı memleketlerinde bu esasa dayanılarak kabul edilmiş olan hafta tatilini, sonları Laik hale gelen devletler de tanımışlardır.

Hafta tatilin sağlık sebebiyle gereğine inanan TBMM 1924'te Cuma gününün bütün Türkiye'de hafta tatili günü olmasını kabul etmiştir. Fakat bir müddet sonra Cuma gününün hafta tatili olarak seçilmesinde isabet olmadığı anlaşılmıştır.

Batı memleketleri Pazar günü tatil yapmaktaydılar. Cumhuriyetle birlikte Batı ile ilişkilerini gittikçe artıran Türkiye'nin bu durumda, Batı ile olan özellikle ekonomik, mali ve ticari ilişkilerinde problemler yaşanmaya başlanmıştır. TBMM'nin 27 Mayıs 1935 tarihli oturumunda hafta tatili konusu Meclis üyeleri tarafından uzun uzadıysa konuşulmuş ve hafta tatili gününün bir dini sorun olmayıp, tamamen sosyal, ekonomik ve siyasi bir konu olduğu üzerinde durularak, ülkenin menfaati için medeni ülkelerin çoğunluğunun kabul ettiği Pazar gününün hafta tatili olması kabul edilmiştir.

Ayrıca aynı kanunun çerçevesinde milli ve dini bayram günü tatilleri belirlenmiştir. "Millî Bayram ve de Genel Tatiller Hakkındaki Kanun'a göre: Millî Bayram olarak 28 Ekim öğle sonrasında başlamak üzere, 29-30 Ekim günleri Cumhuriyet Bayramı ve diğer bayram ve tatil günleri olarak; 30 Ağustos Zafer Bayramı, 22 Nisan öğleden sonra ve 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı, 1 Mayıs Bahar Bayramı, 1 Ocak günü yıl başı, Ramazan Bayramı üç Gün, Kurban Bayramı dört gün olarak tatil kabul edilmiştir.²⁵⁹

²⁵⁹ Tuncer Baykara, a.g.e., s.144.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİM, KÜLTÜR VE EKONOMİ ALANINDA YAPILAN İNKILAPLAR

3.1. EĞİTİM VE KÜLTÜR ALANINDAKİ İNKILAPLAR

3.1.1. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Uygulamaları

Cumhuriyet ilan edildikten sonra yapılan inkılâplar içerisinde önemli bir yer tutan, eğitimdeki gelişmelerdir. Bu alanda atılan en mühim adım 3 Mart 1924 tarihinde kabul olunan Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretimin Birleştirilmesi) ile atılmıştır. Bu konu hakkında 1923 yılının başlarında İzmir’deki konuşmalarının birisinde medreseleri eleştirmiş ve Arapça öğreniminin zorluğundan bahsetmiş olan Atatürk “Milletimizin darülrifanları bir olmalıdır. Tüm memleketin evladı kadın ile erkek aynı surette oradan çıkmalıdır...” demiş ve konuya dikkat çekmişti.²⁶⁰

Atatürk 1 Mart 1924 tarihinde TBMM’deki konuşmasında, “Milletin aray-i umumiyesinde belirlenen terbiye ve tedrisatın tevhid-i umdesinin bilâifate-i an tatbiki gerekliliğini müşahade ediyoruz” sözleriyle öğretimde birliğin hemen sağlanmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Sonunda, 3 Mart 1924 tarihinde Saruhan Mebusu Vasıf Bey ile arkadaşları tarafından TBMM’ye sunulan “Tevhid-i Tedrisat Kanunu’na ilişkin sunulan kanun teklifi ile ilgili yapılan görüşmeler nihayetinde kabul edildi. Bununla birlikte ülkenin tüm okulları Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanarak, medreseler kapatıldı. Kanun ışığında İstanbul Darülfünununa bağlı ‘İlahiyat Fakültesi’ ile ülkede farklı bölgelerde İmam Hatip okulları da açılmış oldu. Bu kanunla gelen köklü değişiklikler ile birlikte eğitim merkezi hale getirilerek tümüyle devlet kontrol ve denetimi altına alındı. Çeşitli programlar ile eğitim yaparak ayrılığa sebep olan mektep-medrese ayrılığının da önüne geçilmiş oldu.²⁶¹

Aynı zamanda, Osmanlı döneminden kalan ve zararlı işlevleriyle dikkat çeken azınlık ve yabancı okulları da denetim altına alınmış oldu. Aynı gün kabul olunan Halifelik ile Şer’iye ve Evkaf Vekâletini ortadan kaldıran kanunlar ile öğretim birlik beraberliğini hem engelleyen hem de laikleşmeyi önleyen faktörler ortadan kaldırılmış oldu. Bunlardan daha önemli olan, eğitim programları ulusal ve laik temeller etrafında tekrar şekillendi. Yine dönem politikası ile uyumlu ders kitapları hazırlandı. Bu kitaplarda eskiye dair bilgiler azaltılarak milli eğitim politikası etrafında Cumhuriyet itibarı ile hem

²⁶⁰ Utkan Kocatürk, “Atatürk’ün Üniversite Reformu ile İlgili Notları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, s. 96.

²⁶¹ Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, 1991.s.398

kültür hem de dilin millileşmesi için yapılan çalışmaların üzerinde duruldu. 1928 yılında Latin Harfleri kabul edildikten sonra yeni harflerin öğretilmesi ve okuryazar oranının arttırılması amacıyla ‘Millet Mektepleri’ açıldı. Atatürk’ün başöğretmenliği döneminde yapılan bu çalışmalar ile birlikte harf inkılabının yaygınlaşması amacıyla 16-45 yaş arasında yer alan çok sayıda vatandaşın katılım sağladığı kurslar düzenlenmiştir. Bu kurslarda genelde okuma yazma, hesaplama, sağlık ve yurt bilgisi gibi derslere ağırlık verildi.²⁶²

Yine açılmış olan ‘Halk Okuma Odaları’ da okuma alışkanlığı kazandırmayı amaçladı. 1926 yılından beri ortaöğretimde karma eğitim-öğretime geçildi ve kız ile erkeklerin aynı okullarda aynı programlarda birlikte öğrenin görmeleri sağlandı. Yani, bu kanunla beraber inkılâpların eğitim aracılığıyla yerine getirilmesi ve tüm topluma yayılma çabası bulunmaktadır.

3.1.2. Tevhid-i Tedrisat Kanunun Basına Yansıması

1924 yılında gerçekleştirilen Tevhid-i Tedrisat (Eğitimin Birleştirilmesi) Yasasına Ankara, İstanbul ve Anadolu’daki yerel basından bir tepki gelmemiştir. Ankara basınından Cumhuriyet, Ulus gazetelerinde Tevhid-i Tedrisat yasasını destekleyici manşetler atılmıştır. Fakat, Milli Eğitim Bakanı Vasıf Çınar, 11 Mart 1924’te medreseleri kaldırınca, yalnızca Tevhid-i Efkar gazetesi bu karşı çıkıştır

3.1.3. Dil Çalışmaları ve Harf İnkılabı

Ülkemizde Arap harflerine dayalı yazının değişimi ya da ıslah edilmesi şeklinde yer alan teklif ve tartışmalar, 19.yy ortalarından bu yana devam etmekteydi. Arap harflerinde yapılacak değişiklik ile ilişkili ciddi anlamda ilk tartışma ve girişimler, 1860 sonrasında başlamıştır. Çünkü Tanzimat döneminde yetişmiş olan ilk Türk aydın kuşağında, bilgileri, birikimleri, fikirleri halka yaymak için basın-yayın konusuna büyük önem vererek ilk sivil gazetecilik teşebbüsü de bu dönemde başlamıştır. Basın-yayın hayatının doğuşuyla beraber, ülkenin okuma-yazma, dil, eğitim, kültür gibi problemleri

²⁶² İhsan Sungu, “Tevhid-i Tedrisat”, *Belleten*, 1938, Sayı:7-8.

gündeme geldiği için bu konularda en mühim araç olan alfabe ve dil konusu da aydınlar içinde tartışılmıştır.²⁶³

Arap alfabesinde iyileştirme yapılması hakkında ilk ciddi girişimi Münif Paşa başlatmıştır. Münif Paşa, üye olduğu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de 1862 senesinde sunduğu konferansta; hareke kullanılmadığında bir kelimenin farklı şekillerde okunabildiğinin, manaları bilinmeyen bazı sözcük ve özel isimleri okumanın olası olmadığını, dilimizde yer alan Arapça-Farsça kelimelerde terkiplerin çok olduğunun bunun da okuma yazmayı tamamıyla zor hale getirdiğini, büyük harf bulunmadığından dolayı özel ismin diğer isimlerden ayırt edilmediğini, Avrupalıların ise yazılarında bu tür güçlükler yaşanmadığı için, 6-7 yaş itibariyle herkesin okuyup yazabildiğini, bize bakıldığında ise yazımızı öğrenme güçlüğü sebebiyle halkın fikren terbiye edilmesinin olası olmadığını belirtmiştir.

Aynı zamanda, Arap harfleriyle kitap basmanın da uygun olmadığını, diğer milletlerde 30-40 harf ile istenilen kitabın basılabildiğini, bizde sadece düzyazıyla kitap basabilmek için dahi, yüzlerce işarete gereksinim olduğunu savunmuş, 5 konferansta, Latin harflerinin kolaylıkla okunması ve yazılmasındaki faydaları belirtmenin yanında, yazı sistemindeki zorlukları ortadan kaldırmak amacıyla bazı önerilerde bulunmuştur. Bu öneriler: Alfabenin kolay okunması amacıyla harflere işaretler konmalı, yeni sesli harfler bulunmalı, harfler ayrık şekilde yazılmalı. Belirtilen şekilde birkaç adet kitap yazılıp bu kitapların yararları da görülür ise bunlar çoğaltılabilir.²⁶⁴

Hem Arap harflerinde iyileştirme hem de Latin harflerinin kabul edilmesi gibi iki grupta yoğunlaşan görüşlerin ilki, tam anlamıyla başarıya ulaşamamıştır. Zira bu konu hakkındaki görüş ve öneriler, alfabe ile eğitim probleminin büyüklüğün yanında basit kalmıştır. Harf iyileştirme gayretinin netice vermediğini ve de veremeyeceğini, birçok aydın anlamıştır. Latin harflerinin kabul edilmesi yönünde olan görüşün ise aydın kesim tarafından daha çok benimsendiği, gazeteler ve dergilerde senelerce müdafa edilmiş, Cumhuriyet döneminde geliştirilecek olan alfabe hakkında da temel oluşturmuştur. Alfabe ile ilgili konu, Azerbaycan Hükümeti'nin Latin kökenli olan bir yazıyı 22 Temmuz 1922'de onaylamasının üstüne, ülkemizde de tekrar hayat bulmuştur. Azerbaycan

²⁶³ Tansel, F. Abdullah "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler (1862-1864)" *Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Dün-Bugün Yarın*, İstanbul, 1985. s. 16.

²⁶⁴ *Mecmua-i Fünûn*, 1868, s. 14, 74.

Hükümeti'nin bu konu hakkında verdiği kararla ilgili yazı da, 31 Temmuz 1922 tarihinde Ankara'ya ulaşmıştır. Bu yazı gelmeden yaklaşık bir ay önce yani Haziran 1922'de Gazi Mustafa Kemal Paşa Halide Edip'e, Batılılaşma konusundan ve Latin harflerinin kabul edilmesinden bahsetmişti.²⁶⁵

Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllardan itibaren Atatürk ile arkadaşlarının birlikte en yoğun çalıştıkları konuların en başında, eğitim olmasının sebeplerinden birisi, çok daha ivedilikle gelişme arzusu idi. Okur-yazarlığın hızlı şekilde yaygınlaşması amacıyla kolaylıkla anlaşılan bir alfabeye gereksinim vardı. Okuma-yazmanın kolaylaştırılması ve yayılması, modern tarzdaki eğitim ve öğretimin verilmesi yalnız harf değişikliğiyle yapılabilirdi. Atatürk, harf değişikliğini, Türk kültürünün ulusallaşması ve ilerlemesini hedefleyen girişimin önemli bir adım ve önemli bir parçası olarak görmekteydi. Cumhuriyet döneminin çağdaşlaşması, Batı medeniyetlerine ulaşma gayesi, harfler ile ilgili problemi de mecburi olarak gündeme taşımıştır.²⁶⁶

Harf inkılâbı Atatürk için Türk toplumunun çağdaşlaşması için bir araç ve mühim bir basamak şeklinde görmüş ve Türk kültürünün halk kitlelerine yayılması, geliştirilmesi ve Türk milletinin eğitim seviyesinin yükseltilmesi, halkın içinde kültür birlik beraberliğinin sağlanması için yeni bir Türk alfabesinin lüzumu üzerinde ısrarla durulmuştur.

Milli Mücadele kazanılmasından sonra, Şubat 1923 tarihinde toplanmış olan İktisat Kongresi işçi delegeşi olan İzmirli Nazmi ve iki arkadaşı tarafından Latin harflerinin kabul edilmesine ilişkin önerge sunuldu. Fakat bu önergede, Kongre Başkanı Kâzım Karabekir Paşa, "Mevzunun daha çok maarifle ilgili olduğunu" ve "Latin harflerinin İslâm birliğini bozacağı" gerekçesini sunarak toplantı esnasında okunmadan reddedilmesine neden oldu. Paşa, bu konu hakkındaki fikirlerinin, kısa bir süre geçtikten sonra basına "Latin Harflerini Kabul Edemeyiz" şeklinde bir başlıkla bildirmiştir. O'na göre; Latin harflerini savunan kişiler yabancı şahısların yaptığı propagandaların etkisinde kalmakta ve ülke içine zararlı fikirler sokmaya çalışmaktadırlar.

²⁶⁵ Ülkütaşır, M. Şahir, *Atatürk ve Harf Devrimi*, Ankara - 1981, s. 28.

²⁶⁶ Çaycı, Abdurrahman, "Atatürk ve Kültür Alanında Çağdaşlaşma", *Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri*, 29 Kasım 1982, Kayseri.

Latin harflerinin hiçbirisi Türk dilini ifade edemez. Bu düşünceler eğer Türk toplumunu etkisi altına alırsa tüm İslâm alemleri üzerimize saldırır ve birbirimizi yeriz" sözleriyle karşı gelmişti. TBMM'nin açıldığı günler itibariyle süren Türkçe dil mevzusu hakkındaki fikirler; 1923 senesinde Tunalı Hilmi Bey'in verdiği "Türkçe Kanun Teklifi" hususundaki önermeler, tutum ve davranışlar, Türk yazısı, Türk harfleri ve tüm toplumca okuma-yazma problemi olarak, ilk defa 1924'de Meclis içinde açık bir şekilde tartışıldı.²⁶⁷

Mart 1926 tarihinde, Bakü'de bir araya gelen I. Türkoloji Kongresi'ndeki görüşmeler ve tartışmalar sonucunda, Latin alfabesine geçişin ilkeleri özümsemiş ve neticesinde her bir Türk kolu için Latin kökenden gelen ayrı alfabeler yapılmış, Kongre'yi takip eden zamanlarda da uygulanmıştır.

Yine 1926'da ülkemizde harfler konusu tekrardan gündeme gelmiş, Akşam gazetesinde 28 Mart 1926 tarihinde "Latin Harflerini Kabul Etmeli mi, Etmemeli mi?" başlığıyla yer alan anket ülkede geniş çaplı yankı uyandırmıştır. O dönemde yaşayan ünlü yazarlar ve bilim adamlarından olan Halit Ziya, Necip Asım, Veled Çelebi, Ali Canip, İbrahim Alaaddin, Prof. Zeki Velidi Togan, Avni Başman, Yusuf Semih, Ali Şeydi, Köprülüzade Mehmet Fuat gibi şahıslar Arap harflerini savunmuş fakat Refet Avni, Abdullah Cevdet, Mustafa Hamit gibi aydın kesimden kişiler de Latin harflerini savunmuşlardır.

3 Haziran 1927 tarihinde, Bakû Kongresi'nde belirlenen Merkezi Komitenin Moskova'da gerçekleştirdiği toplantıda, Latin alfabesinin nasıl kullanılacağı konusunda karar verilmiş ve verilen karar ise Paris'te gerçekleşen bir sergi yoluyla tüm dünyaya bildirilmiştir. Bununla birlikte Müslüman Arnavutluk'u takiben, Asya Türkleri de Latin alfabesini kabul etmiştir. Verilen bu karar ile Latin alfabesinin Müslüman Türkler içinde ayrılığa sebep olacağını düşünenlerin de büyük kısmının tatmin olmaları sağlanmıştır²⁶⁸.

1927'nin son zamanları ile 1928'nin ilk altı ayında, Latin alfabesinin Türkçe 'ye uygulanabilmesi amacıyla oldukça tempolu bir dönem yaşanmıştır. Hakimiyet-i Milliye'de Falih Rıfkı, Cumhuriyet'te Yunus Nadi, İkdâm'da Celal Nuri, Tanin'de

²⁶⁷ Eren, Hasan, "Yazıda Birlik", *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*, s. 85-89.

²⁶⁸ Mustafa Albayrak, "Yeni Türk Alfabesinin Kabulü Öncesinde Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mekteplerinin Açılması (1862-1928)", *Atatürk Yolu*, Ankara, Kasım - 1989, s. 476.

Hüseyin Cahit, Latin harflerini savunmuş ve bu fikrin yayılması için çalışmışlardır, bu hususla ilgilenenler, görüş ve önerilerini açık bir dille ifade etmişlerdir. Ahmet Cevat'ın Vakit gazetesinde, 1927 senesinin sonundan 1928 senesinin başlarına kadar yazdığı yazılar ve İbrahim Necmi (Dilmen)'nin Milliyet gazetesinde Mayıs-Ağustos 1928 tarihinde kaleme aldığı "Latin Harfleriyle Türk Alfabeti" başlığındaki yazılar, harf inkılâbı yapılmadan önce olan son denemelerdi.

20 Mayıs 1928 tarihinde Bakanlar Kurulu, alfabe hususunu araştırmak, bu konu hakkındaki farklı fikirleri belirlemek ve onları belirtmek amacıyla "Dil Encümeni" adında bir komisyonun kurulmasına karar vermişlerdir. Bu komisyonu; üç milletvekili (Faliş Rıfki, Ruşen Eşref, Yakup Kadri), üç eğitim yüksek memuru (Mehmet Emin Erişingil, İhsan Sungu, Avni Başman) ve diğer üçü de uzman (Ragıp Hulusi Özden, İbrahim Grandi, Ahmet Cevat Emre) olmak üzere 9 üyelerden oluşmaktaydı. Sonrasında Fazıl Ahmet, İbrahim Necmi, Ahmet Rasim, Celal Sahir ve İsmail Hikmet'in de komisyona girmesiyle 14 üyesi olmuştur. Bu komisyondaki üyeler Fransız, İngiliz, Alman, Macar gibi pek çok milletin alfabesini inceleyip, 26 Haziran tarihinde Atatürk öncülüğünde ilk toplantısını yapmıştır.

Komisyon tarafından hazırlanan iki rapordan birinde "Gramer Hakkında Rapor", diğesinde ise "Elifba Raporu" yer almaktadır. "Elifba Raporu", Ağustos 1928 tarihinde, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya sunulan raporda, Yeni Türk alfabesi hakkında hem ilk resmi rapor hem de bilimsel rapor olma niteliği bulunmaktadır.²⁶⁹

Milliyet gazetesi bu süreçte, yeni alfabe kampanyasında Dil Encümeni üyeleri tarafınca hazırlanan alfabeyi 26 Haziran 1928 tarihi itibarı ile kullanmıştır. Bir taraftan Millet mektepleri ile bu okuma- yazma hareketleri yayılırken, gazete sayfalarının çoğu yeni harfler ile basmaya başladılar; devlet dairelerinde de yeni alfabe harfleri kullanılmaya, dilekçeler yeni harflerle verilmeye başlandı.

Bu inkılap, millete iyice mal olduktan sonra, 1 Kasım 1928'de Atatürk'ün veciz konuşma ve teşvikleriyle bir kanun tasarısı haline geldi. 3 Kasım 1928'de yürürlüğe giren kanun, kamu kurumlarındaki yazışmaların tümüyle yeni harfler ile yapılmasını, her türden basılı yayınların yeni alfabe ile basılmasını öngörmüştü.²⁷⁰

²⁶⁹ Ankara Doğu Araştırma Merkezi Eğitim Araştırma Grubu, "Dil Encümeni Çalışmaları". *BTDD*, s. 63.

²⁷⁰ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi 1-2*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977 s.188

3.1.4. Harf İnkılabının Ankara Basınında Yansımaları

Harf devrimi bütün basın mensupları tarafından olumlu karşılanmıştır. Esasen Latin harfleri konusundaki tartışmalar II. Abdülhamit döneminden beri mevcuttu. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında bu konuya sıcak bakılmamıştır. 1924'te Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bile tavır sergilemiş bu konuda lehte ve aleyhte fikirlerin ortaya konmasının yararına değinmişti.

Tevhid-i Efkar gazetesi de başlarda bu devrime karşı çıkmıştı. 1926'da Falih Rıfkı Atay, bir süreden beri Türk basınında Arap harflerinin yerine Latin harflerinin kabul edilmesi lehinde bir akım olduğunu, ama çalışmanın henüz söz konusu olmadığını vurgulamakta. 1926 yılında gazetelerde Latin harflerinin lehinde ve aleyhinde olanların yazıları görülmeye başlanmıştır.²⁷¹

1926 senesinde yapılan tartışmalarda Akşam gazetesince düzenlenen "Latin harflerini kabul etmeli mi, etmemeli mi? anketiyle, bu konu hakkında bir kamuoyu oluşumuna destek olmuştu. Türk Yurdu, Milli Mecmua, Latin harflerine karşı bir tutum sergilemişlerdir. Başta Hüseyin Cahit Yalçın olmak üzere 1924'ten beri Latin harflerini savunanların sayısı yazıları sürekli artmıştı.

Latin harflerinin alınmasına 1927 yılında karar verilmiş ve yıl boyunca hazırlıklar sürmüştür. İzmir gazetelerinden Anadolu, Ahenk, Hizmet gazeteleri 1928 Ağustosundan itibaren harf devrimini destekleyen yazılar yazmışlardır. 12 Ağustos 1928'te Ahenk gazetesinde Mahmut Fikri "Yeni Türk Harfleri" başlıklı yazısında yeni Türk harflerinin getireceği kolaylıklardan bahsetmiştir. Anadolu gazetesinde 27 Ağustos 1928'de "Büyük İnkılap" başlıklı yazı "Vatandaş yeni Türk Harflerini bir an evvel öğrenmek en kudsi, en yüce bir vazifen olsun" diye bitmişti. Hizmet gazetesi, Latin harfleri konusunda bazı düzeltmelerin yapılmasını öne sürüyor ve bazı fikirler öneriyordu. Hizmet gazetesi 4 Eylül 1928'de "Harf İnkılabımız Hakkında Alakalar" başlıklı Türk devrimini taçlandıran son yapıt olduğu açıklanıyordu.²⁷²

Atatürk'ün harf devrimi konusunda düşüncelerini belirtmesinden sonra, ilk sırada Hâkimiyet-i Milliye ve Cumhuriyet takiben birçok gazete, henüz devrim

²⁷¹ *Hakimiyet-i Milliye*, 12 Mart 1926, Sayı.1683

²⁷² Agah Sırrı Levent, "Latin Harfleri Meselesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:9, İstanbul 1985, s.26.

gerçekleşmeden baş makalelerini, büyük puntolu başlıklarını Latin harfleri ile yazmaya başlamıştır

Pek çok gazete, nüshalarında eski Arap harflerinin karşılığını Latin Harflerinin karşılığında vererek yayın yapmıştır. Bazıları bu konuda parasız özel ilaveler çıkartmıştır. Basın yeni harfleri candan desteklemiştir. Gazi 1928’de İstanbul’dan ayrılırken basının bu sıcak ve samimi ilgisine teşekkür etmiştir. Harf devriminin yerleşmesinde basının büyük ilgisinin yanı sıra, halkında harf devrimini benimsemesinin rolü büyüktür. Ancak yeni harflere toplumun büyük bir kısmının uyum sağlaması için zaman gereksinim vardı. Bu yüzden yeni harflerle çıkan gazete ve dergiler, önemli ölçüde okuyucu kaybetmişti. Hükümet, bunalımı önlemek için Halk Dostu, Hür Adam, Mahfel, Şule, Köroğlu, İnkılap benzeri küçük çaplı yayın dallarına maddi yardım sağladı.²⁷³

Atatürk, gazetelerin olayları değiştirmeden olduğu gibi aktarmalarını, gerçek dışı yazılarla kamuoyunu yanıltmamalarını istemiştir. Nitekim Gazi, gazetecilerin gördüklerini ve düşündüklerini samimiyetle yazmalarını gerektiğini belirtirken de basının bağımsız hareket etmesini savundu.

3.1.5. Millet Mekteplerinin Açılması ve Faaliyetleri (1928)

Harf İnkılabı sonrasında yeni harflerin öğrenilmesi amacıyla büyük bir arzu ortaya çıkmıştır. Toplumun önemli kısmı bir an önce okuma-yazma öğrenmek için gayret göstermiştir. Türk ulusunda beliren bu istekle, önceden faaliyet gösteren teşkilâtlar eksik kalmış ve hükümet tarafınca Millet Mektepleri Talimatnamesi yayınlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından cehaleti önleyebilmek ve okuma-yazma seviyesinin artırabilmek için bakanlık içerisinde Halk Eğitimi şubesini kurarak ilk kez 1927 senesinde Halk Dershaneleri’ni işlevsel hale getirmişti. Halk dershaneleri Harf İnkılabı sonrasında tekrar düzenlenip Millet Mektepleri adıyla teşkilatlanmıştır.²⁷⁴

Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesiyle Halk Dershanelerinin yerini Millet Mektepleri almış ve sayıları artırılıp çalışmalar da devam ettirilmiştir. Talimatname, bakanlık tarafından hazırlanarak Şûra-yı Devlet’e arz edilmiş, 8.11.1928’de de hükûmete getirilmiş ve 11.11.1928 tarihinde hükûmet ile aynı gün

²⁷³ Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara 1984, s.216

²⁷⁴ Sadık Sarısan, “Taşrada Harf İnkılabı’nın Uygulanışı”, *AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3, 2006, s.93

Cumhurbaşkanı tarafından onay verilerek 24.11.1928 tarihli Resmî Gazete’de de yayınlanmıştır.²⁷⁵

Millet Mektepleri mevzusunun üzerinde sıkıca durulmuş, okulsuz köylerde dahi gezici Millet Mektepleri kurulmuştur. Bu mektepler yalnızca bir dönem görevini yerine getirmiş ve o köyde yaşayan yetişkin bireylere okuma yazma öğretmişlerdir. 1 Ocak 1929 tarihinde eğitim-öğretim yılına başlayan okulların faaliyetlerini en iyi şekilde sürdürebilmek ve okullara katılımın artırılması için özellikle basın yoluyla bildirilmiştir. Basında, vatandaşların mümkün olduğunca okula kayıt yaptırmaları istenmiştir. Kayıt yaptırmayan ya da kaydolduğu halde okula gitmeyenlerden, Vilayet İdare Meclislerinin İdare-i Vilayet Kanunu’nun 68. Maddesine, beş liradan altmış liraya kadar para cezasına çarptırılacağı ifade edildi.²⁷⁶

Millet Mekteplerinde çalışan öğretmenlere az da olsa ilave ücret verilmektedir. Denetleme ücretlerini ise illerin maarif bütçesi karşılamaktadır. Millet Mektepleri kadın, erkek ve karma şekilde açılabilir. Bu okulların yanı sıra “Halk Okuma Odaları” da açılmıştır. Bu açılan odalarda okuma yazma bilenlere ileri düzeyde bilgi verilmektedir. Aynı zamanda Türk Ocakları ile Halk Evleri de bu çalışmalara dahil olmuştur. Yeni Türk harflerinin toplum tarafından özümsemesinde Türk Ocağı’na bağlı Türk Yurdu dergisi de yayınladığı haber ve yazılar ile büyük katkı sağlamıştır. Türk Yurdu dergisi sayılarında Ocaklarda verilen kurslar ile ilgili ayrıntılı şekilde bilgi vererek taşradaki şubelere bu husustaki işlevlerini bildirmiştir. 1936’ya dek süren Millet Mektepleri uygulaması başta çok büyük bir ilgi ile karşılanmıştır.²⁷⁷

Harf İnkılabı ve tamamlayıcı olan Millet Mektepleri ile okuma yazma eğitiminde sağlanan başarı da göz ardı edilmeyecek kadar büyüktür. Böylelikle asırlardır süren cehalete karşı gösterilen mücadelede başarı gösterilmiş ve Türkiye basitçe öğrenilebilir yeni harflerle çağdaş medeniyet ışığında önemli bir yol kat etmiştir. Millet Mekteplerinin meydana getirdiği başka bir netice de, Türk İnkılabını yapanların, herhangi bir yenilik yapmak istediklerinde başarıya ulaşmak için ne yapılması gerekirse tümünü bir plân ve program içerisinde yapmalarındandır. Harf İnkılabı gerçekleşmeden evvel her çeşit

²⁷⁵ M. Ergün, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ocak Yayınları, 1996, s.248.

²⁷⁶ *Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesi*, (1928), Ankara: Hakimiyet-i Milliye Matbaası

²⁷⁷ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi 1-2*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s.188.

bilimsel ve sosyal açıdan çalışmalar yapılmış ve İnkılap gerçekleştikten sonra da başarı gösterebilmesi için gerekli eğitim kurumları yapılmıştır.²⁷⁸

3.1.6. Köy Enstitülerinin Kurulması ve Faaliyetleri

1935’li yıllara bakıldığında nüfusun yüzde sekseni tarafından yaşanan köylerin okul sayısı neredeyse yok denilecek kadardı. Bu okullarda çalışması için bulunup gönderilen az sayıdaki öğretmen de, bu köylerde barınamamakta ve bu da başarıyı engellemektedir. Köydeki insanın eğitime olan ihtiyacı yalnız okuryazarlık değildir; bunun yanı sıra bulaşıcı hastalıklar ile mücadele, ürettiklerini hala ilkel olarak yapmasıdır. Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın ağır yükünü taşıyan köydeki insanlar, daha demokrasiyi yaşatacak cumhuriyet vatandaşı özelliğine erişememiştir. Aslında önemli olan, 1930-1940’lı yıllar arasında köylere hizmeti ulaştırmak çok güçtü. Cumhuriyet ile beraber yapılan köylere hizmet sunma çabası; köylülerin beklediklerine uymaması veya yapılamamasından dolayı yarıda bırakılmıştır. Başarıya ulaşmak için köylüleri anlayabilen yepyeni bir aydın kesimine gereksinim duyulmaktadır. Bu kesim ise ancak köylülerin içlerinden çıkabilir. İşin önemli noktasını iyi yakalamış olan ve kendi de köyde yetişen bir çocuk olan büyük eğitimci İsmail Hakkı Tonguç Bey, Köy Enstitüsü sisteminde kuramcı ve aynı zamanda kurucu olmuştur. İsmail Hakkı Tonguç Bey’i Atatürk’ün eski kurmayı olan Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan görevin başına getirir ve daha sonra da Bakan olan Hasan Ali Yücel de bu girişimlere sahiplik etmiştir.²⁷⁹

İsmail Hakkı Tonguç, önce ciddi bir şekilde köyü inceleyerek rakamları ve eskiden yapılmış olanları da değerlendirerek 20 seneyi kapsayan taslak plan hazırlamıştır. Bu plan doğrultusunda 1954’e dek öğretmen, köy koruyucusu, tarım teknisyeni ve sağlık hizmetine erişmeyen köy olmayacaktır. Ancak bu planın gerçekleşmesi o kadar da basit olmayacaktır. Hepsinden önce faaliyete geçecek enstitülere okuma yazma bilen köy ve öğrenci bulmak önemli bir problemdi²⁸⁰. Tonguç, klasikleşmiş eğitimcilerin ayak sürümelerinin karşısında öncelikle askerliğini tamamlamış okuryazar gençlerden oluşturduğu bir grubu, "eğitmen" göreviyle köylerde "geçici öğretmen" şeklinde görevlendirerek, 1936’da Eskişehir Çifteler Çiftliği’nde dört aylık bir kurs açmıştır. Bu

²⁷⁸ Zeki Arıkan, a.g.m., s.11.

²⁷⁹ Fay Kirby, *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, İstanbul, İmece Yayınları, 1962, s.199-20.

²⁸⁰ Pakize Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, İstanbul, Yapı ve Kredi Yayınları, 1997, s.144.

kursların tamamlanmasıyla Ankara'nın köylerine görevi çıkan ilk 84 eğitimci iyi bir başarı göstermiş ve eğitimcilere verilen kurslar kısa sürede ülkenin diğer yerlerinde de verilerek artırılmıştır. Eğitimci adayları, faaliyet gösterecek Köy Enstitülerinin ilk yerleşkelerini de inşa etmişlerdir. Köylerine giden eğitimciler, köyden buldukları çocukları üç yılda okutup mezun ederek ardından yeni öğrenci almak, köyde görülen sağlıkla ilgili sorunları kaymakamlıklara bildirmek, köylü halka modernleşen tarım tekniklerini öğretmek, akşam okulları sayesinde yetişkin halka okuma-yazma, hesaplama ve vatandaşlık öğretmek ile de sorumlulardı.

İlk uygulama olumlu netice verince, 11 Haziran 1937 tarihinde çıkarılan "Köy Eğitimcileri Kanunu" ile birlikte eğitimcilik konusunda kanuni işlerlik edinilmiştir. Bu yasayla beraber Çifteler (Eskişehir), Kızılçullu (İzmir) ve Karaağaç (Edirne)'ta da eğitimcilik kursları açılarak sonraki sene de üç yeni kurs daha açılmıştır.²⁸¹ Ancak zaman içerisinde eğitimcilik kursuyla köylerde ilköğretim seviyesinde eğitim-öğretimin devam ettirilemeyeceği düşünülmüş ve 3704 sayılı kanun ile "Köy Öğretmen Okullarının" açılmasına karar verilmiştir. Böylece köy enstitülerinin temelini oluşturan öncelikle Kızılçullu, Çifteler ve Gököy Eğitimci Kurslarının, Köy Öğretmen Okulu'na çevrilmiştir.²⁸²

Köydeki eğitimcilik kursları ve köy öğretmen okulları başarı göstermiş ve artık eğitimde izlenecek yolun gerekliliği açık bir şekilde meydana çıkardı. Köy Enstitülerinin kuruluşunda Cumhuriyetimizin kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk, uzun süredir çektiği hastalıkta mücadeleyi kaybetmiş ve 10 Kasım 1938 tarihinde de hayatını kaybetmişti. Bu büyük kaybın ardından silah ve dava arkadaşları, Cumhuriyetin ikinci adamı olan İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanı olarak seçmişti. İsmet İnönü, Atatürk tarafından başlatılan eğitim seferberliğinin süreceğini ve köylerde eğitim döneminin kesintisiz sürdürüleceği bazı konuşmalarında değinmektedir.²⁸³

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçildikten bir buçuk ay sonrasında, Celâl Bayar'ın kabinesinde Milli Eğitim Bakanı olan Saffet Arıkan sağlık sorunlarından ötürü bakanlık görevinden ayrılması ile onun pozisyonuna 28 Aralık 1938 tarihinde Hasan Âli Yücel gelmiştir. Hasan Âli Yücel, İsmail Hakkı Tonguç'a kendisinin başladığı işleri

²⁸¹Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999, s. 41.

²⁸² Turan, a.g.e., s.42.

²⁸³ Çavdar, a.g.e. s. 375.

beraber devam ettirmeleri konusunda ricada bulunmuş ve Tonguç ise İlköğretim Genel Müdürü pozisyonunda Hasan Âli Yücel'in yanında yerini almıştır.²⁸⁴

17-29 Temmuz 1939 tarihleri arasında Birinci Maarif Şûrası'nda değinilen bu konu her yönü ile tartışılması için açılmıştır. Fakat köylü halkın eğitiminde sadece köylü halka okuma-yazma öğreten bir öğretmenin yetersiz olacağı, köy öğretmenin yetiştirileceği kurumların çok taraflı bir eleman yetiştirmesinin gerekliliğine karar kılınarak, yeni açılacak kurumların "Köy Enstitüsü" olarak adlandırılması uygun görülmüştür.²⁸⁵

Cumhuriyet gazetesinde Köy Enstitüleri Kanunu'nun 17 Nisan 1940'da topluma şu şekilde duyurulmuştur²⁸⁶:

"Köy Enstitüleri teşkili hakkındaki kanun layihası son şeklini aldı. Layihaya göre köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabı yetiştirmek üzere ziraat arazisine elverişli bulunan yerlerde Köy Enstitüleri açılacaktır. Köy Öğretmen Okulları bu layiha ile kanunlaştıktan sonra Köy Öğretmen Okullarına kaydolunacaklardır."

Köy Enstitüleri, II. Dünya Savaşı kapıya dayandığında, ülkemizde kuraklık ve kıtlığın yaygın olduğu bir zamanda kurulmuştur. Ülkenin kaynakları her taraftan kısıtlanmış ve ürünlerin önemli bir kısmı da her an olabilecek bir savaş olasılığı için ayrılmaktaydı. Milli Bağımsızlık Savaşı'ndan geriye kalan çocuklarla oluşturulan erkek iş gücü tekrardan askere alınarak köylerde yalnız kadınlar ile çocuklar kalmıştı. Bu yüzden enstitüler "çocuk işgücüne" dayanıyordu. Köylüler ise, tek güvenceleri olan çocukları okula göndermek istemiyorlardı. Bir de kız çocukları okul için bulmak neredeyse imkansızdı. Diğer taraftan da bulaşan her bir hastalık çocukları öldürüyordu. Görülen tüm sorunlara karşın Köy Enstitüleri'nde yapılan tarım sayesinde öğrencilerin duydukları gereksinimleri fazlası ile karşılamış ve oluşan üretim fazlası da hem köylü hem de devlete yardım sağlamıştır. Enstitülerde kısacık bir zamanda yapılan binalar ve de öğrencilerin gayretleriyle elde edilen elektrik gücüyle dönemin hatırlanacak başarılar arasındadır.²⁸⁷

²⁸⁴ Pakize Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, İstanbul, Yapı ve Kredi Yayınları, 1997, s.133

²⁸⁵ İsmail Hakkı Tonguç, *İlköğretim Kavramı*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1946, s. 319

²⁸⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*, "Yol ve Maarif Hareketleri", Yıl 16, No. 6726 (17 Nisan 1940), s.2

²⁸⁷ Niyazi Altunya, "Köy Enstitüleri", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Yıl: 3, No. 26, (Nisan 2002), s. 1.

Köy Enstitüleri yaptığı çalışmalarla kurulma hedeflerinin çok üzerinde bir başarı sergilemiş ve köy ile kırsal alanda yaşayan kişilerin problemlerini meydana çıkaran ilerici bir kuşak yetişmesini sağladı. Köy Enstitülerinin bünyesinde yetişen yazar ve düşünürler Türkiye'nin insanına yol gösteren bir rol oynamıştır. Mahmut Makal'in "Bizim Köy", Fakir Baykurt'un "Yılanların Öcü", "Kaplumbağalar" ve "Tırpan", Mehmet Başar'ın ise şiirleri ve Talip Apaydın'ın öyküleri ile romanları akıllara ilk gelen örnekler arasındadır.²⁸⁸

Köy Enstitülerinin aleyhine yapılan propagandalar ve eleştiriler 1943 senesinde bir araya gelen 2. Eğitim Şûrası'nda göz ardı edilmeyecek şekilde görülmeye başlanmıştır. Tüm bu olumlu gelişmeler karşısında Enstitülerde verilen eğitim, öğretim ve köy okullarının yaptırılması sırasında karşı karşıya kalınan zorluklar bazı eleştirilere sebep olmuş ve bu eleştiriler de zamanla suçlamalara dönmüştür.

Farklı sebeplerden kaynaklı bu eleştiri ve suçlamaların sıralaması şu şekildedir. Enstitülerde sadece köy çocuklarının bulunması ve mezun olanlarının da yine köyde çalışması, toplum içerisinde köylü-kentli ayrımı böylece sınıf farkı da ortaya çıkmaktadır. Bu ayrım Anayasada yer alan Halkçılık ilkesinin ve anlayışının da aksinedir. Enstitülerde aşırı sol kesim, neredeyse komünist fikirleri yansıtan eğitim ve öğretim yapılmaktaydı. Bir öğrencinin okul yapımında, tarım ve teknik uygulama kısımlarında, temizlik ve bakım işlerinde yer almaları Sovyet Rusya ile komünist rejimlere benzemektedir. Bu türden bir eğitim Milliyetçilik ilkesi ile çelişmiştir. Enstitülerin yönetim kadrosu genellikle sol kesimden, Marksist olarak bilinen kişilerden oluşmuştur. Yatılı enstitülerin karma eğitim-öğretiminde kız ve erkek birliktelikleri, Türk aile ve ahlâk yapısına ters düşmektedir. Okul, öğretmen evi yapımında, çocuklarını okula göndermesi için köylülere yüklenen sorumluluklar, çok ağır olup özellikle de yurda ulaşımın zor olduğu yerlerde tek tip okul binası projesi de yapım giderlerini daha çok artırmıştır. Bu yüklenen sorumluluklar da Anayasa da yer alan eşitlik ilkesine ters düşmektedir.²⁸⁹

Köy Enstitülerine karşı gelenler, genellikle üniversitelerde yaşanan sağ sol hadiselerini bahane göstererek, Köy Enstitülerinin bu akımdan korunmasını söylüyorlardı. Enstitülerde verilen üretici eğitim tipini eleştirerek, milliyetçilik ve

²⁸⁸ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, s. 376-377.

²⁸⁹ Turan, a.g.e., s. 46-47.

gelenekçilik yönüyle eksik olduğu söyleniyordu. Özellikle İkinci Eğitim Şûrası'na bu eleştirileri sunanlar, Köy Enstitülerini birebir tanımamış, ön yargıları olan dinci ve mutaassıp olan gruplardı²⁹⁰.

Edilen itirazların birisi de köylü okursa "gözünün açılmasının" doğru olmadığını söyleyen gerici topluluk ve geçmişten beri köylüden geçimini sağlayan ağalardı.²⁹¹ Diğer bir eleştiri de verilen karma eğitimidir. Dinci grup bir erkek öğrencinin bir kız öğrenciye, evlenmek için zorlayıcı mektup yazdığı, bir kızın ise hamile kaldığı, köy kızlarının namusunun yerlerde olduğu gibi eleştiriler söylüyorlardı. Bu belirtilen enstitüler köy kızlarına memleket genelinde açılmış kapılardı. Bu eleştirilerde amaç, Köy Enstitüleri'nin düzenini bozmak içindi. Getirilen bu eleştiriler neticesinde kız öğrencileri bir-iki enstitüye toplamışlar ve karalayarak emellerine ulaşmışlardır.²⁹²

Mutaassıp grubun eleştirdiği karma eğitim şekli, kızların pantolon-cekete giymesi gibi eleştiriler getirerek komünistlerin modası olduğunu belirtmişlerdir. Bu eleştirileri getirenler köy kızlarından faydalanamayacağını, amaçları için kullanamayacaklarını düşünenlerdi. Köy Enstitülerinde fakirlerin çocuklarının okuması, köylüye bilinç kazandırması ve köyde yıllardan beri devam eden ağalığın sorgulanması korkutmaya başlamıştı. Bu kurumun Rusya'da yapılabileceği fikriyle Enstitülere karşı karalama kampanyasıyla "din elden gidiyor" feryadı koparanlar, çıkarları tehlikeye düşen siyasiler, köyden kente oradan da Ankara'ya dek süren kötülemeler yapıldı. Böylece Çankaya'ya kadar ulaştırıp Köy Enstitüleri'nin kapanması için temel oluşturmuşlardır.²⁹³

Yapılan tüm eleştirilere karşın Enstitüler çalışmayı sürdürüyor, Cumhurbaşkanı olan İnönü de her bir eleştiriye karşı İsmail Hakkı Tonguç'u destekliyor ve daha çok kız öğrenci alınması için de onu sıkıştırıyordu. Fakat gelen eleştirilerin sesi her gün daha da yükseliyordu. O zamanlarda ülkeye gelen demokrasi fikri siyasi yönden karışıklığa yol açmış ve CHP'nin gücü zayıflamıştı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında çok partili siyasi yaşama geçişle, Milli Bağımsızlık Savaşı'nda Atatürk ile beraber olan ve partisinde bulunan bazıları, içten içe Atatürk'ün eylem ve düşüncelerini zayıflatmak amacıyla uygun bir ortam bekliyordu. Onlardan biri olan General Kâzım Karabekir, Reşat Şemsettin Sirer,

²⁹⁰ Türkoğlu, a.g.e., s. 49.

²⁹¹ Ahmet Emin Yalman, *Yarının Türkiye'sine Seyahat*, İstanbul, Cem Yayınları, 1990, s.25.

²⁹² Şevket Gediklioğlu, *Türkiye'de Yaygın Eğitimden Çağdaş Eğitime*, Ankara, Kadioğlu Matbaası, 1991, s. 289-290.

²⁹³ Gediklioğlu, a.g.e., s. 49.

Tonguç ve Yücel'e karşı partinin sağ tarafında bulunarak Köy Enstitüleri'ne karşılığın başında yer almışlardı.²⁹⁴

1945 yılında çok partili hayatla beraber CHP'nin karşısına kurulan birçok siyasi parti, enstitüler hakkında ki suçlamaları da arttırmışlardır. CHP'nin karşısından yer alan partiler içerisinde özellikle Demokrat Parti, CHP yönetiminin yıpranması için Enstitüleri koz olarak kullanmıştı. İlginç olan ise, CHP içinden de suçlamalara taraf olanlar çıkmasıdır.²⁹⁵ 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan genel seçimler sonrasında partideki sağ kesim parti içerisinde kalarak partiye ve çevreye karşı yeni bir tavır oluşturmuşlardı. Sağ cenah, DP'ye karşı gelmek için partiyi sağa kaydırmada beraber olmuşlardı. Demokrat Parti, CHP'yi ve de ısrarla Enstitüleri eleştiriyor, CHP'de enstitülerin toplumun faydası için olduğunu anlatmaktansa "düzelteceğiz" deyip yaptıkları işi savunamıyorlardı.

DP'nin ilk kabinesinde Milli Eğitim Bakanı görevi verilen Tefvîk İleri zamanında çıkarılan 27 Ocak 1954 tarihli ve 6234 sayılı kanunla, "Köy Enstitüleri" tamamıyla öğretmen okulları olarak dönüştürülmüş ve kapatılmıştır.²⁹⁶ Böylelikle başlayan bir eğitim mücadelesi sonlandırılmış oldu.

3.1.7. Güzel Sanatlar Alanındaki Gelişmeler

3.1.7.1. Resim ve Heykel Alanında Gerçekleştirilen Yenilikler

Resim ve heykel uzun yıllar İslam dininin ana yasakları içinde yer almasından dolayı, Osmanlı yöneticileri 18.yy'ın sonuna kadar güzel sanatlar alanında somut bir adım atmamışlardır. Osmanlı toplumunun dine dayandırılan dünya görüşü özellikler resim ve heykel sanatına karşı tepki duyulmasına neden olmuş ve bu iki sanat dalının gelişimine engel oluyordu.²⁹⁷

Kurduğu Türkiye Cumhuriyetini sanatsız düşünemeyen Atatürk bu konuda çok ciddi atılımlar yapmıştır. Öncelikle halkın dünya görüşünde resim ve heykel sanatının layık olduğu yeri alması için girişimlerde bulunmuştur. Daha Cumhuriyet ilan edilmeden Ocak 1923'te Bursa'ya yaptığı gezi sırasında halkla konuşurken, bu konu hakkındaki

²⁹⁴ Türkoğlu a.g.e., s. 49.

²⁹⁵ Türkoğlu a.g.e., s. 503.

²⁹⁶ *Cumhuriyet*, "Köy Enstitüleri İle İlköğretim Okulları Birleştirildi", 28 Ocak 1954, Yıl. 29, No. 10596, s. 7.

²⁹⁷ Aygün, a.g.e., s. 147.

görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: “Dünyada medeni, ileri ve olgun olmak isteyen herhangi bir millet, mutlaka heykel yapacak ve heykeltıraş yetiştirecektir. Abidelerin şuraya buraya tarihi hatıralar olarak dikilmesinin dine aykırı olduğunu iddia edenler, din hükümlerini gereği gibi araştırıp tetkik etmemiş olanlardır. Aydın ve dindar olan milletimiz, ilerlemenin vasıtalarından biri olan heykeltıraşlığı en son derecede ilerletecek ve memleketimizin her köşesi, yetişecek evlatlarımızın hatıralarını güzel heykellerle dünyaya ilan edecektir.”²⁹⁸

Toplumun dünya görüşünü çağdaşlaştırmak için gerçekleştirilen girişimlerin yanında sanatçı yetiştirmek içinde girişimler sürdürülmüştür. Osmanlı Devletinde Güzel sanatlarla ilgili ilk yüksek seviyeli okul ancak 1883’de “ Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane” adıyla açılmıştır. Bu okul açıldığı zaman hoca olacak nitelikte ressam bulunamamıştı. Resim bölümünde iki İtalyan ressam, Heykel bölümünde ise Oskan Efendi adı verilen bir yabancı görev yapıyordu.

Burada, resim alanında bazı ilerlemeler kaydedilse de heykel alanında kayda değer gelişme olmadı. Resim ve heykelin toplum yaşamındaki gerçek değerleri bulması Atatürk Türkiye’si ile gerçekleşmiştir²⁹⁹.

Cumhuriyet döneminde, 1926da açılan Gazi Eğitim Enstitüsünde bir resim bölümü faaliyete geçirilmiştir. ‘ Mekteb-i Sanayi Nefise-i Şahane” 1926 da Güzel Sanatlar Akademisine dönüştürülmüş ve Fındıklı’daki saray bu okula tahsis edilmiştir. Resim ve heykel öğrenimi için Avrupa’ya öğrenci gönderilmiştir. Avrupa’dan hocalar getirilmiştir. Sanatçıların eserlerini sergileyebilmeleri için Resim ve Heykel Müzesi açılmıştır. Devlet daireleri Atatürk resimleri ile süslenmiş, devlet binalarına sanat eserleri konulmaya başlanmıştır. Trenlerde gemilerde, gezici sergiler düzenlenmiş, sanatın Anadolu’nun en ücra köşelerinde sevdirmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Gerçekleştirilen yarışmalarla gençlerin resim-heykel sanatına ilgi duymaları amaçlanmıştır.

Bu arada peş peşe açılan Atatürk heykelleri de ülkede heykel sanatının gelişmesine ve halkın bu sanata alışmasına büyük katkı yapmıştır. İlk Atatürk heykeli Gülhane Parkında Sarayburnu’nda açıldı. Bu Ankara’da Ulustaki zafer anıtı(1927),

²⁹⁸ Turhan Feyzioğlu, “Atatürk ve Güzel Sanatlar”, *Atatürkçü Düşünce*, Ankara, 1992, s.848.

²⁹⁹ Mahmut Cüda, “Cumhuriyet Dönemi Türk Resmi,” *Atatürk ve Sanat Sempozyumu*, İstanbul, s.74.

Afyon Zafer Anıtı, Samsun Atatürk Anıtı gibi eserler takip etti. Bu eserler Avusturyalı sanatçı Krippel'e aittir. İtalyan heykeltıraş Canonica ise Ankara Etnografya Müzesi Atlı Atatürk Heykeli, Ankara Alanı Atatürk Anıtı, İzmir Atatürk Heykeli gibi eserler ortaya koydu. 1930'lardan sonra Türk Heykeltıraşların çalışmaları ön plana çıkmaya başladı. Bu atılımlar sonucu, resim ve heykel alanında toplumun bakış açısının değiştirilmesi diğer olumlu gelişmelere ortam sağlamıştı.

3.1.7.2. Mimarlık ve Müze Alanındaki Gelişmeler

Atatürk her alanda olduğu gibi, mimari alanda da Türk milletinin, Batıyı taklit etmesini değil, çağdaş uygarlığın içinde kendi öz değerlerini ortaya çıkarmasını istiyordu. Bu şekilde düşünen Atatürk, ulusal mimariden örnekler veren Kemalettin ve Vedat gibi mimarları desteklemiştir. Bunlar yeniden imara başlanan Ankara'da eski Türk mimarlığından esinlenen elemanlar kullanarak bazı eserler meydana getirmişlerdir: TBMM binası, Ankara Palas, Vakıf Apartmanları, Gazi Eğitim Enstitüsü.

Mimar Kemalettin Bey'in erken ölümü, dünyada ortaya çıkan üslupsuz fonksiyonel mimarlık akımı, Alman ve Avusturyalı mimarların devreye girmesi ekonomik etkenler nedeniyle süslemeler azaltılmıştır, cephelerdeki bezemeler bırakılmış betonarme iskelet ön plana alınmıştır. Sağlık Bakanlığı, İsmet Paşa Kız Enstitüsü, Konservatuvar, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi binaları bu akımı yansıttılar.³⁰⁰

Cumhuriyet döneminde mimarlık eğitimi alanında da önemli gelişmeler olmuştur. Mimari bölümüne sahip olan Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane 1926'da Güzel Sanatlar Akademisine dönüştürülmüş, mimarlık bölümünün başına da Prof. Ernest Egli getirilmiştir. Böylece çağdaş batılı anlamda mimarlık eğitimi başlamıştır 1944 yılında kurulan İstanbul Teknik Üniversitesi'nin bünyesinde yer alan Mimarlık Fakültesi ile mimarlık eğitimi veren okullar ikileşmiştir. Daha sonra 1956'da kurulan Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde ve birçok şehirde açılan üniversitelerle, devlet mühendislik ve mimarlık akademilerinde başarılı Türk mimarları yetiştirilmiştir.³⁰¹

Kültür değişiminin başarıya ulaşması için kültürel değerlerin bilinmesi, tanınması ve korunması gerekiyordu. Özellikle Anadolu gibi çeşitli kültürlerin

³⁰⁰ Zeki Sayar, "Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı" *Atatürk ve Sanat Sempozyumu*, İstanbul 1981. s.58.

³⁰¹ Aygün, a.g.e. s. 198.

kalıntılarının olduğu bir coğrafyada taşınır ve taşınmaz kültürel değerlerin korunması daha da önem kazanıyordu. Osmanlı imparatorluğu döneminde İstanbul Arkeoloji Müzesi Türk İslam Eserleri Müzesi kurulmuştu. 23 Nisan 1920’de TBMM açıldığında oluşan ilk hükümet eski eserlerin derlenmesi ve korunması için Eski Eserler Müdürlüğünün kurulmasını programına almıştı.

Maarif Vekili İsmail Safa Bey 6 Kasım 1922 de bir genelge yayınlarak arkeolojik ve etnoğrafik eserlerin korunması için müzeler açılmasının gerekliliğini bildirmiştir. Bu genelge üzerinde çeşitli yerlerde müzeler açılmaya başlanmıştır. 1924 yılında Topkapı Sarayını bazı bölümleri müzeye dönüştürülmüş, 1925’te Milli Saraylar idaresi kurulmuştur.³⁰²

1925’te Ankara da Etnografya Müzesinin temeli atılmıştır. 1927’de Konya Mevla Müzesi açılmıştır. 1934 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla Ayasofya müze haline getirilmiş ve 1937’de Dolmabahçe Sarayındaki Veliahd Dairesi, Resim ve Heykel Müzesine dönüştürülmüştür. 1931 yılında Atatürk’ün çıktığı bir yurt gezisinde Başbakan İsmet Paşaya yazdığı telgrafta Türk kültürünün başyapıtı niteliğindeki eserlerin onarılmasını, ordunun kullanımında olanların boşaltılmasını, müzelerde bulunan eserlerin envanterlerinin çıkarılmasını, yurt dışına gönderilen öğrenciler arasında arkeoloji bölümünde eğitim alacaklara da yer verilmesini istemesi kültürel değerlere verdiği önemi göstermektedir³⁰³

3.1.7.3. Opera, Bale, Tiyatro ve Sinema Alanındaki Gelişmeler

Opera ve balenin ülkemizde yer almasında Atatürk’ün kişisel çabaları etkili olmuştur. Daha Sofya’da Ataşemiliter iken izlediği Carmen operasından etkilenen Atatürk, Operanın Türk kültür yaşamına girmesinde de öncü olmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra bir devlet konservatuarının kurulması kararlaştırılmıştır. Konservatuarda sadece müzik eğitimi verilmemiş opera, bale ve tiyatro eğitimi de verilmiştir. İlk milli opera denemesi İran Şah Rıza Pehlevi’nin Türkiye’yi ziyareti üzerine, 1934’te metni Münir Hayri Egeli tarafından yazılan bestesi Adnan Saygun tarafından yapılan “Özsoy Operası” olmuştur. Konservatuvar kurma hazırlıkları başlayınca temsil şubesini

³⁰² Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I-II*, Ankara, 2003, s.211.

³⁰³ Sayar, a.g.e. s. 60.

oluşturmak ders planlarını yapmak üzere Prof. Carl Ebert çağırılmıştır. Ebert, tiyatro bölümünün ve opera bölümünün ders programlarını hazırlamış, operaya bağlı bale sınıfları kurmak yolunda gayret sarf etmişti.³⁰⁴

1914'te kurulan ancak gösterilere 1916 da başlayan Darülbedayide Afife Jale adlı Türk kızı ilk kez rol almıştır. Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı sırasında halkın bozulan moralini düzeltmek ve bazı muhtaç kesimlere yardım etmek için tiyatrolar düzenlenmiştir. Darülbedayi 1934'te Şehit Tiyatrosu adını alarak Türk kültürünün gelişmelerine kaynaklık eden bir kurum haline gelmiştir.

İlk sinema salonu 1908'de açılmıştır. 1914'te film çekimleri başlamıştır. Ardından Ordu Sinema Dairesi kurulmuştur. Cumhuriyet döneminde ise Muhsin Ertuğrul'un İpek Film adına çalışması Türk Sinemasının için bir dönemeç olmuştur. Çağdaş müzik çalışmaları Cumhuriyetin açtığı müzik okullarında gelişmiştir. 1924'te kurulan Ankara Musiki Muallim Mektebi bu okulların öncüsü olmuştur. Bu okulların temel amacı ortaöğretim kurumlarına müzik öğretmeni yetiştirmektir.³⁰⁵

3.1.8. Tarih Alanındaki Çalışmalar ve Türk Tarih Kurumunun Kurulması (12 Nisan 1931)

İkili anlayış ve uygulamanın hakim olduğu Osmanlı sisteminde, tarih de bu durumda idi. Ülkede ikili tarih anlayışı hakimdi. Okullarda Osmanlı tarihi, medreseler de ise İslam Tarihi okutuluyordu. Türkiye Cumhuriyeti devletinin, laik ve millet hâkimiyetine dayanan demokratik bir devlet olması, bu iki tarih anlayışının da temelsiz kalmasına neden oldu. Hem bu durum, hem de Atatürk'ün tarihe gösterdiği büyük ilgi, Türkiye'de tarih İnkılabının yapılması şartlarını hazırladı.³⁰⁶

Yeni Türk devleti kuruluş sürecini tamamlarken çağı yakalamak için devlet ve toplum yaşamında büyük dönüşümler yaparak dünya devletleri arasında saygın bir yer kazanırken; Fransızca yazılan bir ders kitabında Türkleri sarı ırktan ikinci sınıf bir millet olarak gösterilmesi tarih çalışmalarının fitilini ateşlemiştir. Çalışmalar önce Türk ocağı çatı altında sürdürülmüştür. 23 Nisan 1930'da toplanan 6. Kurultayda Afet İnan “

³⁰⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C.4, Ankara, 1999, s.65.

³⁰⁵ Kocatürk, a.g.e., s.131.

³⁰⁶ Şemsettin Günaltay, “Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra”, *Belleten*, 10, 1939, s. 274

Türklerin Medeni Vasfı” başlıklı bir bildiri sunmuştu. Kongrede Türk tarihi ve uygarlığını bilimsel olarak incelemek üzere bir heyetin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu heyetin çabaları ile Türk tarihinin ana hatları adlı bir eser hazırlanmıştır. 10 Nisan 1931 de Türk ocağı kapatılınca Atatürk’ün koruyucu başkanlığı altında devletten bağımsız tarih araştırmaları yapmak amacıyla Türk Tarih Tetkik Cemiyeti kurulmuştur.

307

Bu cemiyet 1935’te Türkçedeki sadeleşmeye paralel olarak Türk Tarih Kurumu adını almıştır. Bu kuruluş yaptığı milli ve milletlerarası kongrelerde, Türk Tarih görüşünü geliştirmeye ve bütün dünyaya açıklamaya çalışmaktadır, bu görüşe göre Türk milleti uygarlığın ve insanlığın beşiği olan Orta Asya’dan çıkmış beyaz ve ari insanlardır. Türk milleti dünyadaki pek çok medeniyetin kuruluş gelişmesini olumlu yönde etkilemiş ve birçok katkıda bulunmuştur.

Türk tarih kurumunun çalışmaları, 9 Ocak 1936 da kurulan Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi vasıtasıyla da dil, coğrafya, arkeoloji, antropoloji, Anadolu medeniyetleri gibi birçok ilmi araştırma ve öğretimle de desteklenmeye başlanmıştır.³⁰⁸

3.1.9. Dil Devrimi ve Türk Dil Kurumunun Kurulması

Mustafa Kemal Türk dilinin layık olduğu değere kavuşmasını sağlamaya yönelik bir takım hedeflerinin varolduğu bilinmek bilinmektedir ve bu hedefleri gerçekleştirmek için hem bizzat çalışmış, hem de çevresini bu konuda yönlendirmiştir.

Dili, karma ve yapma bir dil durumunda olan Osmanlıca’dan arta kalan pürüzlerden ayıklamak, bu yolla aydınların dili ile halkın dili, yazı dili ile konuşma dili arasındaki açıklığı kapatmak, Türk diline milli bir gelişme yolu çizmek, Türkçe’yi uzun vadede çağdaş uygarlığın gerektirdiği her türlü ihtiyacı karşılayabilecek kelime ve kavramlara sahip, işlek ve zengin bir kültür dili durumuna getirebilmek konularında çalışmalar yapılmıştır.³⁰⁹

1928-1932 yılları arasında Türk dili ile ilgili bazı işler “Dil Heyeti” adını taşıyan bir komisyona havale edilmiş, bazı derleme çalışmaları yapılmıştı. Ancak, dil konusunun

³⁰⁷ Koçak, a.g.e., s.75.

³⁰⁸ Ercilasun, a.g.e., s.201.

³⁰⁹ Korkmaz, “Atatürk ve Türk Dili” *Siyasi ve Sosyal Araştırma Vakfı “ Türk Dili” Semineri (27 Aralık 1980)*, İstanbul, s.22.

çizilen hedeflere ulaşabilmesi için başlı başına bir kuruluşa ihtiyaç vardı. 11 Temmuz 1932 Akşamı Mustafa Kemal arkadaşlarına “*dil işlerini düşünecek zaman gelmiştir*” diyerek bu yeni hareketin ilk adımını atmıştır. Ertesi gün, 12 Temmuz 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti’ni kurdurmuştur. O günden sonra Gazi’yi hep dil kitaplarını incelerken ve dil konularını tartışırken görmüştür.

Atatürk, kurduğu, Türk Dil Tetkik Cemiyeti’nin ‘ Türk Dilinin kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşturulması” için ilmi bir şekilde çalışmasını ve görüşlerinin de ilmi platforma taşınmasını istemiş, bunun gerçekleşmesi ve Türk dilinin bütün meselelerinin ele alınması için mutlaka bir dil kurultayının toplanmasının arzu etmiştir. 26 Eylül 1932’de I. Türk Dil Kurultayında alınan kararlar doğrultusunda Türk dilini en modern dilcilik ölçüleri ile ele alıp incelemeyi gerektiren bir program ortaya çıkarıldı.³¹⁰

Türkçede sadeleştirme hareketi cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk’ün bizzat başlattığı Türk tarihi ve dili üzerine yapılan çalışmalar kısa sürede içinde bütün Türkiye geneline yayılmıştır. Yurdun her tarafından “derleme heyetleri” ve “derleme şubeleri” kurulmuştur. Bu heyetler köylerinde kasabalarında kullanılan fakat İstanbul’da bulunmayan binlerce kelime toplayarak Ankara’ya göndermişlerdir. Gazetelerde anketler açılarak okuyuculara kelimelerin Öz Türkçeleri sorulmuş, Türkçenin eski sözcükleri, Orta Asya’da yaşayan Türklere ait lehçe sözcükleri karıştırılarak oralarından Türkçe kelimeler çıkarılmıştır. Kazan, Başkurt ve Azeri Türkçelerinden dil işleriyle uğraşan Bilginleri de Atatürk’ün etrafında toplanmıştır. Bütün bu çalışmaların sonucunda 1933 yılında “Tarama Dergisi” adıyla parça parça yayınlanmaya başlandı.³¹¹

Atatürk’ün dil çalışmaları üç devrede ele alınmaktadır. Birinci devre, aşırı özelleştirmecilik ve tasfiyecilik devresidir. 1932 tarihinden 1934 tarihine kadar Tarama dergisinin yayınlanmasına kadar devam eder. İkinci devre “Mutedil özelleştirmecilik” yani tereddüt devresidir. Bu devrede Atatürk, dil çalışmalarının çıkmasa girdiğini görerek, Türk dilini bundan kurtarma yollarını aramıştır. Kılavuz Komisyonu ve anket çalışmaları bu devreye rastlamaktadır, bu devre 1934ten 1936 da Güneş- Dil teorisinin ilanına kadar sürmektedir. Üçüncü devre ise Atatürk’ün yasayan Türkçeye döndüğü

³¹⁰ Mehmet Kiremit, *Türk Dili Dersleri Türkiye Türkçesi*, Ankara, 1997, s.34.

³¹¹ Ahmet Bican Ercilasun, *Dilde Birlik*, İstanbul, 1984, s.198.

devredir. Yahya Kemal'in, ses ve açık deniz şiirlerinde kullandığı dile, "işte beyler hakiki Türkçe budur", deyişi yine Ahmet Cevat Emre ve Abdulkadir İnandan nakledilen Atatürk'ün "Katip kitap benimdir, ketebe yektübü Arabındır". Deyişi Bu devreye rastlamaktadır. Bu devre 1936-1938 yıllarını içerisine almaktadır.³¹²

Atatürk'ün ölümüne kadar geçen zaman içinde kendisinin ve Türk dili tetkik cemiyetinin Türk dili ile ilgili çalışmalarının bu birinci evresini oluşturan anlayış, Aşırı Özelleştirmecilik ve tasfiyecilik devresi olarak adlandırılmaktadır ki, 1932- 1934 yılları arasında yoğunluk kazanmıştır. Bu devrede devlet dairelerindeki yazışmaların ve gazetelerin Tarama dergisinde yayınlanan öz Türkçe kelimelerle yapılması istendi.

3.2. EKONOMİ ALANINDA YAPILAN İNKILAPLAR

3.2.1. İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat- 4 Mart 1923)

Yeni Türk devletinin kuruluşunda karşılaştığı iki bariz sorun sanayileşme ve milletleşmedir. Mustafa Kemal, milli istikbalden ekonomik ve siyasi istiklali anlamaktaydı. Ekonomik bağımsızlığın sağlanması amacıyla öncelikle bir iktisat programı belirlemek gerekliydi. Bunun için, henüz Cumhuriyetin ilanından önce 17 Şubat 4 Mart 1923 tarihinde İzmir şehrinde I. Türkiye İktisat Kongresi yapıldı. Belirtilen süreçte aynı zamanda Lozan'da sulha dair görüşmeler, Misak-ı Milli ile kapitülasyonlar gibi konular üzerinde Türk heyetinin ısrarlı tavırları karşısında bir sülfe varılmadan kesilmiş bulunmaktaydı. Çok hassas olan bu devirde bahsedilen meseleler ile ilgili herhangi bir tavizin verilmeyeceği batılı devletlere net bir şekilde anlatılmak gerekiyordu. 1135 üyeye toplanmış olan kongrede tek gaye elbette yalnız bu durum değildir.³¹³

Bununla birlikte yeni Türk devletinin iktisadi kısa ve uzun vadeli amaçlarının belirlenmesi gerekliydi. Kongredeki devlet yöneticilerinin, bilhassa Gazi Mustafa Kemal'in daha önce 1 Mart 1922'de TBMM'de yaptığı bir konuşmada dile getirilmiş meselelerdi. Henüz 1923 başında, daha Cumhuriyet rejimi ilan bile edilmemiş iken; İzmir şehrinde yapılmış olan Türkiye İktisat Kongresi açılış konuşmasıyla hususa değiniyordu: " Hususi iktisadi teşebbüslerin de serbest pazarlar ile yarışmaya hazır olacak bir duruma

³¹² İsmail Acar, *Dilimiz Atatürk ve Sonrası*, İnce Matbaacılık, Balıkesir, 1983, s.188.

³¹³ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Ankara, 1982, s.201.

ulaşmamıştı. Tanzimat'ın açmış olduğu çığırla serbest ticari dönem Batı ile mücadele konusunda kendini korumada sıkıntı yaşayan iktisadi hayatımızı tekrar iktisadi açıdan, kapitülasyon zinciri ile bağlamıştır.” Belirtilen söylemler Atatürk'ün serbest Pazar şekline getirilmiş olan ülkemizde iktisadi hali konusundaki bilgisini ve yeterliliğini ortaya koyan delillerdi.

Kongreye işçi, sanayi, ticaret ile ziraat camiaları mümessilleri katılmıştır. İktisat Misakında yoğun olarak ziraat ile ticaret heyetlerinin fikirlerine önem verilmişti. Kongrede alınmış olan kararlar, yol gösteren bir nitelik taşımayla birlikte, Cumhuriyet iktidarlarının programları üzerinde önemli olmuştur.

Kongrede alınmış olan kararların içerisinde başlıca, milli endüstrinin, üreticinin dış satımın özendirilmesi ve korunması hususuyla ilgili olan tedbirler, borsaları millileştirilme, ticari alanda bir banka kurmak, deniz ile hava araştırmacılığını geliştirmek, aşarı kaldırmak, çiftçilere kredi verirken şartları kolaylaştırmak, işçilere mesai koşullarını iyileştirmek, mesai sürelerini sınırlandırmak vb. tedbirler bulunuyordu. Ekonomik önlemler belirlenirken, iktisadi özgürlük özellikle gözetilecekti. Henüz inşa süreci devam eden Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikaları kaba hatlarıyla olsa bile İzmir İktisat Kongresinde tespit edilmiştir.³¹⁴

Tüm bu çalışmalar yapılırken gerçek gaye Mustafa Kemal'in söylemiş olduğu gibi ekonomik özgürlüğü sağlamak idi. Belirtilen devirde ekonomide izlenen yol hususunda birçok araştırmacı değişik görüşler ortaya atmışlardır. Kimileri liberal iktisat politikaları der iken, kimileri liberal varsayılabilecek politikalar, kimileri de karma iktisadi politikalar şeklinde nitelendirilmiştir.

3.2.2. Köylüye Verilen Önem ve Aşar Vergisinin Kaldırılması (17 Şubat 1925)

Atatürk, 1 Kasım 1922 günü Büyük Millet Meclisinin açılışında yaptığı konuşmada, yeni Türk devletinin hakiki maliki ve efendisinin, hakiki yetiştirici olan köylüler olduğunu, millet içinde en fazla refaha sahip olma hakkının köylülere ait bulunduğunu belirtmiştir. Atatürk çeşitli konuşmalarında ziraata ve köylüye verdiği önemi vurgulamıştır. Ziraat alanında iyileştirme yönünde alınan tedbirlerin tümü, gerçekte köylünün refahının artmasına yönelikti. Köylünün refahının artırılması ise genç

³¹⁴Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s.267

Türkiye Cumhuriyetinin iktisadi kalkınmada kullanılabileceği tek kaynak olan ziraatın geliştirilmesi anlamını taşıyordu. Atatürk, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında izlediği politikalarla, köylülerin ekonomik şartlardan ezilmemesi için gerekli tedbirleri zamanında ve etkili bir şekilde almıştır.³¹⁵

Osmanlılar zamanında zirai kesim üzerinde vergilendirme oranı oldukça ağır durumdaydı. Şer'i bir vergilendirme çeşidi olan Aşar(Öşür) vergisi onda bir anlamını taşıyor ve çiftçinin yetiştirdiği mahsul üzere aynı şekilde tahsil ediliyordu. Bu vergi devletin kişilerden miri arazi kullanmaları karşılığında alındığı paydı. Aşar, Osmanlı Devletinin aynı ve bölgeci kamu gelirleri sisteminin en önemli vergisiydi; toplam devlet gelirlerinin yaklaşık dörtte birini oluşturuyordu. İzmir İktisat Kongresinde, diğer bir kısım Osmanlı kurumlarının olduğu gibi çiftçi grubu aşarın da kaldırılmasını önermişti. Aşar, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde yüzde on oranını aşmıştı; baskı ile adaletli olmayan iltizam usulüyle tahsilat yapıldığından, çiftçi oldukça bunalmıştı.³¹⁶

1925 Şubatında aşar vergisi kaldırılarak, Cumhuriyet yönetiminin ekonomik reformları başlatılmış durumdadır. Türkiye Cumhuriyeti aşarı kaldırarak “bölgeci ve aynı” amme gelir düzeninden “merkeziyetçi ve nakdi” amme gelir düzeni yolunda birinci ehemmiyetli adımını atmış bulunmaktadır. Bununla birlikte yeni Türk devleti, Osmanlıdan gelen iptidai ziraat üreticiliği teknolojisinde ayrılmayan müessesesi durumundaki aşar vergisini kaldırmış, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin bünyesine elverişli amme geliri arayışlarına girmiş bulunmaktadır.

Türk ekonomi sisteminde aşar vergisinden vazgeçilmesi bir reform olarak nitelendirilmiştir. Aşarın kaldırılmasıyla kamu gelirinde oraya çıkan önemli boşluk, toprak mahsullerinin demiryolu ve denizyoluyla pazarlanacak bölümüne konulan dolaylı bir vergi ile arazi, ağnam, yol ile bina vergilerine yapılmış zamların ve 1926'da kabul edilen kazanç vergisi ile doldurulmaya çalışıldı. Bu yeni vergiler ve yapılan zamların bir kısmı tekrar köylü üzerinde kısmen yeni vergi yükü yarattı ise de aşarın kaldırılması, ziraatta üretim artışı sağlamıştı.

³¹⁵ Karal, a.g.e. s. 184.

³¹⁶ Süleyman Yaşar, “Türk Maliyesinde Devrim: Aşarın Kaldırılması”, *Maliye Dergisi*, Ankara, 1981, s.258.

3.2.3. Teşviki Sanayi Kanununun Kabul Edilmesi (28 Mayıs 1927)

Cumhuriyet devrinde, kalkınma ve sanayileşme hamlelerinin ehemmiyeti kavranıldığından Teşvik-i Sanayi Yasası çıkarılmıştır. 1927 senesinde getirilen yasa, on beş sene süresince yürürlükte kalacak şekilde çıkarılmıştır. Endüstrileşme amacıyla gerçekleştirilen koruma önlemlerinin, düşünülen süreçte کافی etki oluşturmaları beklenmekteydi. Yasa, mahsus bölümde gerçekleştirilecek sermayenin birikiminde devletin desteğini sağlayacak şekilde endüstrileşmeyi yapmak gayesini taşımaktaydı.³¹⁷

Teşvik-i Sanayi yasası, değişik endüstri müesseselerine makul fiyatlı bina ve devlet arazilerinin tahsisi, taşımacılık indirimleri, vergiler ve resimlerden muafliklar tanınmıştı. Kanun ayrıca bazı işletmelere, ulaştırma ve depolama imkânlarının sağlanmasını, yeni ürünlere prim verilmesini ve ithal ürünlerden % 10 pahalı da olsa devlet dairelerine bunları kullanma zorunluluğu hükme bağlıyordu. Teşvik-i Sanayi Yasası, 1942 senesine dek yürürlükte kalmıştır. Yasa, 1929 dünya ekonomik bunalımına kadar özellikle çimento, şeker ve dokuma sektörlerinde üretim artışı sağlayarak etkili oldu. Ancak bir yandan yapılan yatırımların azlığı, diğer yandan da dünya ekonomik bunalımı, kanunun amacına ulaşmasını engelledi.³¹⁸

Teşvik-i Sanayi Kanunu ulusal sermayeyi kuvvetlendirdiği için öncelikle milliyetçilik ilkesine uygundu. Kanun ile yerli üreticinin devlet tarafından himaye edilmesi öncelikle halkçılık sonra da devletçilik ilkesine uygundu. Teşvik-i Sanayi Kanunu, ekonomide liberal anlayışa uygundur. Devletçilik ilkesine uygun olan özel teşebbüsün yatırım yapması değil, özel teşebbüsün devlet tarafından himaye edilmesidir.³¹⁹

3.2.4. Planlı Sanayi Dönemi

Devletçilik ilkesinin temel unsuru ve gayesi devletin öncülüğünde planlanmış sanayileşmeydi. Her şeyi Tarım üzerine olan ve geride kalan bir ülkenin Mustafa Kemal Atatürk'ün başlatmış olduğu “planlı sanayi” tatbiki 1930'ların dünyasında örnek ve kılavuz bir model idi. 17 Nisan 1934 tarihinde yürürlüğe girmiş olan “1. Sanayi Planı”

³¹⁷ Yalçın, a.g.e., s. 358

³¹⁸ Tefik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*, Ankara, 2003, s.142

³¹⁹ Çavdar, a.g.e., s. 148.

1934-1938 tarihlerini içine alacak şekilde tasarlanmış ve hazırlanmış bir sektörleşme planıdır.³²⁰

Plan üç ana esas üzerine kurulmuştu. 1) Esas hammaddeleri ülkede üretilmiş ya da üretilebilecek sınıai kuruluşlara 2) Makro sermayeye ve ileri teknolojiyi gerektirecek projeler, 3) Tesis potansiyellerinin iç tüketimi de karşılayabilecek seviyede tutmaya önem verilmiş idi. Belirtilen ilkelerin ışığında altı ana sınıai çalışma sahasında yirmi fabrika kuruldu. Devletin kalkınmada aktif bir rol alması için sanayide öncülük görevini üstlenmesi gerekiyordu. Devletçilik ilkesi ışığında tarımın geliştirilmesi nitelikli tohum, fidan, fide ve damızlık yetiştirerek çiftçiye vermek amacıyla Hazineye ait araziler üzerinde devlet desteğiyle model/örnek çiftliklerin kurulması sağlanmıştır. Devlet bu görevini, sanayileşme programlarını hazırlayarak yürütmek ihtiyacı hissetti. Beş yıllık sanayi planları, bu ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıktı.

3.2.4.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

1931’de hazırlanmaya başlanan 1. Beş Yıllık Sanayi Planı, 1934 senesinde yürürlüğe konuldu. Dünyada planlı ekonominin ilk uygulayıcısı Sovyet Rusya olmuştur. Türkiye de 1. Beş Yıllık Sanayi Planının hazırlama aşamasında ekonomik ve teknik destek bakımından Sovyet Rusya’dan faydalanmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planın Döneminde Beykoz Deri, İzmit Kâğıt Sanayi Paşabahçe Cam ve Karabük Demir Çelik İşletmeleri kuruldu.

Planın hedefleri, öncelikle ziraat üretimine dayalı ve hammaddesinin Türkiye’de bulunduğu endüstri işletmelerini kurma, dış alım hususu olan ana tüketim mallarına ve üretimine önceliğin verilmesiydi. Bunun için, kimya ve porselen, maden, dokuma, tesislerini kurmak öngörülüyor idi. Yatırımlar büyük ölçüde İş Bankası ve Sümerbank tarafından yapıldı.³²¹

Bununla birlikte devlet bütçesi içinde her sene ayrılmış olan belirli tutar ile kimi dışa ait kredi, endüstrileşme projelerine tahsisatı yapıldı. Devlet, maden alanı ile ilgili olarak da önemli desteklemeler yaptı. Bilhassa madencilik ve enerji hususunda araştırmalar ve tesisleri denetleyebilmek için yirmi milyonluk yatırımla Etibank

³²⁰ Akyüz, a.g.e., s. 278.

³²¹ Karal, a.g.e., s.198.

kurulmuştur. Dış sermayede olan Divriği demir işletmeleri, Ergani- Murgul bakır işletmelerini Etibank satın aldı. Akabinde Ereğli Kömür İşletmesi de Bankaya devredilip, aynı sene yeraltındaki zenginlikleri araştırmak için 1935 senesinde Maden Teknik Arama Enstitüsü kurulmuştur. Yürürlükteki korumaya dayalı gümrük politikaları, sanayi planını uygun bir şekilde yürütmeye ortam hazırlamıştır. Esnafın ve sanatkârların krediye olan ihtiyaçlarını karşılama amacıyla, 1933 yılında kurulmuş olan fakat kaynakların yetersiz olması sebebiyle ancak 1938 tarihinde çalışmaya başlamış olan Halk Bankası bir kamu bankası olarak örgütlenmiştir.³²²

3.2.4.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

İkinci 5 Yıllık Sanayi Planı, 1937’de hazırlandı, uygulamasına 1938 yılında geçildi. Bu plan, ara mallarla yatırım mallarının imalatına öncelik sunmaktaydı ayrıca daha kapsamlıydı. Bu planda yapımı öngörülmekte olan alanlar elektrik, madencilik ve limanlar gibi alt yapı tesisleri, gıda, makine, kimya, yakıt sanayisi ve de deniz ulaşımıydı. Bu planla ihracata yönelim de hedeflenmekteydi. Fakat İkinci 5 Yıllık Sanayi Planı, II. Dünya Savaşı’nın çıkması sebebiyle uygulanması mümkün olmadı.³²³

3.2.5. Kabotaj Kanunu’nun Kabul edilmesi (1 Temmuz 1926)

Türkiye ekonomisinin bağımsız bir karakter kazanmasının en önemli adımlarından ilki kapitülasyonların kaldırılması, diğeri ise Kabotaj Kanunu’nun kabul edilmesidir. Birbirini tamamlar nitelikteki bu gelişmeler iktisadi hayata bağımsız ve milliyetçi bir nitelik kazandırmıştır.

Kabotaj, bir devletin, kıyılarındaki limanlar arasında yapılan deniz taşımacılığı hakkının yalnız kendi bayrağını taşıyan gemilere tanınması hakkıdır. Başka bir deyişle Kabotaj; bir devletin gölleri, nehirleri, karasuları içine kalan denizleri Ülkemizde Cumhuriyetten önce ticaretin çoğunluğu gayrimüslimlerin elinde olmasından dolayı onlar tarafından yönetiliyordu. Ticari amaçlarla deniz yoluyla ülkemize gelen Avrupa devletleri ülkemizde denizcilik alanındaki limancılık, yükleme, boşaltma, yakıt su kumanya ikmali,

³²² Akkaya, a.g.e., s. 327.

³²³ İnan, a.g.e., s. 201.

onarım gibi hizmet ve faaliyetlerimizi yetersiz buluyorlardı. Denizcilik konusunda yetişmiş yeteri miktarda uzman ve zanaatkârımız bulunmuyordu³²⁴.

1 Temmuz 1926'da Kabotaj Kanunu çıkarılarak yürürlüğe giren ve Kabotaj Kanunu olarak da anılan bu kanun Türk denizciliği için gerçek bir dönüm noktası olmuş ve Türk kıyılarında deniz taşımacılığı, limanlar yükleme, gemi işletmeciliği ve taşımacılığı Türk vatandaşlarına ve Türk gemilerine verilmiştir. Türk kıyılarının bir noktasından diğer noktasına yük ve yolcu alıp nakletmek ve kıyılarda, limanlar içinde ve römorkaj, kılavuzluk, hangi nitelikte olursa olsun bütün liman hizmetlerini ifa, yalnız Türk bayrağını taşıyan gemi ve taşıtlara verilmişti. Türkiye'de nehir, göller ve Marmara Havzası ile Boğazlar ve bütün kara suları, liman, koylarda, vapur sandal kayak yelken ve kürekle hareket eden büyük taşıtların nakliyesi ve ticari faaliyetleri yalnız Türk halkına aitti.³²⁵

Hükümet, geçici olarak ve kendileri için ücret veya iştirak payı söz konusu bulunmamak üzere yabancı kurtarma gemilerinin çalışmalarına ve Türk kurtarma gemilerinde yabancı uzman, kaptan ve tayfa çalıştırılmasına izin verilmişti.

3.2.6. Devletçi Ekonomi Modelinin Kabulü (1930- 1938)

Dünyanın ve Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu iktisadi sorunları çok iyi değerlendiren Atatürk ve yakın çalışma arkadaşları ülkenin sosyo- ekonomik yapısına uygun önlemleri 1930 yılının başından itibaren yürürlüğe koymaya başladılar. Devletçiliğin gereği olan ekonomik yasalar ve kurumlar hayata geçirildi³²⁶.

1930 yılı, Türkiye'de iktisat politikasında önemli değişikliklerin meydana geldiği bir yıl olmuştu. Hükümetin 1930 yılı İktisat Programı, planlı devletçilik politikasının ve milli ekonomi kavramının başlangıcı sayılabilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan liberal iktisat politikası, özellikle 1929 dünya ekonomik programı karşısında beklenen sonuçları sağlamamıştı. Türkiye, devletçilik ilkesini benimserken temel aldığı amaç, devlet eliyle sanayiye geliştirmektir. Türkiye'de kapitalist düzende

³²⁴ Ulusoy, a.g.e., s.209.

³²⁵ Yalçın, a.g.e., s. 358.

³²⁶ Yalçın, a.g.e., s.324.

değişiklik öngörmeyen bir devletçilik modeli uygulamaya konulmuştur. Mali tekeller dışında üretim faaliyetlerinin tümü özel sektöre açık kalmıştır.³²⁷

Merkez Bankasının 1931 yılından itibaren faaliyete geçmesiyle ülkede kurulmakta olan Yeni Ekonomik Düzenin kendisini koruması kolaylaşmıştı. Böylece Osmanlı Bankası ve azınlıkların, ulusal ekonomik çıkarlara ters düşen karar ve uygulamaları son bulmuştu. 1933'te kurulan Sümer Bank, Atatürk'ün köşe taşlarını koyduğu Devletçiliğin temel ögesi ve sürükleyici kurumu olmuştur. Bugünkü anlamda bir kalkınma bankası gibi kurulan ve çalışan Sümerbank, çağını aşan Türkiye'ye özgü bir banka modeli özelliğini taşıyordu. Tamamı kamuya ait 20 Milyon sermayeyle faaliyete geçen banka, 4 sanayi işletme, bir satış mağazası ve iki banka şubesi devralmıştı. Sümerbank'ın kaynak kullanımında ve faaliyetlerinde öncelikle, hammadde ülke içinden sağlanacak sanayi yatırım projelerine öncelik vermesi öngörülmüştü.

3.2.7. Bankacılık Alanındaki Gelişmeler

3.2.7.1. Türkiye İş Bankasının Kurulması (26 Ağustos 1924)

Türkiye'de yeterli sermaye birikiminin bulunmaması, sanayi yatırımlarının azlığının temel nedeniydi. 26 Ağustos 1924'te yeni kurulacak sanayi işletmelerinin sermaye ve kredi sorunlarına yardımcı olmak üzere Türkiye İş Bankası kuruldu. Türkiye İş Bankası, Bakanlar kurulu kararıyla kurulmasına rağmen, bir özel sektör bankasıydı³²⁸. Bankanın 1 Milyon lira sermayesinin 250 bin lirasını Atatürk tarafından, Hindistan'dan gönderilen yardımdan ödenmişti. Çok sayıda devlet memuru ile Ankara tüccarı, bankanın sermayesine katılmıştır.

1927 yılından itibaren Milli Bankası ile birleşen Türkiye İş Bankası, halkın güvenini ve desteğini kazanarak, ülkenin kalkınmasında önemli bir görev üstlenmiştir. İş Bankası, kömür, bakır, kurşun ve kükürt madenlerine, şeker fabrikalarına, yünlülük, pamuklu ve ipekli dokuma fabrikalarına, şişe ve cam fabrikalarına, kereste sanayine yatırım yaptı, Ayrıca bir sigorta şirketi ile ihracatçı firmalarla ticari ortaklıklar kurarak, ülke ekonomisine önemli katkılarda bulundu.³²⁹

³²⁷Karal, a.g.e., s.239.

³²⁸İnan, a.g.e., s.302.

³²⁹Ökçün, a.g.e., s.158.

3.2.7.2. Sanayi ve Maadin Bankası'nın Kurulması (19 Nisan 1925)

19 Nisan 1925 tarihinde, sanayi işletmelerinin finansman ihtiyaçlarını karşılanması, eski Osmanlı devlet işletmelerinin işletilmesi ve modernleştirilmesi amacıyla Ticaret Bakanlığı tarafından Sanayi ve Mardin Bankası kurulmuştur.³³⁰

Bankaya ayrıca sınai kuruluşlar kurmak, paylarına katılmak, maden imtiyazları alıp işletmek ve banka işlemleri görevleri de verildi Sanayi ve Maadin bankası, 16 özel sektör firmasının sermayesine katılmıştı. Sanayi ve Maadin Bankası, Hereke, Feshane, Bakırköy Mensucat Fabrikalarını ve Tosya Çelik Fabrikasını kontrolü altında tutmuştu. Ayrıca Bünyan ve Isparta İplik fabrikalarına, Maraş Çeltik Fabrikasına, Malatya ve Aksaray Değirmen ve Elektrik Şirketlerine, Kütahya Çini Fabrikasına ve Yalvaç Sanayii-Ticaret Şirketine ortak oldu.

Sanayi ve Maadin Bankası, anacak devraldığı işletmelerin finansman sorunları ile ilgilenebilmiş, diğer sınai işletmelerin yatırım ve kredi ihtiyaçlarına yönelememiştir. Banka 1932 yılında Türkiye Sanayi Kredi Bankası haline getirilmiş ve daha sonra, 1933 yılında bankanın malvarlığı Sümerbank'a devredildi.³³¹

³³⁰ Karal, a.g.e., s. 209.

³³¹ İnan, a.g.e., s.302.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarih ve tarihçilik açısından önemli bir kaynak vazifesi gören gazete, tarihi süreçlerin incelenmesi, araştırmacılara bazı önemli fikirler vermesi ve tarihin aydınlatılması konusunda önemli bir yere sahipti. Geçmişten bu zamana Basın, toplumda algı ve kamuoyu oluşturmalarının en etkili yollarından birisi olmuştur. Cumhuriyet dönemi ve Cumhuriyetten önceki süreçte de görsel materyaller arasında yer alan gazeteler toplumu gelişmelerden, olaylardan haberdar etmiş ülkedeki ve dünyadaki iç ve dış sürecin takip edilmesinde aktif rol oynamıştır.

Basın bu kadar etkili ve önemli bir fonksiyonu gördüğü için tarihsel süreçlerde, iktidar tarafından basının üzerindeki denetim ya da sansür mekanizması da kendisini göstermiştir. Millet menfaatlerine zarar vermeyen, objektif doğru haberin kamuoyuyla paylaşılmasında basının önemli sorumluluğu olduğu bilinmektedir. Siyasi otoritenin icraatlarının, politikasının halka ulaşmasındaki en büyük yardımcı gücü basındır. Basın yolu ile en geniş ya da en ulaşılması güç yerlere ulaşmak mümkün olmaktadır. Bu noktada basın ve iktidar ilişkisi her dönemde ve her devletin tarihinde ve Cumhuriyetin ilanından önceki süreçte de basın en önemli güç unsuru olmuştur. Meşrutiyetin ilanı ile basında kısa bir zaman içinde bile olsa bir rahatlama evresi yaşanmış, Milli Mücadele ve İnkılaplar döneminde basın gelişmelerin duyurulmasında, halkı bilgilendirmesi ve kamuoyu oluşturulmasında en önemli güç olmuştur.

Cumhuriyet dönemi Türk basını, bir toplumun değişmesinde, yeni kültürler edinmesinde veya oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır. Basına önem verilmesi ile halka yeni bir modern hayat sağlama bağlamında sundukları devrimleri anlatacak olan ulusal ve yerel basının gerekliliğini de ön plana çıkarmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yerel basının gelişmesi ve Halk evlerinin açılmasıyla birlikte il ve ilçelerde basın yayın hayatının çeşitlenmesi ve canlanması, Cumhuriyet döneminde yerel basıl için kayda değer gelişmelerdir.

Birçok sosyal, siyasal devrim ve devrim hareketlerinin ortaya çıkmasında ve halka duyurulmasında yerel basın önemli etkiler bırakmıştı. Toplumun kitlesel olarak yakın ve uzak çevrelerinde gelişen olaylar hakkında haber almak istemesinin yerel basın hayatı denilen sektörün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Basının zamanınla uluslararası,

ulusal ve yerel basın şeklinde ayrılması, her türlü bilginin topluma sunulmasını da kolaylaştırmıştır.

Ankara coğrafyasının Anadolu'nun merkezi konumunda olması nedeniyle Ankara yerel basın hareketleri de oldukça önem arz etmektedir. Küçük yerleşim yerinde olan her türlü faaliyet şayet ülke gündemini de ilgilendiriyorsa, bu bilgiler ulusal basına yerel basın aracılığıyla ulaşmaktadır. Bu bağlamda yerel basın ve ulusal basın birbirini etkilemekte ve birbirine kaynaklık etmektedir.

Bu çalışmanın konusu, İnkılap hareketlerinin Ankara basınında yansıması ve Ankara'daki gelişmeleri kamuoyu ile paylaşan gazeteleri incelemektir. Milli Mücadeleden itibaren muhalif ve destekleyen taraf basın iki kutba ayrılmıştır. Hâkimiyeti Milliye, Halk, Yeni Gün, Cumhuriyet, Ulustan oluşan, Ankara basının önemli yerel gazeteleri konumundaydılar. Kuruluş yıllarından itibaren Milli Mücadelenin ve devrimlerinin Ankara ve Anadolu da sesi oldular. Anadolu Halkının Milli Mücadeleye bakışını değiştirmede önemli rol oynadılar. Devrimlerin ilanın öncesi ve sonrasında halkı bilgilendirici makale ve köşe yazıları ile devrimlerin halk tarafından benimsenmesi ve devrimlerin kökleşmesi, yaşam tarzı haline getirilmesinde Ankara yerel gazete ve dergilerin büyük katkısı olmuştur.

EKLER

[illegible]

EK 4. Kılık Kıyafet Devrimin Basın Duyurulması

Ek 5. Cumhuriyet Gazetesinde Latin Harflerin İlan Edilmesi

CUMHURİYET GAZETESİ - N° 1640 CUMARTESİ 1 KÂSİME EYLÜL 1928

Cumhuriyet

HER GÜN SAHNELEŞTİRİLEN, SİYASİ VE EKONOMİK

Yeni yazı

Bu gün yeni yazı matbuatı... Yeni harflerin kabul ve tatbiki... den bilhassa matbuatın tenkidle... rinden bir de başları boy olmanın... bazı kimselerin pek ziyade memnun... olacakları söyleniyor. Filhakika bazı kimseler... düşünebilirler ki:

Şimdi gazeteleri her kes kolaylıkla oku... yamaz. Binaenaleyh gazeteler aleyhinde... yazsalar bile onlar okunulup anlaşılacağına ka... dar at: alan üsküdarı geçmiş hulusur. O halde... Keka, gel keyfim gel!

Boyle söyleyen, hele böyle düşünen olar mu... bilmiyoruz. Sayet varsa onlara ehemmiyetle il... har ederiz ki matbuat kontroli vazifesini ifada... dajindir, halkın ve hükümetinse, fenahlığı iletmiş... ve görmek hususunda daima kulagi delik ve gö... zu açıktır:

Sadullah bey geldi

Vapur ücretleri artmıyor

Bu sene yeni vapurlar atılması muhtemeldir

İdarecin buseneki bütçesi 5 milyon liradır

Mühim bir haber

Takriri sü-

kün kanunu

Kalkacak mı

Memleketin bir tarafında asayiş muhtemeldir

Bulgar ha. nazırı

M. Burofun beyanati

Bulgar hükümeti serplardan müstekirdi

Türk - Bulgar münasebatı güzeldir

Dünkü Kongralar ve icmalar

Dün hukuk ve tıp talebe cemiyetleri kongraları toplandı. Bakka-lar da toplanarak kooperatife girmeye karar verdiler

KAYNAKÇA

- Abdullah, T. F. (1985). Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler (1862-1864). *Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Dün-Bugün Yarın*, İstanbul.
- Acar, İ. (1983). *Dilimiz Atatürk ve Sonrası*. Balıkesir: İnce Matbaacılık.
- Akbulut, D. İkinci TBMM ve Cumhuriyet' in İlanı. *Türkler Ansiklopedisi*, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Akgün, S. (2010). Hilafetin Kaldırılması. İletişim Yayınları: Ankara.
- Akşin, Sinan. *Yakınçağ Türkiye Tarihi I (1908- 1980)*, İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- Akyüz, Y. (2010). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*. Ankara: Yüksek Öğretim Kurulu Yayını.
- Akyüz, E. (1981). Atatürk'ün Aile Hukukuna İlişkin Devrimler. *Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu*, Ankara: A. Ü. Eğitim Fakültesi Yayını.
- Akyüz, Y. (2008). *Atatürk İnkılapları*. Ankara: Yükseköğretim Kurumu Yayınları.
- Albayrak, M. (1989). Yeni Türk Alfabesinin Kabulü Öncesinde Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mekteplerinin Açılması (1862-1928). *Atatürk Yolu*, Ankara.
- Alemdar, K. (1982). *İletişim ve Tarih*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Alpkaya, F. (2002). Farklı Bakış Açılarından Cumhuriyet'in Kuruluşu. *Türkler Ansiklopedisi*, C.16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Altunya, N. (2002). Köy Enstitüleri. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 3(26). Ankara Doğu Araştırma Merkezi Eğitim Araştırma Grubu, *Dil Encümeni Çalışmaları*. BTDD.
- Arıkan, Z. (1991). Kurtuluştan Sonra İzmir'de Çıkan İlk Gazete: "Türk Sesi". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı.22, Ankara.
- Arsan, N. (1961). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. Ankara: Alfa Yayınları.
- Atatürk, K. *Nutuk II*, Ankara: Atatürk Araştırma Vakfı Yayınları.

- Atatürk, M. K. (1973). *Söylev*. C.II, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Atatürk, M. K. (2006). *Nutuk (1919-1927)*. Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Ankara 1959, 2. Basım.
- Ateş, T. (1998). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Avcı, C. (2007). *İzmir Suikastı (Bir Suikastın Perde Arkası)*. İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık.
- Avşar, A. (1998). *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: Kitapevi Yayın.
- Aydemir, Ş. S. (1993). *Tek Adam (1922- 1938)*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: 30.10./82/536/29, (Başbakanlık Genel Müdürlüğü Kataloğu) (SCF'nin Seçim Bildirgesi)*.
- Batum, S. (1999). *Anayasa Hukukunun Temel Metinleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Bayındır, S. (2006). *Atatürk Döneminde Halk Terbiyesi ve Buna Dair Bir Yayın Örneği: Halk Dergisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Bila, H. (1999). *Cumhuriyet Halk Partisi (1919-1999)*. İstanbul: Doğan Kitapevi.
- Bozkurt, G. (2003). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*. Ankara: Yükseköğretim Kurumu Yayını.
- Bozkurt, G. (1996). Türk Kadının Hukuki Durumu. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*.
- Coşar, Ö. S. (1965). *Milli Mücadele Basını*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Cumhuriyet Gazetesi, *Yol ve Maarif Hareketleri*. Yıl 16, No. 6726 (17 Nisan 1940).
- Cumhuriyet, *Köy Enstitüleri İle İlköğretim Okulları Birleştirildi*. 28 Ocak 1954,- Yıl. 29, No. 10596.
- Cüda, M. Cumhuriyet Dönemi Türk Resmi. *Atatürk ve Sanat Sempozyumu*, İstanbul.
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Çaycı, A. (1982). Atatürk ve Kültür Alanında Çağdaşlaşma. *Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri*, 29 Kasım 1982, Kayseri.

- Çulcu, M. (1992). *Hilafetin kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütî Fikri Davası*. C. 2, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Demirel, A. (1994). *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Düstur*, C.6 (Üçüncü Tertip), (1934). Ankara: Başvekalet Matbaası.
- Ekinci, N. (1998). Türk Basın Tarihinden Kesitler. *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ekinci, N. Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçiş Sürecinde İkinci Durak: Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Dönem Basını. *Türkler Ansiklopedisi*, C.16. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Emrence, C. (2006). *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Dilde Birlik*. İstanbul: Ekin Kitap.
- Erendil, M. (1990). Atatürk ve Demokrasi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.6, Ankara.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi 1-2*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergün, M. (1996). *Atatürk Devri Türk Eğitimi*. İstanbul: Ocak Yayınları.
- Eroğlu, H. (1989). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*.
- Ertop, K. (1974). *Cumhuriyet (1924-1974)*. İstanbul: Cumhuriyet Yayıncılık.
- Ertuğ, H. R. (1976). *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*. C.1, İstanbul: İ.Ü. Yayınları.
- Faik, B. (1972). *Matbuat Basın Derken... Medya*. C. 3. 2. Baskı. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Feyzioğlu, T. (1992). *Atatürk ve Güzel Sanatlar*. Ankara: Atatürkçü Düşünce, Ankara.
- Feyzioğlu, T. (1968). *Atatürk ve Kadınlar Hakları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Gediklioğlu, Ş. (1991). *Türkiye'de Yaygın Eğitimden Çağdaş Eğitime*. Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Genç, N. (1989). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*. C.1, Ankara: Yükseköğretim Yayınları.

- Genel Kurmay Başkanlığı, (2001). *Atatürkçülük I*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Gevgili, A. Türkiye Basını. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Goloğlu, M. (2009). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi -1 Devrimler ve Tepkiler*. İstanbul: Kültür Yayınları.
- Gözler, K. (1998). Cumhuriyet ve Monarşi. *Türkiye Günlüğü*, Kasım-Aralık.
- Gözler, K. (2011). *Anayasa Normlarının Geçerliliği Sorunu*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gülcan, Y. (1992). Cumhuriyet Halk Parti (1923- 1946). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Günel, E. (2009). *Türkiye’de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni*. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Günaltay, Ş. (1939). Atatürk’ün Tarihçiliği ve Fahri Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra. *Belleten*, 10.
- Hakimiyet-i Milliye*, 12 Mart 1926, Sayı.1683
- Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Mart 1924.
- Hakimiyeti Milliye*, 7 Şubat 1924; Nimet Asan, Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara 1959.
- İkdam Gazetesi*, 18 Teşrin-i Evvel 1923, Perşembe, No:186
- İmece, M. S. (1959). *Atatürk’ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri 1925*, Ankara.
- İnan, A. (1982). *İzmir İktisat Kongresi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnuğur, M. N. (1982). *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: İmece Yayınları.
- İskit, S. (1943). *Türkiye Matbuat İdareleri ve Politikaları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İstikbal Gazetesi*, 27 Eylül 1923, No:1023.
- Kabacalı, A. (1994). *Türk Basınında Demokrasi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- Kara, M. (1990). *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergah Yayınları.

- Karal, E. Z. (1980). *Atatürk ve Devrim*. Ankara: T.C. Ziraat Bankası Yayınları.
- Karal, E. Z. (1978). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karpat, K. H. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Kili, S. (1976). *Türk Devrim Tarihi*. Ankara: Tekin Yayınevi.
- Kirby, F. (1962). *Türkiye'de Köy Enstitüleri*. İstanbul: İmece Yayınları.
- Kiremit, M. (1997). *Türk Dili Dersleri Türkiye Türkçesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Kocatürk, U. (1984). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kocatürk, U. (1984). Atatürk'ün Üniversite Reformu ile İlgili Notları. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(1): 3-95.
- Koçak, C. (2006). *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçer, H. A. (1991). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Koloğlu, O. (2001). "İzmir Suikastı: Son Hesaplaşma", *Popüler Tarih*, Sayı: 13, İstanbul.
- Koloğlu, O. (1992). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1980). Atatürk ve Türk Dili. *Siyasi ve Sosyal Araştırma Vakfı "Türk Dili" Semineri (27 Aralık 1980)* İstanbul.
- Köktener, A. (1998). *Bir Gazetenin Tarihi Cumhuriyet*. İstanbul: Bilgi Yayıncılık.
- Levent, A. S. (1985). Latin Harfleri Meselesi. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı:9, İstanbul.
- Makal, A. (1999). *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri (1920- 1940)*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Menemen' de Halkı İrtica Teşvik Edenler Tepelendi, *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Kanunuevvel 1930
- Menemen'de İrtica Tahkikat Devam Ediyor, *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Kanunuevvel 1930

Menemen’de Tahkikat Ehemmiyetle Devam Ediyor, *Hakimiyeti Milliye*, 27 Kanunuevvel 1930

Millet Mektepleri Teşkilatı Talimatnamesi. (1928). Ankara: Hakimiyet-i Milliye Matbaası

Mim, K. Ö. (1991). *Hilafet Hareketleri*. Ankara: Sel Yayıncılık.

Mumcu, A. (1984). *Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi-1*. Ankara: Alfa Yayıncılık.

Mumcu, A. (1981). *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*. İstanbul: Umut Yayıncılık.

Oral, F. S. (1968). *Türk Basın Tarihi*. Ankara: İletişim Yayınları.

Örgeevren, A. S. (2002). *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*. İstanbul: Temel Yayınları.

Öz, E. (1992). *Türkiye Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923- 1945)*. Ankara: Gündoğan Yayınevi.

Özalp, K. (1971). *Milli Mücadele (1919-1922)*. Ankara: TTK Basımevi.

Özbudun, E. (1990). Atatürk ve Demokrasi. *Atatürk Araştırma Dergisi*, Ankara.

Özerkan, Ş. (1993). Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde Devletçilik: Ekonomi Politikası ve Basın İlişkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 27, Ankara.

Özkaya, Y. (1993). Türk Basınında Cumhuriyetin İlanının Öncesi ve Sonrası. *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara.

Özkaya, Y. (1989). *Milli Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919- 1921)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Özkaya, Y. (2011). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. C. 2, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Öztürk, K. (1993). *Türk Parlamento Tarihi (TBMM-II. Dönem 1923-1927)*. C.I. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Sarısaman, S. (2006). Taşrada Harf İnkılabı’nın Uygulanışı. *AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3.

- Sayar, Z. (1981). Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı. *Atatürk ve Sanat Sempozyumu*, İstanbul.
- Sezgin, Ö ve Şaylan, G. (1983). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Soyak, H. R. (1973). *Atatürk'ten Hatıralar I*. İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları.
- Sungu, İ. (1938). Tevhid-i Tedrisat. *Belleten*.
- Tabak, S. (2002). Serbest Cumhuriyet Fırkası. *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tekin, N. T. (2003). *Anahatlarıyla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. İstanbul: Çantay Kitapevi.
- Tonguç, İ. H. (1946). *İlköğretim Kavramı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Toprak, Z. (1982). *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Ankara.
- Toy, E. (1992). *Meclisler ve Partiler*. İstanbul: Çoğul Yayınları.
- Tuna, T. Z. (2003). Türkiye'de Siyasi Gelişmeler (1876- 1938). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tuna, T. Z. (1995). *Türkiye'de Siyasi Partiler*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Tunçay, M. (1992). T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması. İstanbul: Cem Yayınları.
- Tunçay, M. (1978). *Türkiye'de Sol Akımlar (1908- 1925)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turan, Ş. (1999). *Türk Devrim Tarihi*. 4. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tülbentçi, F. F. (1955). Cumhuriyet Nasıl Kuruldu?, İstanbul: Sel Yayınları.
- Türker, H. (2000). *Türk Devrimi ve Basın (1922-1925)*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Ankara 1960.
- Türkoğlu, P. (1997). *Tonguç ve Enstitüleri*. İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Uluğ, N. H. (1975). *Halifeliğin Sonu*. İstanbul, "Vatan Gazetesine Verdiği Beyanat",
- Ülkütaşır, M. Ş. (1981). *Atatürk ve Harf Devrimi*. Ankara.
- Vatan Gazetesi*, 11 Teşrin-i Evvel 1924, no:377

Vatan, 5 Teşrin-i Sani (Kasım) Pazartesi 1923, Sayı. 204

Yalçın, D. (2002). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. C. 2, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

Yalman, A. E. (1990). *Yarının Türkiye'sine Seyahat*. İstanbul: Cem Yayınları.

Yaşar, S. (1981). Türk Maliyesinde Devrim: Aşarın Kaldırılması. *Maliye Dergisi*, Ankara.

Yeşil, A. (2001). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yetkin, Ç. (1997). *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Yetkin, Ç. (2004). *Atatürk'ün Vatana İhanetle Suçlanması Türk Demokrasi Tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: Otopsi Yayınları.

Yılmaz, F. (2000). *Türk Devrimi ve Basın (1922- 1925)*. İzmir: Dokuz Eylül Yayını.

Yücel, Y. (1982). Atatürk'ün Cumhuriyet'in Kuruluşundaki Görüş ve Etkinlikleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14(25).

Zürcher, E. J. (1988). Atatürk ve Muhalefet 1924'TEKİ Çok Partili Muhalefet. *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 49. İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, E. J. (1999). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

20 Kânun-ı Sani 1337 (20 Ocak 1921) tarih ve 85 sayılı Teşkilât-ı Esasîye Kanunu, Ceride-i Resmîye, 1-7 Şubat 1337 (1921); Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 1, s.196-199.

20 Nisan 1340 (1924) tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasîye Kanunu, Resmî Gazete, 24 Nisan 1924; Düstur, 3. Tertip, Cilt 5, s.576.

DİZİN

-1-

1921 Anayasası, 70, 73
1924 Anayasası, 70, 74, 75

-A-

Ankara, v, vi, 3, 5, 6, 9, 12, 13, 14, 15,
16, 17, 18, 19, 22, 24, 25, 28, 30, 31,
33, 35, 37, 39, 40, 45, 46, 47, 48, 49,
50, 52, 54, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64,
65, 68, 70, 72, 73, 76, 77, 78, 80, 81,
82, 84, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 100,
102, 103, 104, 105, 107, 108, 109,
110, 111, 115, 118, 127, 128, 129,
130, 131, 132, 133, 134

-B-

BOA, x

-C-

Cumhuriyet, v, vi, 1, 3, 7, 8, 9, 10, 11,
12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 27,
28, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 39, 40, 41,
45, 46, 47, 48, 52, 53, 54, 55, 56, 57,
58, 60, 61, 65, 66, 72, 73, 74, 75, 79,
82, 85, 87, 89, 90, 91, 93, 96, 98, 101,
102, 103, 105, 108, 109, 110, 111,
117, 118, 126, 127, 128, 129, 130,
131, 133, 134

-H-

Hakimiyet-i Milliye, v, vi, 6, 67, 91, 93,
95, 130, 131, 132
Hilafet, v, 35, 36, 132

-İ-

İkdam, 1, 15, 16, 17, 34, 35, 36, 91, 130
İstanbul, 1, 2, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 15,
16, 17, 18, 19, 21, 24, 25, 26, 27, 28,

29, 30, 34, 37, 38, 40, 41, 42, 45, 46,
47, 48, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 60, 61,
63, 64, 65, 66, 69, 74, 75, 79, 82, 87,
89, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 100, 102,
103, 104, 106, 107, 127, 128, 129,
130, 131, 132, 133, 134

-K-

Köy Enstitüsü, 96, 98

-L-

Latin Harfleri, v, 13, 20, 21, 88, 90, 91,
92, 93, 94, 131

-M-

Millet Mektepleri, 5, 88, 91, 94, 95,
127, 132

-O-

Osmanlı, x

-S-

Saltanat, v, 34

-T-

Tanin, 1, 15, 16, 17, 19, 33, 34, 35, 48,
63, 91
Tekke, 82

-U-

Ulus, v, vi, 3, 14, 73, 118, 120

-Y-

Yenigün, 2, 12

-Z-

Zaviye, 82

